

# K

Művészet és Gondolat

# KALLIGRAM



■ 2017 JÚNIUS ■



XXVI. ÉVFOLYAM, 2017. JÚNIUS

# T A R T A L O M

## KALLIGRAM — 25 ÉV

- 3 **PETER MICHALOVIČ** ■  
A könyvek, avagy a filozófia, az esztétika és a társadalomtudományok értelmiségi terének átalakulása (esszé Beke Zsolt fordításában)
- 9 **PÁLYI ANDRÁS** ■  
Kalligram, avagy a kezdet (esszé)
- 14 **ÁFRA JÁNOS** ■  
A barlang ébredése (vers)
- 16–17 **G. ISTVÁN LÁSZLÓ** ■  
Nincs szeme; Nem nekem (versek)
- 18 **GYÖRE BALÁZS** ■  
Amerikai grafit (regényrészlet)
- 27–28 **MEZEI GÁBOR** ■  
kiss józsef u.; rózsák; salgótarjáni u. (versek)
- 29 **SZALAY ZOLTÁN** ■  
Tüköriszony (novella)
- 34–36 **HARTAY CSABA** ■  
Távozásod elé; Áprilisi ébredés; A színek kikiáltása; A szomszéd évszaktól átköszön valaki; Alvók közül; Piros viasz (versek)
- 37 **KÁCSOR ZSOLT** ■  
Harminckét bolond (regényrészlet)
- 46–48 **LEGÉNDY JÁCINT** ■  
Korántsem jelöl (amúgyvers); Mintha börtönben (vízvers); Csupasz pofához (olyanvers); Mint ezüstöső (porvers); Kenőpénzt adsz (zsírvers); Meglepett hogy dadogsz (utcavers) (versek)
- 49 **HIDAS JUDIT** ■  
Átmenni a kapun (novella)
- 53–55 **VAJNA ÁDÁM** ■  
Júliámmal Elzászban; Salomé; A Café Démagogue teraszán (versek)
- 56 **TÓBIÁS KRISZTIÁN** ■  
3 (részletek) (vers)

- 58 **BÓDI PÉTER**  
Hipster (regényrészlet)
- 64–65 **NÉMETH GÁBOR DÁVID**  
közelség; lelepleződés; eleve; post it (versek)
- 66–67 **NÉMETH ZOLTÁN**  
A szüzesség kerítése; A. (versek)
- 68 **MARTIN C. PUTNA**  
Képek az orosz vallásosság kultúrtörténetéből  
(tanulmány Csehy Zoltán fordításában)
- 76 **KERESZTES BALÁZS**  
A könyv mint gótikus katedrális: William Morris kézműves esztétikája  
(tanulmány)
- 89 **ALMÁSI MIKLÓS**  
Próféta a kaszárnyában (esszé)
- 96 **WIRÁGH ANDRÁS**  
Magyar, zsidó, együttélés (Cholnoky László: *Búzakalász. Zsidó tárgyú novellák zsidó kulturális térben.* Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta Kőbányai János) (kritika)
- 97 **FEKETE I. ALFONZ**  
Triolás tizenhatodnyi fájdalom  
(Jaroslav Rumplic: *Gabonakörök.* Fordította György Norbert) (kritika)
- 98 **KERBER BALÁZS**  
A játék bősége (Korpa Tamás: *Insomnia*) (kritika)
- 101 **BÁN ZOLTÁN ANDRÁS**  
NOÉ VENDÉGLŐJE – 33. számla  
A boldogtalan zsarnok (esszé)



KALLIGRAM  
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor  
kalligram@interware.hu  
Csehy Zoltán (Pozsony)  
csehyzoltan@gmail.com

SZERKESZTŐK:  
Ágoston Attila (koordinátor)  
oz.kalligram@gmail.com

Száz Pál  
palika.100@gmail.com

Szilágyi Zsófia  
szilagyi73@gmail.com

Tóth-Czifra Júlia  
toth.czifra.julia@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor  
TÖRDELŐ: Róth Andrea

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:  
Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Földényi F. László,  
Keserű József,  
Márton László,  
Németh Zoltán,  
Hizsnay Zoltán,  
Rédey Zoltán

Szerkesztőség:  
KALLIGRAM, spol. s r. o.  
Staromestská 6/D  
P. O. Box: 223  
SK-810 00 Bratislava 1  
Tel.: 00421/ 2 54415028

FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

Szlovákiai megrendelések:

oz.kalligram@gmail.com, valamint  
a Szlovák Posta alábbi címén: Slovenská  
pošta, a. s.; Stredisko predplatného tlačie;  
Uzbecká 4; P. O. Box 164; 820 14 Bratislava  
214; e-mail: predplatne@slpostas.sk

Magyarországi elérhetőség:  
kalligram@interware.hu

Támogatóink:

A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala  
(Realizované s finančnou podporou Úradu  
vlády Slovenskej republiky – program  
Kultúra národnostných menšín 2017)

Nemzeti Kulturális Alap



ÚRAD VLÁDY  
SLOVENSKEJ REPUBLIKY



Kiadja a Kalligram Polgári Társulás/OZ  
Kalligram, Hlavná / Fő utca 39/17,  
SK-929 01 Dunajská Streda / Duna-  
szerdahely [IČO:42291810] és a  
Pesti Kalligram Kft., 1094 Budapest,  
Tűzoltó u. 8. sz. fél em. 2. Adószám:  
12241273-2-43

Nyomja: Expresprint s.r.o., Partizánske  
Példányszám/Náklad: 700 db/ks  
Ára / Cena: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti  
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.  
és a regionális részvénytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap  
10. napjájáig.

www.kalligram.eu



# A KÖNYVEK

avagy

A filozófia, az esztétika és a társadalomtudományok értelmiségi terének átalakulása

Valamikor a kilencvenes évek elején, ma már nem is tudom, miért, betértem a Šafárik téri Krym bisztróba, és az egyik asztal mellett Grendel Lajost vettem észre három, addig számomra ismeretlen férfival. Miután üdvözöltük egymást Lajossal, megkérdeztem, mit csinál Pozsonynak e végein, ő azt felelte, a barátaival éppen egy új kiadó alapításáról beszélgetnek. A könyvek krónikus, gyógyíthatatlan imádójaként ez nagy örömmel töltött el, mivel akkor is és most is mélyen meg vagyok győződve arról, hogy jó kiadókból sosincs elég. A négy férfi között, mint később megtudtam, ott ült Szigeti László is, aki aztán több mint huszonöt éven át vezette a kiadót. Megbeszélésük első látható eredménye a Kalligram folyóirat megjelenítése volt, amelynek anyagához, bár csak ritkán, de örömmel járultam hozzá. Például az a megtiszteltetés ért, hogy megjelenhettem az Esterházy Péter ötvenedik születésnapja alkalmából szerkesztett számban. Az ott megjelent írásomnak köszönhetően a mester jubileumának ünnepi rendezvényére is meghívtak Budapestre, amely valaki számára paradox módon, mások számára teljesen magától értetődően a Szlovák Intézetben zajlott. Akkor Karol Wlachovský vezette ezt az intézményt, elismert személyiség mind Szlovákiában, mind Magyarországon. A jubileumi számban megjelent írásom rövid volt, tulajdonképpen egyfajta allúzióként lehetett érteni Esterházy *Akarja látni arany Budapestet?* című szövegére, és az ünnepség hivatalos részének végén fiatal színészek eljátszották. Kedves meglepetés volt ez a számomra, és örültem, hogy a jelenlévő vendégek Esterházyval együtt jól szórakoztak ezen a kis színházi darabon. Meg kell mondanom, hogy addig csupán magyarul vagy cseh fordításban olvastam a mester könyveit, a szlovák fordításokat éppen a Kalligram kiadó kezdte el megjelentetni, és remélem, ez továbbra is így lesz.

Azóta rengeteg idő telt el, a mesterrel tegező viszonyba kerültem, és ritkán ugyan, de találkoztunk különböző eseményeken. Majdnem minden szlovákul megjelent könyvről publikáltam valamit. Legutóbb a Kalligram azon számába írtam, amely Esterházy Péter hatvanötödik születésnapja alkalmából jelent meg. Egy tanulmány volt ez négy Esterházy-könyv első mondatáról, a könyvek közül kettő az anya, kettő pedig az apa témáját járta körül. Igazából csak a két utolsó szlovák kötetéről nem írtam, amelyeknek azonos



címük volt: *Egyszerű történet vessző száz oldal*. Alcímük alapján lehet őket megkülönböztetni. Az egyik alcíme – *a kardozös változat* –, a másiké – *a Márk-változat* –, és mindkettő annak az évek során művelt és cizellált briliáns stílusnak a bizonyítéka, amely az intertextualitás különböző formái által nyújtott lehetőségek különleges kihasználásán alapszik. Miért nem írtam róluk? Ha azt mondanám, hogy a lustaság az oka, az eléggé valószínűnek hangozhatna, azonban egyszerűen ezért nem került rájuk sor, mert ez a két könyv egy tetralógia első két részeként volt elképzelve. Szerettem volna megvárni a másik két részt, majd megírni egy terjedelmesebb szöveget, amely képes lett volna a tetralógiát mint egységet interpretálni. Sajnos, a tetralógia csonka maradt, a szerző a Szlovák Nemzeti Színház számára készült színdarab és a halálos betegségét elbeszélő könyv megírását fontosabbnak tartotta. Boldog vagyok, hogy a színdarabot befejezte, és hogy már be is mutatták, ráadásul világpremiere éppen Pozsonyban volt. Remélem, annak ellenére, hogy a tetralógia torzóban maradt, írok majd valamit erről a két, számomra bonyolult, de egyben csodált kötetéről is.

A folyóiratot követően a Kalligram kiadó könyvekkel is jelentkezett. Előbb magyarul, majd szlovákul, sőt néhány angol nyelvű kiadvánnyal is rendelkezik. Huszonöt éves fennállása alatt rengeteg kötetet jelentetett meg, ezek közül jelen írásomban elsődlegesen egy sorozatra koncentrálok majd, amely véleményem szerint fontos feladatot látott el és lát el most is a szlovák értelmiség szempontjából.

Ennek a sorozatnak az elindítása és a kezdetei az Archa kiadóhoz kapcsolódnak. Ennek a kiadónak a vezetősége valamikor 1993-ban azzal az ajánlattal szólította meg Egon Gált, Miroslav Marcellit, Teodor Münzöt és szerény személyemet, hogy nem lennénk-e egy olyan újonnan alapított sorozat szerkesztőbizottságának tagjai, amely a filozófia, az esztétika és a társadalomtudományok területéről ajánlana kiadásra rövid könyveket. Később Peter Zajac is a szerkesztőbizottság tagja lett.

Az ajánlatot örömmel fogadtuk, mivel tudtuk jól, hogy az ilyen kötetek kiadása a filozófiai és tudományos gondolkodás stílusának megreformálása szempontjából elkerülhetetlen. A sorozat a *Zsebfilozófia* (Filozofia do vrecka) nevet kapta, logója pedig egy kenguru rajza lett, amely alapján az olvasók a sorozat köteteit „kengurucskának” (Klokany-nak) kezdték nevezni. A szerkesztőbizottság öt tagja a filozófiai és tudományos gondolkodás különböző területeit képviselte. Egon Gál eredetileg vegyésznek tanult, és az elmúlt rendszerben a szakmája mellett kognitív tudományokkal, elmefilozófiával, társadalomfilozófiával és neopragmatizmussal foglalkozott a szabadidejében. A kommunista rezsim bukása után szögre akasztotta felfelé ívelő vegyészkarrierjét, és végre teljes egészében, hivatásosan hobbjának szentelhette magát. Nem tudom, hogy ez az ő szempontjából jó lépésnek bizonyult-e, abban azonban biztos vagyok, hogy a szlovák értelmiség szempontjából rendkívül jó lépés volt. Teodor Münz filozófus, filozófiatörténettel foglalkozik, több fontos filozófiatörténeti könyvet és tanulmányt írt, filozófiai esszéket publikál. Nem szabad elfeledkeznünk fordítói tevékenységéről sem, hiszen sok jelentős német filozófiai művet ültetett át szlovákra, melyek közül elég, ha csak Kant *A tiszta ész kritikája* és *A gyakorlati ész kritikája* című műveinek első és eddig egyetlen szlovák fordítását említjük. Miroslav Marcelli filozófus, konkrétan a német klasszikus filozófia történetével foglalkozik, emellett a kortárs francia filozófiai gondolkodással, mindenekelőtt a strukturalizmussal, a posztstrukturalizmussal, de érvelésmérettel vagy az urbánus tér filozófiájával is. Szintén dolgozik fordítóként, neki köszönhető, hogy szlovákul olvashatjuk például Michel Foucault, Gilles Deleuz, Bruno Latour és Jean Piaget műveit. Peter Zajac irodalomtörténész és -teoretikus, aki az irodalmat szélesebb kulturális és társadalmi összefüggéseiben kísérli megmagyarázni, és ezért célirányos exkurzusokat tesz az esztétika, a kultúratudományok, sőt némely természettudomány területére is. Én művészetfilozófiával és esztétikával foglalkozom, elsősorban strukturalizmussal és posztstrukturalizmussal. Örömmel teszek azonban exkurzusokat a képzőművészet, a film és az irodalom területére. Ahogy látni lehet, a szerkesztőbizottság minden tagja több területen is érdekelt, és éppen ezt a felszereltséget próbáltuk meg kihasználni a szóban forgó sorozat dramaturgiájának kidolgozásánál.

Miért vágunk bele ilyen lelkesen ennek a sorozatnak az alakításába? Miért éreztük közel magunkhoz? Erre a két egyszerű kérdésre nem lehet hasonlóképpen egyszerű feleletet adni, többek között azért sem, mert a szerkesztőbizottság mindegyik tagja a közösek mellett személyes indítékokat is követett. Nem szeretnék spekulációkba bocsátkozni és a négy kollégám nevében beszélni, ezért csak a magaméit mondom.

Meg vagyok győződve arról, hogy a történelmet nem csupán az események kontinuitása alkotja. Nem hiszem, hogy egy esemény törvényszerűen csak egy következményt von maga után, hogy a történelem az alsóbb fokozattól a felsőbb felé halad, a fejletlentől a fejlett felé, az ésszerűtlentől az ésszerű felé, a fejletlentől a fejlett felé. Nem hiszem, hogy a történelmet valamiféle objektív törvény vagy rejtett *logos* irányítaná. Hiszek azonban abban, hogy időről időre történik valami, amit mind a történész, mind az átlagember törésként, forradalomként, diszkontinuitásként, ruptúraként stb. fog érzékelni. Azt az eseményt értelmezik töréspontként, amely a politikai és államjogi berendezkedés változását okozhatja, tudományos forradalmat vagy a filozófiai gondolkodás megváltozását idézheti elő, illetve a művészet egyik történelmi stílusát egy másikkal válthatja fel. Némelyek lelkesen fogadják a változást, mások pedig félnek az újtól és apokaliptikus hangnemben óvnak az előreláthatatlan következményektől. Némegyszer történik meg, hogy azok, akik az elején szenvedélyes álltak ki a társadalmi változások mellett, fokozatosan a barikád másik oldalára kerülnek, miközben a magyarázat, hogy miért is tették ezt, mindkét fél számára érthetetlen marad. Véleményem szerint az egyik oka az lehet, hogy mély elmentét van az új iránti vágy és e vágy beteljesítése közt. Például 1989 novembere után világos volt, hogy ha a filozófia, az esztétika és a társadalomtudományok túl akarnak élni a közép-európai régióban, illetve egyenrangú és termékeny párbeszédet kívánnak folytatni a Hainburgtól nyugatra létező filozófiával, esztétikával és társadalomtudományokkal, meg kell szabadulniuk a marxizmus-leninizmus kiüresedett, ideológiailag deformálódott és korlátozott nyelvtől. Amennyiben valaki azzal az ellenvetéssel él, hogy Nyugaton is léteztek marxista filozófiai iskolák, és azt állítja, hogy a marxizmus legitim filozófiai irányzat, és hogy az esztétika és a társadalomtudományok területén is vannak gondolkodók, akik marxistának vallják magukat, akkor annak igaza van. Ugyanakkor az is igaz, hogy az elmúlt rendszer ideológusai számára néhány nyugati marxista veszélyes volt, sőt, veszélyesebb, mint azok, akik az ún. burzsoá filozófia irányzataihoz tartoztak. Mindenekelőtt azért voltak veszélyesebbek, mert azt állították magukról, hogy marxisták, ugyanakkor más nyelvet használtak, ráadásul nemegyszer kritikusan nyilatkoztak arról, ami a vasfüggönytől keletre folyt. Például az ún. frankfurti iskola képviselőinek, Thomas Wiesengrund Adornónak, Max Horkheimernek, Herbert Marcusének, Jürgen Habermasnak az alapvető filozófiai, esztétikai vagy szociológiai műveit egyáltalán nem fordították le. Az a jelenség szintén tapasztalható volt, hogy néhány olyan gondolkodót is, akik termékeny életük egészét a kommunista ideológia által uralt világban éltek le, és nyíltan marxistának vallották magukat, mint például Mihail M. Bahtyin és Lev Sz. Vigotszkij, sokan gyanús szerzőknek tartottak. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy bár hivatalosan nem voltak kiátkozva, könyveik is jelentek meg, ugyanakkor nem hivatalosan ajánlott volt nem kiemelni eredetiségüket és alapvető hozzájárulásukat a tudományhoz, valamint teljes mértékben hallgatni volt kívánatos polemikus hangvételükről, amivel a nyelvvel, a társadalommal vagy a művészettel kapcsolatos megcsontosodott vélekedést illették.

Csakhogy egy dolog a gondolkodás akarása, és egy másik a gondolkodás képessége a filozófia, az esztétika és a társadalomtudományok egy másfajta nyelvében, amely eltér az addig monopóliumra törekedő nyelvtől. Voltak, akik erre már nem voltak képesek, az előző korszak nyelve olyan mélyen hatolt a bőrük alá, és ennek következtében a filozófia, az esztétika és a társadalomtudományok reformját leegyszerűsítették. Nyelvükből kizárták a leginkább „diszkreditált” fogalmakat, külsőleg felhagytak az ideológiai érveléssel. Azonban más fogalmak és a szintaxis egészének továbbélése úgy is elárulta őket, a figyelmes olvasó nagyon gyorsan észrevette, hogy a legújabb produkcióikban sokkal több a régi, mint az új. Jól emlékszem, néhány tanár azt állította a diákoknak, hogy az elmúlt rendszer tankönyvei és könyvei összhangban állnak a nyugati filozófia, esztétika és tár-





sadalomtudományok kortárs trendjeivel, elég, ha a szövegekből kihúzzuk a Csehszlovák Kommunista Párt és a Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusi anyagaiból vett idézeteket, továbbá figyelmen kívül hagyjuk az olyan szavakat, mint a marxista-leninista, ideológiai, pártos, burzsoá, revizionista, opportunist, esetenként illő kiegészíteni a nyugati eredmények új fordításainak néhány részletével, és ily módon könnyen megvetjük mindkét lábunk a nyugati gondolkodás értelmiségi terében.

Nos, nem ilyen egyszerű. Az egyszerű megoldások nem mindig a legjobbak, ebben az esetben éppen hogy rosszak, sőt, azt is ki merem jelteni, hogy nagyon rosszak, ha nem a legrosszabbak. A filozófia és a társadalomtudományok régi, kommunista ideológiával indoktrinált nyelvének kiegészítése új fogalmakkal nem elégséges, ekképpen legfeljebb csak olyan dolog keletkezhet, amit a régi rómaiak a „cento” terminussal jelöltek, amit „tákolmányoknak” fordíthatnánk. Azonban hogy világos legyen, ebben az esetben nem azzal van a baj, hogy az egyik nyelvet egy másik elemei szennyezik, másképpen mondva: nem azzal van a baj, hogy az ilyen nyelvet egyfajta, esztétikai szempontból ízléstelen basztardnak tekintenénk. Ami a legnagyobb problémát okozza, az ennek a nyelvtákolmányoknak a képtelensége arra, hogy – egyszerűen fogalmazva – új módon nevezze meg és magyarázza a valóságot. A filozófia vagy a tudomány nyelvében ugyanis mindig jelen van az a bizonyos foucault-i diszciplína, amelyet „tárgyak tartománya, módszerek csoportja, igaznak tekintett kijelentések korpusza, szabályok, definíciók, technikák és eszközök összessége határoz meg: mindez egyfajta névtelen rendszert alkot, amely annak rendelkezésére áll, aki használni akarja vagy tudja, anélkül, hogy a rendszer értelme vagy érvényessége feltalálója nevéhez fűződne”.<sup>1</sup> Egyszerűbb szavakkal: a filozófia, az esztétika vagy a társadalomtudományok nyelvének megvan az a képessége, hogy megalkossa vizsgálódása tárgyait, meghatározza leírásaik módjait, a kutatás vagy a magyarázat módszereit, röviden, megvan az a képessége, hogy annak látására kényszerítsen minket, amit korábban nem láttunk. A régi nyelv *ex principio* nem teszi lehetővé semmi új látását, miközben esetünkben a látást metaforikusan kell érteni. A filozófia, az esztétika és a társadalomtudományok saját diszkurzív műfajokkal rendelkeznek, és ezek hasonlóan viselkednek, mint az irodalmi és egyáltalán, a művészeti műfajok. A valóság látásának és megértésének folyamata szorosan összefügg egymással, miként Bahtyin állítja, „naiv dolog volna úgy vélekedni, hogy a képzőművészetben az ember először mindent lát, és aztán azt, amit látott, alkotássá gyúrja oly módon, hogy látását a kép síkjára viszi át bizonyos technikai eszközök segítségével. A valóságban a látás és az ábrázolás lényegében összeolvadnak. Az ábrázolás új módjai megtanítanak a minket körülölelő valóság új oldalainak látására, a látott valóság új oldalait pedig nem tudatosítjuk és nem válnak látókörünk részévé a megvalósításuk új módszerei nélkül. Ez a két dolog elválaszthatatlanul össze van kötve.

Így működik ez az irodalomban is. A művésznak meg kell tanulnia a műfaj szemével látni a valóságot. A valóság bizonyos oldalait csupán kifejezésének bizonyos módszereivel összekapcsolva lehet megérteni. És ellenkezőleg, ezek a kifejezési módszerek csupán a valóság bizonyos oldalaira alkalmazhatók. A művész nem egy kész anyagot tesz el a mű kész síkjába. A mű síkja már a látás, a megértés és az anyagválasztás leleplezésére szolgál a számára.”<sup>2</sup> Továbbá tudatosítanunk kell, hogy a nyugati filozófia, esztétika és társadalomtudományok mezeje nem egynemű, nem monolit, hanem többféle gondolkodásmódból áll össze, amelyek többféle nyelven és írásmód segítségével artikulálódnak. Ezen a mezőn a filozófia és a társadalomtudományok különféle nyelveivel találkozhatunk, miközben néhányuk közelebb van egymáshoz, még közös átjárókat is találhatnak egymás területére, megpróbálhatják az egyik nyelven megfogalmazott problémákat lefordítani a másik nyelvre, és rámutatni az eredeti nyelv megoldásainak gyengéire vagy

1 Michel Foucault: A diskurzus rendje. Török Gábor fordítása. Holmi, 1991/július. <http://www.holmi.org/1991/07/michel-foucault-a-diskurzus-rendje-torok-gabor-forditasa>.

2 Mihail Mihajlovics Bahtyin: *Formális metoda v literární vědě*. [A formális módszer az irodalomtudományban] Lidové nakladatelství, Praha, 1980, 174–175. B. Zs. fordítása.



erősségeire. Más nyelvek pedig konkurens viszonyban állnak egymással, és vannak olyanok is, amelyek teljesen közömbösek egymással.

Mindenki, aki belép ebbe a bonyolultan strukturált mezőbe, kiválasztja azt a nyelvet, pontosabban azt a diszkurzív műfajt, amelyet szeretne megtanulni. Miután meghozta a döntését, oly módon lát neki a tanulásnak, hogy becsületesen és részletekbe menően áttanulmányozza a primer és szekunder szövegeket. Nemegyszer ezt a döntést egy könyv hozza meg helyette, amely véletlenül kerül a kezébe, és annyira fontossá válik a számára, hogy referenciális műként él majd benne tovább, és tudatosan vagy tudat alatt, akarva vagy akaratlanul hozzá fog majd viszonyítani más szövegeket. Fokozatosan rájön, hogy bár ez a könyv még mindig egy meghatározó fordulat privilegizált szövege a számára, ugyanakkor azonban egy messze nyúló hálózat kis csomópontja is egyben, ahol az egyik könyv a másikra utal. Az én célom az volt, és úgy gondolom, a szerkesztőbizottság tagjainak is ez volt a közös célja, hogy a *Zsebfilozófia* sorozatba olyan könyvek kerüljenek be, amelyek képesek kis területen egyszerű, ugyanakkor nem egyszerűsítő nyelven közel hozni egy bizonyosfajta gondolkodásmódot, vagy a különböző gondolkodásmódok közti párbeszédet, esetleg felvázolni egy probléma kontúrjait és megmutatni, milyen kísérleteket tettek különböző gondolkodók ennek a problémának a megoldására. Fontos a gondolkodók életének feltárása is, annak bemutatása, hogy miként fejlődtek a véleményeik, vagy éppen egy filozófiai vagy tudományos csoport életének megragadása. Így például a strukturalizmust olyan kötetek hozták közel, mint a *Mítosz és jelentés* Claude Lévi-Strausstól, a *Miről ismerjük fel a strukturalizmust?* Gilles Deleuze-től, a *Szöveg és kultúra* Jurij M. Lotmantól, a posztstrukturalizmust olyanok, mint a *Tárgyalások 1972–1990* Gilles Deleuze-től, *Az értelmiség síremléke* Jean-François Lyotard-tól, az *Éperons. Nietzsche stílusa* Jacques Derridától, a *Világoskamra* Roland Barthes-tól, az *Ez nem pipa* Michel Foucault-tól, az elme- és tudatfilozófiát olyanok, mint a *Tudat* Owen Flanagan-tól, *Az elme konstrukciója* Marvin Minsky-től, a feminizmust olyan, mint a *Négy pillantás a feminista filozófiába* Hertha Nagl-Docekal-tól, Brigitte Weisshaupt-tól, Evelyn Fox Kellertől és Lorraine Code-től. A különböző gondolkodásmódok közötti művelt diskurzust mutatja az *Interpretálás és felülinterpretálás* című kötet Umberto Eco, Richard Rorty, Jonathan Culler és Christine Brooke-Rose szövegeivel, a filozófusok életéről a *Találkozás filozófusokkal* beszél Ved Mehtától. A sorozat kötetei közé bekerült egy klasszikus filozófiai írás is, Szent Ágoston műve, *A tanító*, és egy filozófiatörténeti munka, Alain de Libera *A középkor filozófiája* című szövege.

A fordítások mellett hazai szerzők könyvei is feltűntek a sorozatban, Miroslav Marcelli *Michel Foucault avagy Másá lenni*, František Novosád *Meghívás Heideggerhez* vagy Jozef Kelemen *Gépeberek és ágensek* című műve.

Már ez a rövid enumeráció is megmutatja, hogy a *Zsebfilozófia* című sorozat sokféle minőségi fordításnak, illetve hazai szerzők kitűnő köteteinek adott teret. Létezése alatt az Archa kiadó negyven könyvet jelentetett meg. Mikor az Archa megszűnt, Szigeti Lászlónak köszönhetően a sorozat a Kalligram kiadó programjába került át, ahol újabb hatvanhat kötet látott napvilágot benne. Az új kiadó megőrizte a kötetek formátumát, meghagyta a notórikusan ismert logót is, az egyetlen újjítás az volt, hogy az eredeti borító szürkéjét változatos pasztellszínek váltották fel. Ez a változás lehetővé teszi, hogy az egyes köteteket könnyebben lehessen megkülönböztetni.

Nem csupán formális változást jelentett azonban, hogy a sorozat az egyik kiadótól a másikhoz került, ellenkezőleg, a kötetek kiadásában magasabb fokozatra kapcsolt a Kalligram. Egyrészt újra megjelentette a sorozat néhány kötetét, mint például az *Ez nem pipa* című Foucault-fordítást, vagy Marcelli kötetét, a *Michel Foucault avagy Másá lenni*t. Úgyszintén kiadtak néhány olyan könyvet, amelyeknek az előkészítése még az Archánál folyt, mind helyett elég megemlíteni Bruno Latour *Sohasem voltunk modernek* című dolgozatát. Másrészt a sorozat egyre inkább a filozófiatörténet felé fordult, antik filozófusok kulcműveit kezdte el kiadni, főleg Platónéit és Arisztotelészéit, valamint a német klasszikus és posztklasszikus filozófia képviselői, Immanuel Kant, Joseph Wilhelm Schelling, Friedrich Nietzsche, Arthur Schopenhauer, Søren Kierkegaard szövegeit, de a sorozatba bekerültek olyan orosz gondolkodók írásai is, mint Lev Szesztov és Alexander



Meny. Jól látható, és számomra nagyon fontos elmozdulást jelent a sorozat kiterjesztése az analitikus filozófia, a beszédaktus-elméletek és a kortárs amerikai filozófia irányába, amelyet az említett filozófiai kezdeményezések képviselőinek szlovák fordításai támasztanak alá, mint például Ludwig Wittgenstein *Kék és Barna könyv*, Rudolf Carnap *Jelentés és szükségszerűség*, John L. Austin *Hogyan cselekedjünk a szavakkal?*, John R. Searle *Beszédaktusok és Elme, nyelv és társadalom*, Willard O. v. Quine *Logikai szempontból*, Peter Strawson *Analízis és metafizika*, Saul Kripke *Megnevezés és szükségszerűség*, Richard Rorty *Filozófiai orchideák* című kötete.

Mindenki, aki a filozófiának ezzel az ágával foglalkozik, jól tudja, hogy az említettek reprezentatív művek, és többet jelentenek, mint jó bevezetést a filozófiai gondolkodás szóban forgó területére. Akiknek nem elég a kitűnő bevezetés, az említett szerzők terjedesebb írásaira is szert tehet, mindjárt három sorozaton belül is. Az egyik az *Ad fontes*, aminek köszönhetően olyan filozófiai alapműveket olvashatunk szlovákul, mint például *A szellem fenomenológiája* G. W. F. Hegeltől, a *Nyelvelmélet és a társadalomtudományok kiindulási pontjai* Habermastól, *A világ mint akarat és képzet* Schopenhauertől, *A liberalizmus rekonstrukciója* Dewey-től.

A másik sorozat az *Anthropos* nevet kapta, és ennek keretében elsősorban társadalomtudósok könyveinek fordításai jelentek meg, hadd említsem meg legalább Georges Didi-Huberman *Az idő előtt*, Antoine Compagnon *Az elmélet démona* és Gérard Genette *Metalepszis* című könyvét. Különösen örömteli és ígéretes a jövőt tekintve, hogy a *Zsebfilozófia*, az *Ad fontes* és az *Anthropos* sorozatban megjelenő könyveken egy új fordítógeneráció nőtt fel, amelyik képes zöld ágra vergődni a legbonyolultabb filozófiai és tudományos nyelvek buktatóival is.

Bár a harmadik sorozatnak nincs neve, de ez semmit sem csökkent az értékéből és jelentőségéből, mivel ebben a sorozatban jelennek meg a szlovák gondolkodók művei, a nyelvész Juraj Dolník, a filozófus Emil Višňovský, a mesterséges intelligencia teoretikusa, Jozef Kelemen és másoké. A legtermékenyebb szerző Miroslav Marcelli, aki öt kötetet járult hozzá a sorozathoz: a francia irodalomtudós és szemiológus Roland Barthes gondolatainak kitűnő interpretációja, *A Barthes-példa* és a cseh filozófussal, Miroslav Petříčekkel közös esszékötet, a *Dublettek* mellett főleg a város és az urbánus tér filozófiájának szentelt trilógiájával.

Nem szívesen hagyom abba az enumerációt, ráadásul akkor, amikor még rengeteg kötetről nem beszéltem. Zárásként mégis azt mondhatom minden pátoz és túlzás nélkül, hogy a Kalligram kiadónak, illetve azon tevékenységének köszönhetően, hogy szisztematikusan és nagy türelemmel jelentette meg a minőségi filozófiai, esztétikai és társadalomtudományi fordításokat és hazai szövegeket, meghatározhatatlan messzeségbe tolódott annak a veszélye, hogy az intellektuális teret egy kiüresedett nyelvtákolmány szállja meg. Remélem, mindörökre. Mindezt a lehető legjobb módszerrel érte el. Tudom, hogy nem volt egyszerű, sok erőt emésztett fel, sok idegszál pattant el, meggazdagodni biztosan nem lehetett általa, de ez talán már a kezdeteknél sem volt cél, mivel ebben az esetben a kulturális töke összehasonlíthatatlan a financiálissal, s erről soha nem szabad megfeledkezni.

■ ■ ■

Beke Zsolt fordítása

■ **Peter Michalovič** (1960): szlovák filozófus, esztéta, filmelmélettel és filmtörténettel szintén foglalkozik.

■ **Beke Zsolt** (1973): irodalomkritikus, szerkesztő. A dunszt.sk kulturális magazin főszerkesztője.



# KALLIGRAM

## AVAGY A KEZDET

M esszebról datálnám a magam Kalligram-történetét, nem 1991 novemberétől, amikor a kiadó első magyar nyelvű könyve megjelent, inkább a nyolcvanas évek végétől. És nem Pozsonyból vagy Dunaszerdahelyről, hanem Pestről. Utóvégre Pesten éltem, és épp felettebb el voltam foglalva azzal, ami köröttem zajlott. Egyébként 1991 novemberére már áttettem a székhelyemet Varsóba, de erről majd alább. Egyelőre maradjunk a kezdetnél. A lengyelek amúgy nemcsak azért szereplői e történetnek, mert nekem az az ország afféle második hazám, hanem akkori politikai szerepük folytán is, tagadhatatlanul élen jártak ugyanis a régi rendszer lebontásában. De ha már erről van szó, hadd ugorjak még egy évtizedet vissza. 1979 májusában Varsóban (erről van egy feljegyzésem) Heideggert olvasok lengyelül a *Więź*ben, a Tadeusz Mazowiecki szerkesztette katolikus értelmiségi folyóirat legfrissebb számában még jóval a végjáték nyitánya, a gdański sztrájk, a Szolidaritás és az ezt követő események előtt. És rátalálok arra a Platón-idézetre, amely akkori hevenyészett fordításomban így hangzik: „A kezdet, akár egy isten, amíg köztünk van, minden dolgot bevilágít.” Ez a mondat azóta is elkísér, a legmeglepőbb pillanatokban előjön, kéretlenül. Most is.

Egy nap tehát megtörtént, amire évtizedek óta vártunk, lángra kapott a szellem szikrája. Mondjam, hogy észre se vettük? De, észrevettük, nagyon is. Legfeljebb nem akartuk elhinni. Olyan világban nőttünk fel, ahol az ember naponta beleütközött a formálisan nem létező korlátokba, azaz a pártállami cenzúrába, tudniillik épp azért működött az egész bonyolult sajtó- és nyilvánosságellenőrző apparátus, nehogy ez a szikra lobbot kapjon. És valóban, mindig akadt megfelelő ember a megfelelő poszton – egy párttitkár, egy főszerkesztő, egy szorgos kézirat-előkészítő –, aki a fellobbanó lángot időben eltaposta. Ezt láttuk, tapasztaltuk, hozzátartozott az életünkhöz. A hatalom félt a szabadság szellemétől, de még jobban a szellem szabadságától. Bekövetkezett mégis a pillanat, amikor a pesti aluljárókban nyíltan árulni kezdték a szamizdat Beszélőt, amelynek készítői és vásárlói ellen a rendőrség addig hajtóvadászatot folytatott. Emlékszem, ott álltam, gyökeret vert a lábam, figyeltem, mi lesz, de senkinek haja szála se görbült miatta. Ezt nem lehetett nem észrevenni. Meghibásodott a rendszer, a szikra lángra kapott.

Eljött a cselekvés ideje.





A szellem emberein, akiknek eddig legjobb esetben is gúzsba kötve kellett táncolniuk, úrrá lett az aktivitás láza. Erről a szenvedélyes, belső hévről, nyomában a káprázatos program- és ötletparádéről, a magunkra ébredés lenyűgöző vitalitásáról a legnehezebb ma beszélni. Akkor se lenne könnyű dolgom, ha a spontán beinduló társadalmi önszerveződést, az egyesületek, mozgalmak, pártok alakulását akarnám ecsetelni, utóvégre minden, ami akkor történt, egy időben, egy helyen, ugyanazon emberekkel történt, épp az volt az elképesztő – mondhatnám, részegítő, legalábbis számomra –, hogy bizonyos, az évtizedek során elhasznált, agyonhazudott kifejezések e történelmi konstellációban szinte egyik percről a másikra visszanyerték eredeti jelentésüket, mert szükség volt rájuk, funkciójuk, küldetésük lett. Lám, a politika újra a szellemi élet természetes eleme, és a szellemi elit eleven impulzusokat ad az újjászülető nyilvánosságoknak. Ma, amikor jó ideje, hol leplezetten, hol nyíltan az *ancien régime* restaurációja folyik – nemcsak politikailag, hanem mentálisan is –, innen, az új *establishment* felől nézve, a negyedszázaddal ezelőtti földindulás leginkább letagadott, már-már ijesztő öröksége pontosan ez: a magunkra ébredés, a bennünk szunnyadó lehetőségek és erők felizzó tüze, szenvedélye, indulata, magyarán a szellem szabadsága. Ezért is próbálom ezt a ritka hevületet, amiből a pozsonyi Kalligram 1991 őszére megszületett és lényegileg negyedszázadon át élt, leválasztani a politikai eseménynaptárról, amely láthatóan nagyon más irányba mutat.

Most utólag könnyebb meghúzni ezt a távolságot, ott és akkor nekem sem ment igazán. Vagy nem is törekedtem rá. Oly magától értetődőnek tűnt, hogy ha egyszer leomlottak a börtön falai, az ember szabadon járka a világban, amerre csak a kíváncsisága viszi. Az írói-színkritikus-értelmiségi létből át a politikába, onnan meg akár vissza, akár bármerre. Mondjuk, világutazó is lehetnék, ha nem lenne három kisgyereke. Eszembe sem jutott, hogy a szabadságnak is megvan a maga ódiума, az később jött. Megrészgített a történelmi pillanat, a nyitás, új lap, új fejezet. Egymás után két könyvem is kijött, 1988-ban az *Éltem*, ez a közel évtizede asztalfióksorsra kárhoztatott mű, majd '89-ben egy novelláskötet, a *Kövek és nosztalgia*. Nem nagyon figyelt rájuk senki, a politikai tabudöntések évadja volt az, utcai standokon árulták az emigráció tegnap még ócsárolt opusait, nem beszélve a frissen piacra dobott botrányhistoriákról; az én írásaim másképp voltak tabusértők, nem a napi politika szintjén. Mindenesetre, ha addig egykönyves, afféle tűrt-tiltott szerzőnek számítottam, most íróvá lettem avatva. Előbb kiderült, hogy a '83-ben elnémított (rég) Mozgó Világ szerkesztői új lapot indítanak, én lettem a kritikai rovat; majd kiderült, hogy az új varsói nagykövet, az amúgy évtizedek óta ott élő Engelmayer Ákos, aki korábban az egyik legmegbízhatóbb lengyel szamizdatforrás volt számomra, azt várja, hogy megpályázzam a Magyar Kulturális Intézet igazgatói posztját. Időm se maradt, hogy arra figyeljek, mi zajlik Pozsonyban, varsói kollégám, ha szabad így kifejeznem magam, a Csehszlovák Kulturális Intézet igazgatója, Ladislav Volko hívta fel rá a figyelmem, aki maga is költő, filmesztéta, médiászociológus volt, később a Szlovák PEN Club elnöke, igen impulzív, csupa tettvágy ember, amikor Kalligram-estet rendezett a maga intézetében, már 1992-ben.

Szigeti Laci a varsói igazgatói irodámban. Erről a napról semmi feljegyzésem sincs, az évszámot is csak kikövetkeztetem (még létezett a Csehszlovák Kulturális Intézet, tehát 1993. január 1. előtt vagyunk), mégis olyan friss bennem az emlék, mintha tegnap történt volna. Nyilván mert ezzel az órányi beszélgetéssel elkezdődik az életemben az, ami negyed századon át tart. Ha jegyzetem nincs is, később írtam a találkozásunkról, varsói vendégem hatvanadik születésnapján, azt idézem: „Elképesztő tervek forogtak a fejében, és hihetetlen energiával vágott a kivitelezésükbe. Még millió akadály (országhatár, vám, mindenféle gyanakvás) állta útját a régió belüli közlekedésnek, de ő eleve a teljes magyar irodalmi életben gondolkodó kiadó lett, nem viselte a »határon túli«, »anyaországi« és más efféle kategóriákat. De nemcsak az országhatárokat lépte át gátlástalanul, hanem a nemzeti kultúrák ezen az égtájon sokszor sokféle előítélettel és sztereotípiától terhelt korlátait is. Így még a levegő is más volt körötte, mint mások társaságában, függetlenül attól, hogy Varsóban, Pesten, Prágában vagy Dunaszerdahelyen vagyunk. Ha jól emlékszem, Petr Pithart mondta annak idején, ez a hamisítatlan közép-európai értelmiségi politikus, aki később cseh miniszterelnök, a szenátus alelnöke meg elnöke lett, hogy

lám, Dunaszerdahely Közép-Európa fővárosa. Ennél találóbban senki sem jellemezte a régió akkori szellemi erőterét és persze magát Szigetit. Ő volt a közép, a centrum, a mágnes, a nemlétező létező, aki minden ízében érezte ama virtuális hazát, a nyolcvanas évek disszidenseinek Közép-Európáját, sőt a Közép Európáját, a képzelet szabadságát, azt az imaginárius tudást, amit prózaiban intuíciónak vagy szimatnak is nevezhetnék, és ez ruházta fel bámulatos biztonsággal, amikor írói tehetségek nyomába szegődött. Miközben világosan tudta, hogy az érzékenysége halaszthatatlan, gyakorlati teendőket ró rá. Könyveket, folyóiratot, szellemi életteret kell teremnie.”

Egy szó mint száz, ez az ember engem néhány mondatával megnyert a Kalligramnak, nem kellett sokat beszélnie. Ettől eleve úgy tárgyalunk ott az irodámban, mintha én is munkatárs lennék, a Kalligram máris személyes ügyem. A legégetőbb kérdés a négy nyelvű, száz kötetes *Visegrád Könyvek* terve. Ő addigra már létrehozott négy szerkesztő bizottságot, magyart, szlovákot, csehét, lengyelt, ezek összeállították a saját kortárs prózájukból és gondolkodóikból azt a huszonöt címet, amelyet a másik három nyelven ki készül adni, ily módon kapcsolva mintegy egy áramkörre a négy nemzet legjelesebb elméit, magyarán a négy szellemi életet. Impozáns, történelmi léptékű program, messze mélyebbre nyúl, és távlatosabb a perspektívája, mint ami a politikusok fejében visegrádi együttműködés címén valaha is megfordult. A fő gond, noha magyar, szlovák, cseh vonatkozásban megvannak a kellő kapcsolatai, hogy kellene egy varsói társkiadó, amely vállalja a lengyel szövegek gondozását, és beviszi a Kalligram-féle sorozatot a lengyel könyvpiacra.

Így kezdődött. Úgy vágtam neki a varsói kiküldetésnek, hogy komolyan vettem a missziót. A pártállami idők kulturálisnak álcázott politikai hídfőállását, ami az intézet addig volt, átalakítani a magyar kultúra nyílt és nyitott – elsősorban épp a regionális együttműködésre nyitott – ügynökségévé. Persze hogy a Szigeti-féle terv magával ragadott, egyfelől naprakészen reagált a kor kihívására, a volt szovjet blokk országainak sajátos európai státuszára, a régió újra felfedezett potenciájára, másfelől tisztában volt azzal, hogy az igazi kincs, amivel az egyes nemzetek diszponálnak, a maguk történelmi identitása, élő kultúrája. Olyasmivel állt tehát elő, ami teljesen egybecsengett legfőbb küldetésemmel, mintha nekem találta volna ki, ráadásul nemcsak engem nyert meg azzal, amin dolgozott – és ahogy dolgozott, teljes odaadással, napi huszonnégy órás készenléttel, figyelemmel, éber kíváncsisággal –, hanem az egyszerű olvasóktól a magas politikáig, a koreszméket meglovagoló bürokratáktól a tudós koponyáig szinte mindenkit. Egy baj volt, e korszakos programra nem volt pénz. De ez csak később derült ki. Úgy tűnt, sikerült a legjobb partnert megtalálnom neki Varsóban, az akkor privatizált, nagy múltú PWN Tudományos Kiadót, élén Grzegorz Bogutával, a korábbi szamizdat könyvkiadás élő legendájával, a jobbjan a másik neves szamizdatossal, Jan Kofman főszerkesztővel, volt is bennük nyitottság, bár a sorozatban szereplő sok szépirodalomtól eleve ódzkodtak, ők kizárólag elméleti művekkel foglalkoztak – filozófiatörténeti könyvtárukat máig nagy becs övezi –, újra és újra tárgyalóasztalhoz ültünk velük, Laci az elkövetkező két évben vissza-visszajárt a lengyel fővárosba, vesztére, hisz egy alkalommal ellopták szolgálati Skodáját a Hoza utcai vendéglakás elől, Bogutáék meg eközben kihoztak egy Kis János-opust (*Az abortuszról*), tanúsítva vonzalmukat a felvilágosult magyar gondolkodás iránt, de az együttműködésből nem lett semmi. Lassan csak kiderült, nem érzik elég tőkeerős cégnek a Kalligramot.

Nem is volt az. A lengyelek persze nem tudhatták, hogy ez a dunaszerdahelyi ámokfutó könyvcsinálóként a legjózanabb realisták közé tartozik, csak éppen nem hajlandó lemondani az álmairól. Igaz, akkor egy pillanatra úgy tűnt, hogy mégis. A *Visegrád Könyvek* grandiózus tervéből magyarul, szlovákul, csehül az első hat kötet megjelent (minden nyelvterületről kettő-kettő), aztán vége szakadt a vállalkozásnak. Korábban, amikor a sorozat anyagi hátteréről faggattam, elárulta, nagyon bízik abban, hogy „egyszer csak adnak rá pénzt a politikusok”. 1996-ban megtörtént a bemutatkozás, kijöttek az első kötetek – ilyen impozáns sorozat még a Kalligramnál se készült többé –, az illetékesek csodáltak és elismerték, de pénzt senki sem adott a folytatásra.. Akkor megsértődött, kijelentette, hogy ennek vége. Meggyőződés, ha nem adja fel, a *Visegrád Könyveket* is tető alá tudta volna hozni, utóvégre annyi üzletileg esélytelen könyvet kiadott. Éppen mert



minden ízében realista könyvcsináló volt, ismerte a szakma csínját-bínját, a rejtett lehetőségeket, az ügyes manővereket, pontosan tudta, mikor kell garaszkodni, mikor lehet fellélegezni. Csak az életével és az energiájával nem takarékoskodott. A visegrádi sorozat kapcsán érezhette meg először, amire aztán újra meg újra rá kellett döbennie, hogy könyvcsinálói szenvedélye előbb-utóbb őt magát is felfalja.

Feladta, de mégsem. Abbahagyta, de folytatta. A sorozat megszűnt, ám a munka ment tovább. Szlovákok, csehek magyarul, magyarok szlovákul. Az eredeti Kalligram megfiadzott, előbb született egy külön szlovák Kalligram, amely pótolhatatlan társadalomtudományi, filozófiai, elméleti könyvek egész sorával látta el a szlovák értelmiséget, majd egy Pesti Kalligram is a hazai szakmai jelenlét miatt. Mintha a folytatás nem is folytatás lenne, hanem új lap. Mindig egy új. Minden egyes könyvvel ugyanúgy, mint anno az elsővel. Nem véletlenül jutott eszembe Platón mondása a mindent bevilágító kezdetről. Ha ugyan pontosan fordítottam le, és nem magamat vetítettem bele ebbe az ókori szentenciába, amely ki tudja, hány közvetítő nyelvvel jutott el hozzám. Tény, hogy később megtaláltam a Heidegger idézte kádenciát a háromkötetes Platónban, ha jól emlékszem, Kövesdi Dénes magyarázatában. Gyanús, hogy ez a nyilván hű fordítás nem szólt számomra ennyire frappánsan. Megpróbáltam azért most is rálelni, nem találtam. Ám a Google kidobott nekem egy sor Platón-idézetet, az egyik nagyon idekínálkozik, számomra ez is a Kalligramról és Szigeti Laciról szól. Így hangzik: „A munka legfontosabb része a kezdet.” Mintha Laci huszonöt éven át csak arra koncentrált volna, hogy a munkának azt a legfontosabb részét elvégezze, ami őrá tartozik. És ami nem volt kevés, ráment az életre. A kezdet embere volt, irtózott a sablonos megoldásoktól, a folytatásos szappanoperától, ettől vette körül az értelmes cselekvés aurája akkor is, amikor a kiadónak rosszul állt a szénája. Minden könyv új lecke. Minden mű olyan, mintha 1991-et írnanék. Hozhatnám a magam példáját is, végtére két évtizeden át afféle házi szerző voltam a Kalligramnál. Már Varsóban jelezte, hogy jó ideje számon tart, és potenciális Kalligram-szerzőként gondol rám. Amikor aztán négy esztendő múltával családotul visszatelepültem az óhazába, egyszerre megéreztem a nagy világgá csábító szabadságélmény ódiáját. Alighogy elkönyvelt íróként a hazai irodalmi élet, én máris elbitangoltam belőle. Ő hozott vissza az *Éltem – Másutt – Túl* kötettel. Jellemző egyébként, hogy ez nagyobbab csobbant, mint a nyolc évvel korábbi kiadás. Minden egyes kötetem azonban, ami követte, új lélegzetvétel volt, új nekifutás, mintha nem is lett volna előzménye. Most utólag sorozatnak néz ki, már csak a hasonló borítók miatt is, holott nem volt az.

Addig jó nekünk, amíg a kezdet velünk van, de ez nyilván nem tart örökké. Amit nem tudunk újakezdeni, azt valószínűleg nem is szabad folytatni. Ez már azoknak a dilemmája, akik örökölni kapják a Szigeti-féle Nagy Kezdetet, ahogy majdan emlékezni fogunk rá. A jubileumi pillanat persze inkább a számvetés, a visszatekintés, a tanulságok ideje. A legfőbb tanulság számomra azonban, úgy tűnik, az, hogy bár a körülmények többnyire makacs tények, a kezdet jelenléte nem ezen múlik, hanem hozzáállás, készenlét, lelki habitus kérdése. Jobban teszem hát, ha megfordítom a fenti okoskodásom: amit nem tudunk folytatni, azt újra kell kezdeni. Így pontos, ezt kaptam én Szigeti Lacitól. Soha nem beszélt róla, egyszerűen csinálta. Most ekképp emlékszem vissza erre a negyedszázadra, holott sok minden egyéb is volt: ott ül nálam késő este, a család már nyugovóra tért, mi csukott ajtó mögött terveket szövünk, mondanom se kell, miféle, ami így is, úgy is munka, fordítás, szerkesztés, előszó, Gombrowicz, Herbert, Michnik és ezernyi más ügy, hogy a saját dolgaimról már ne is szóljak, noha épp ez a lényeg. Éjfél is elmúlt, mire elmegy, magam maradok a néma lakásban, állok az íróasztal fölött, írnom kell, készséget, kedvet, erőt érzek magamban, hogy végre leüljek írni. Amit hetek, hónapok óta elodáztatok. Attól, hogy itt járt, attól, hogy teszi a maga dolgát. El kell kezdenem, nem halaszthatom tovább.

Adam Michnik szavai jutnak eszembe róla, aki évekkal ezelőtt Pozsonyban járt egy kalligramos rendezvényen. Ezt is idéztem már, de ma sem ismerem ennél találóbb és szellemesebb jellemzést a Szigeti-féle Kalligramról. Nem sokkal előtte rávette Michniket, hogy készítsen egy válogatást az egykori párizsi lengyel folyóirat, a Jerzy Giedroyc szerkesztette Kultura legérdekesebb anyagaiból. Fél évszázadon át ez a lap a szabad gondo-



lat és a józan történelmi érzék fóruma volt a lengyeleknek, nem középiskolás fokon. Az antológia később meg is jelent szlovákul, magyarul sajnós, nem. Michnik ott Pozsonyban elmesélte, hogy az akkori lengyel kultuszminiszter szerint – 2009-et írunk! – valamennyi EU-országban ki kellene hozni ezt a kötetet. Hozzáfűzte azonban, hogy nem is olyan egyszerű a dolog. „Mert látják, mi lengyelek negyven millióan vagyunk, van pápánk, van Wałęsánk, van Szolidaritásunk, van papírunk és nyomdánk, van korrupciónk, de Szigeti nevű magyarunk az nincs. Márpedig a Kalligram tevékenysége egyértelműen bizonyítja, hogy lehet metafizikával foglalkozni, de isten létének empirikus bizonyítékát Szigeti Lászlónak hívják.” Mit mondjak, ilyesmi járt a fejemben, amikor eszembe jutott a magam fordította Platón-mondás, ezért idéztem. ■■■

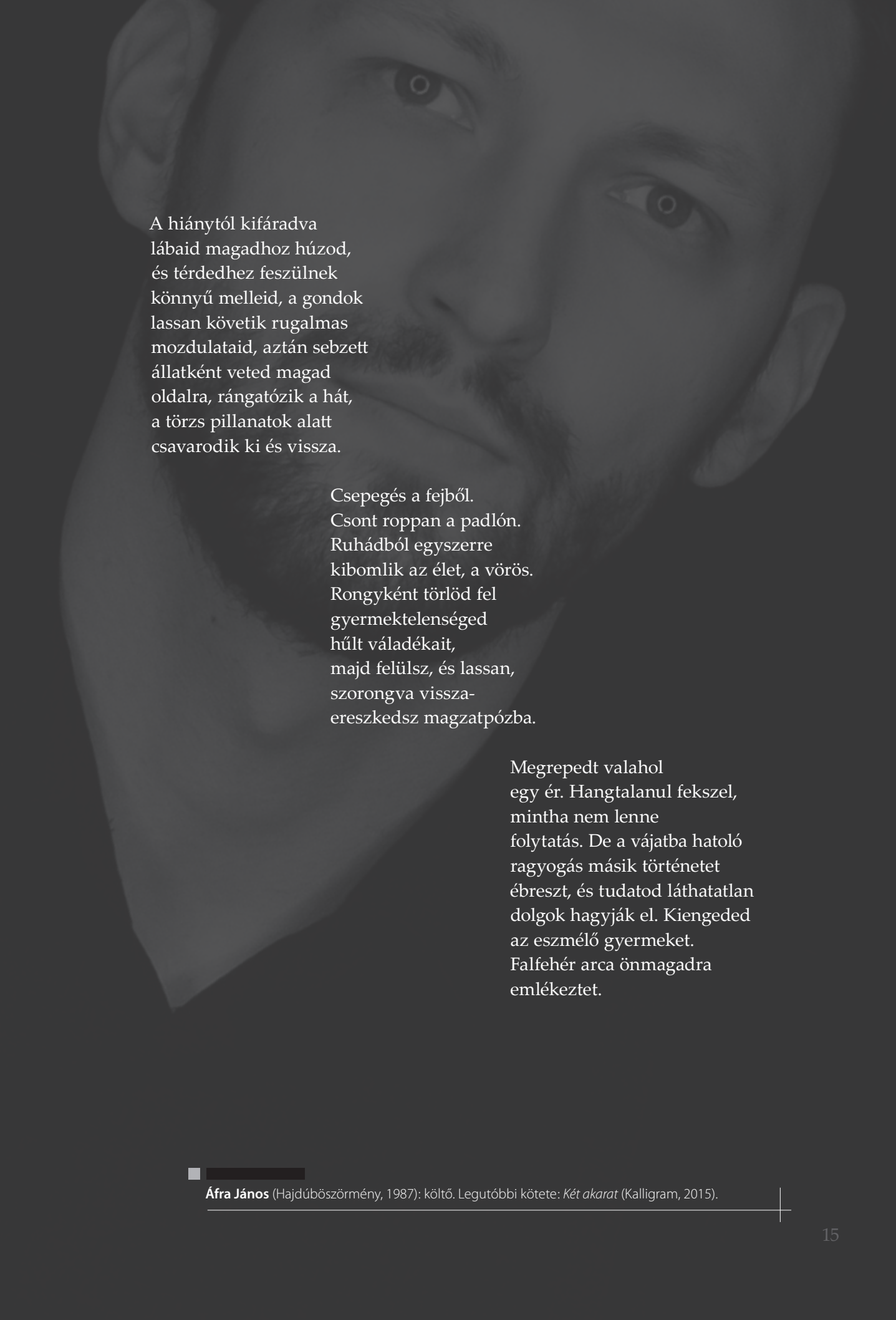
■ **Pályi András** (1942, Budapest): író, műfordító. Életmű-sorozata a Kalligramnál jelent meg. *Gyász és gyönyör* című novelláskötete a kiadónál jelenik meg a könyvhéten.

# A barlang ébredése

Kattanva szabadul  
térd, nyak roppan,  
fej inog jobbra-balra,  
talp dobbant a porba,  
kongva érkezel  
egy barlang aljára.  
A kéz csípőre markol,  
ébresztgeti méhed nedveit,  
billensz hátra-oldalra,  
mintha valaki irányítana.

Forogsz körbe-körbe  
kősúlyos méhed tengelyén,  
a homályban múlik  
az apró szemek fénye.  
Szeretnél tovább-  
élni egy kislányban,  
magaddal hoztad hát  
a mélybe, hajából tincset  
metszel, szétszórod  
az átjárókhöz érve.

Játszótéri zsvaj fejedben,  
szádból tejet csorgatsz  
szét, kijelölöd az áldomás  
helyét. Lehajolsz,  
mert szárnyként  
ingáznak benned azok  
a súlyos lapockák,  
amik később zakatolva  
karcolják hátad  
bőrére fényüket.



A hiánytól kifáradva  
lábaid magadhoz húzod,  
és térdedhez feszülnek  
könnyű melleid, a gondok  
lassan követik rugalmas  
mozdulataid, aztán sebzett  
állatként veted magad  
oldalra, rángatózik a hát,  
a törzs pillanatok alatt  
csavarodik ki és vissza.

Csepegés a fejből.  
Csont roppan a padlón.  
Ruhádból egyszerre  
kibomlik az élet, a vörös.  
Rongyként törlőd fel  
gyermektelenséged  
hűlt váladékait,  
majd felülsz, és lassan,  
szorongva vissza-  
ereszkedsz magzatpózba.

Megrepedt valahol  
egy ér. Hangtalanul fekszel,  
mintha nem lenne  
folytatás. De a vajatba hatoló  
ragyogás másik történetet  
ébreszt, és tudatod láthatatlan  
dolgok hagyják el. Kiengeded  
az eszmélő gyermeket.  
Falfehér arca önmagadra  
emlékeztet.



## Nincs szeme

Nincs szeme, mégis a szeme  
láttára lótték le az apját.  
Ez egy mondat. Ha Isten halott,  
mi meg vakok vagyunk. Szükségem  
van anyára, nőre és egy női kézre,  
amely lefogja a szemem. Lehet  
feleség, lánygyermek, unoka. De miért  
én halok meg? Mindig én halok meg.  
Az nem úgy van. Isten se akart, de  
tényleg. Giccses naplemente volt. Még  
az érzéketlenek is könnyes elmúlásra  
gondoltak. Sose gondolja a hullám  
a parton, hogy vége. Menne szépen vissza.  
Fövenyirányba és vissza. Ahonnan jött, ahova  
megy, az az éjszakája, napja. Akkor ki az apja, akit  
a szeme láttára? Pislogott. És nagy, üreges  
szemét, amibe születése óta nem tudott a fény  
bejutni, akkorára, olyan óriásira  
nyitotta -





## Nem nekem

Majd elválnék. Majd beválnék. Elválni nem fogok, ígérem. És lesz gyerekem. Beválni meg? Apaként majd beválok? Beválthatatlan ígéret. Isten bevált-e apaként Jézus mellett? Jézusom, miféle blaszfém összevetések? Feláldozásból jeles? Érdemjegyet apaként csak érdemtelen kaphat az ember. Csak úgy lehetek, aki, hogy nem. Fejezzük be. Mondom ki? Tudok róla? Írom meg? Egyre rosszabb. Gazdának lenni jó. Maradjunk ennyiben. De épp ez az, hogy nem lehet maradni. Változni kell, úgy adni át, úgy adni tovább az... életet a halálnak vagy az életet az életnek, mikor mi jut. Nem tudom kimondani, ez a második „élet” mennyit jelent nekem. Annyira sokat, hogy már nem nekem jelenti. Apának lenni talán ez: ami a legtöbbet jelenti, az már nem nekem.

■ **G. István László** (Budapest, 1972): költő, műfordító. Legutóbbi verskötete: *Repülő szőnyeg* (Magvető, 2015).



# Amerikai grafit

**F**ölvettem a szemüvegemet. 1989. június 29-én, csütörtökön délután. Ma jelent meg Ottlik Géza új könyve. Az ötödik. Ma reggel szállították lakásunkba elhunyt nagynéném írószekrényét, melybe bepakoltam nagyszüleim írásos hagyatékát. Ma vettem fel először az *olvasószemüveget*, amelyről még nem lehet pontosan tudni, hogy kell-e, hogy jó-e...

Nehéz megtörni a hallgatást. A hosszú hallgatást. Nehéz megtörni 3 (három) évet. Nehéz megtörni a csendet. Nekem nehéz. Nehéz a csend is. *Per se*. Csendben maradni is nehéz. Szavakat elhallgatni.

A homok is nehéz, körülvesz.

A tárgyaknak is nehéz megtörni hosszú hallgatásukat. És nekünk is nehéz megtörni az ő hallgatásukat. Nehéz megtörni őket. Rongyokba csavartan hallgattak a sufnikban, pincékben meg a padlásokon. Porosodtak. Töredeztek. Le kellett róluk kaparni a rozsdát. Magam köré kellett gyűjteni őket. Magam köré, egy helyre gyűjtöttem össze a múltat. Múltamat. A családom múltját. Élőket és holtakat. Életet és halált.

A régi, öreg, több száz éves *írószekrény* farkaszemet néz velem.

Őrzik a múltat a tárgyak. A szekrény iratokat őriz. Őrzöm a szekrényt. Figyelem. Nézem. Letolom az olvasószemüveget az orromról és kikandikálok fölötte a tabernakulumra.

Megőrizték, csodák csodája, a tárgyaikat az ősök. Az őseim. Ahogy a szél őrzi a zászlót, ahogy a tenger őrzi a hullámokat.

Fehér a zászló, morajlik a tenger.

Nézem a parton a homokot.

A hallgatásnak súlya van. A hallgatásnak múltja van. Megfizetem az árát.

(Megtaláltam a tárgyakat, családi segítséggel. A tárgyak megtaláltak engem. A jelen időt. Az életét. 1989. június 29-ét, azt a napot, amikor megjelent Ottlik Géza ötödik könyve. Azt a délutánt, amikor először vettem fel *olvasószemüveget*, hogy jobban lássak. Azt a pillanatot, amikor farkaszemet nézve az *írószekrény*vel, ülhetek úgy, hogy körülvesznek tárgyaim, az ősök által összegyűjtött és megőrzött áldott tárgyak.)

Eleonora Lejányuk születet 1873.dik év Október 4.dikén Szombaton délután 4. óraker Mislán Tolna Megye

Zsigmond fijuk születet 1876 év Április 23.dikán vasárnap regel 9.óra Mislán Tolna Megye

Nelike leányuk születet 1878. évbe Márczius 31. dikén vasárnap este 7. órakor Miszlán Tolna Megye

Gyula fíjúk születet 1880. év Október 27dikén Szombaton regel 6. órakor Miszlán Tolna Megye

Géza fíjúk születet 1882. dik évbe Szeptember 29. én Szombaton regel 7. órakor Elhalt 1884. Július 26. án Szombaton déllélőt 11. órakor Simontornyán

Mariska leányuk születet 1886. évbe Márczius 7. dikén vasárnap délbe 12. órakor retenetes zivataros időbe egész orkán szerű volt Simontornya Tolna Megye

Idősebb Witek Zsigmondé, született Kolhors Eleonóra Judit saját keze vonásával írta fel egy papírlapra, ceruzával gyermekei születésének helyét és pontos idejét. Ő maga 1851. április 27-én született Miszlán, Kolhors József rk. tanító és Kovács Teréz rk. törvényes gyermekeként. Még ugyanezen a napon Ladányi Mihály plébános megkeresztelte. A keresztszülők neve: Szenort István és Kozári Judit.

1872. július 16-án házasságot köt Witek Zsigmond iparossal. (A lány Istentől rendelt sorsa a férjhezmenés.) Kolhors Eleonóra 21 (hoszonegy) éves. Witek Zsigmond 23 (huszonhárom). Plosszer János plébános háromszor hirdeti ki őket. (A tanúk neve és állapota: Gyalog Mihály evang. gondnok és Kolhors János rk. tanító.)

Witek Zsigmond 1849. augusztus 23-án született Janya pusztán (Tolna megye) Witek János rk. erdész, vadász és Schmidt Anna rk. törvényes gyermekeként. A síóagárdi római katolikus templomban keresztelte meg Lucza Márton plébános 1850. július 10-én. (A keresztszülők neve: Szántó Zsigmond rk. és Károlyi Julianna rk.)

Witek Zsigmond és Kolhors Eleonóra házasságából Miszlán született meg ifjabb Zsigmond, 1876. április 23-án vasárnap reggel 9 órakor, akit két nap múlva Plosszer János plébános megkeresztelt. Bekő Ferenc rk. mézeskalácsos és Kolhors Julianna rk. lettek a keresztszülők. Évekkel később rendszeresen érkeztek a különféle sütemények *utánvétellel* Újpestre, a már odaköltözött családtagokhoz.

Évekig várni valakire. Tudsz-e éveket várni valakire? Tudod-e, mit jelent az, hogy valaki hiányzik? Gondolni valakire. Évekig gondolni valakire. Tudsz-e éveken át gondolni ugyanarra a valakire? Biztos vagy benne, hogy ő az utolsó gondolatod minden este, mielőtt elalszol? Mindig vele álmodsz? És reggel, amikor felébredsz, rá gondolsz lefelé? Őt látod magad előtt? Az ő arca jelenik meg előtted, miközben tésztát gyúrsz a konyhában? Amikor vasalsz, foltozol vagy horgolsz? Arrébb húzol egy széket. Meglököd a gyűrűfát. Leülsz a sámlira, kötényedet elsímítva. Hány év telik el így? Megigazítod a kendőd, újra megkötöd az álladon. Ki teszi föl neked-benned ezeket a kérdéseket? Ki beszél belőled? Csak hozzá beszélsz? Csak őt kérdezed? Csak ő van? Ő létezik? Egyetlenegy arca van a világnak? Egyetlenegy kedves arc. Nem szólhatsz róla senkinek. Neki sem mondhatod meg. Legfeljebb a testvérednek írhatnád meg a messzi idegenbe, Törökországba.

Akit szerettek, sánta. Akit szerettek, szegény. Akit szerettek, cipészinas. Akit szerettek, a másé. Akit szerettek, azzal háromszor beszéltem (néhány szót) mindössze. Háromszor láttam. Titokban.

Ezek az ő szavai.

(Fölálllok, lemegyek a teraszról a meggyfához, gyümölcsöt szedni. Föltámad a szél és lefújja az asztalról a kéziratpapírokat, amiket csak az előbb hagytam magukra. Utánuk megyek, összeszedem őket, visszaviszem a helyükre, és a biztonság miatt nehezéket teszek rájuk: egy kis üllőt.

Elégedetlenkedő, kaszáló férfi a szomszéd kertben.)

A bábsütő vagy mézesbábos olyan mester, aki mézből és többnyire rozslisztból készíti a közös süteményeket, melyek különösen a nép körében nagyon kedveltek. A mézeskalácsosok rendszeresen látogatják az országos vásárokat. (Magyarországban a századfordulón összesen 830-an vannak.)

[A postai utánvétel (reimbursement) a postának adott azon meghagyás, hogy valamely postaküldeményt csak meghatározott pénzösszeg (utánvétel) lefizetése ellenében kézbesítsen a címzettnek és ez összeget a feladónak kifizesse. Míg a postai megbízás követelések behajtására való, addig a postai utánvétel legtöbb esetben adásvevés közvetítése által elkerüli a hitelezést, a vevő pedig az előre fizetést. Ezen postai üzletág is, melyet 1860-ban honosítottak meg nálunk, bele van vonva a nemzetközi postaegyesületi egyezményekbe, úgy hogy az utánvételezés nemcsak a belföldre, hanem Európa legtöbb államába és fontosabb tengerentúli országokba is lehetséges, még pedig a belföldre, Ausztriába, a megszállott tartományokba, Szerbiába, Törökországba és Egyiptomba darabonként 500 forint, a többi külföldi országokba darabonként 200 forint erejéig. Az eljárás kétféle: a levélpostai és a csomagutánvétel. Az első alá vonhatók az *ajánlott* levélpostai küldemények; a feladó egyszerűen ráírja a címoldalra a nevét, lakását és az utánvételes összeget számban és betűben, a többit elvégzi a posta, mely a címzettől beszedett összegből épp úgy, mint a postai megbízásnál levonja a beszedési díjat és az utalványdíjat, és a megmaradó összeg erejéig hivatalos utalványt meneszt a feladó címére. A csomag-utánvételhez, mely csak a levél súlyát és alakját meghaladó nagyobb tárgyakhoz ajánlatos, külön utánvételi utalvánnyal ellátott zöld színű szállítólevelet kell kiállítani, és az eljárás annyiban tér el a levélpostai utánvételtől, hogy itt az összeg beszedése és visszautalványozásáért a csomag szállítási díjával együtt az úgynevezett *utánvételi jutalék* (provízió) szedetik, mely tehát akkor is jár, ha a címzett a küldeményt ki nem váltja. Ezen jutalék a belföldön, továbbá Ausztriába, a megszállott tartományokba és Szerbiába 6 kr minimális díj mellett 2 forintonként 1 kr, Németországba és Törökországba ugyanazon minimummal forintonként 1 kr, a többi külföldi országokba általában 10 forintonként 10 kr. Épp úgy, miként a postai megbízásnál, az utánvételi összeg lefizetésére is 7 napig vár a posta. Ha címzett az utánvételi összeget sokalja, a posta közvetíti a feladónál annak esetleges leszállítását, avagy törlését is, de csak a belföldi forgalomban és néhány külföldi viszonylatban. A beszedett utánvételes összeg átutalása a postatakarékpénztárra, avagy más nyilvános számadásra kötelezett hazai pénzügyintézetre szintén meg van engedve, de egyelőre csak a csomagutánvételeknél. A magyar posta évenként 3 millió darab utánvételt kezel, összesen mintegy 25 millió forint értékben; de e különben nem jelentéktelen forgalom csökkenő tendenciát mutat az utóbbi időben.]

A Witek-család először Mízlán, majd Simontornyán lakik.

Mízlá: nagyközség Tolna vármegye simontornyai járásában 1500 magyar lakossal, postahivatallal és postatakarékpénztárral.

Simontornya: nagyközség Tolna vármegye, simontornyai járásban, 3000 magyar lakossal. Van börtöngyára, ipartestülete, vasúti állomása, posta- és távíróhivatala és postatakarékpénztára.



A Wolfner-testvérek, id. Wolfner Gyula és Wolfner Lajos 1841-ben telepedtek le Újpesten. Ebben az időben alakul meg egy kis üzem, amely alapvetően bőrcserzéssel és kikészítéssel, mellékesen gyapjúmosással is foglalkozik. (Az itt gyártott birkabőr-készítmények és szattyánbőrök külföldön is igen keresettek.)

A cégbejegyzés szerint 1855-ben alapították meg a „Wolfner Gyula és Társa közkereseti társaság”-ot. Egészen 1937-ig a Wolfner-dinasztia (Wolfner Lajos fia József, Tivadar és Gyula) vezették az üzemet.

1880-ban már talpbőrgyártással is foglalkoznak. Később fokozatosan rátérnek a zsíros felsőbőrök, a box és lakkbőrök gyártására is.

1896-ban bőrfeldolgozó üzemmel bővítik a gyárat, megindul a gépszíj gyártás, majd később cipő- és gumigyárral egészül ki. A bőrfeldolgozáshoz szükséges *tannint* is maguk állítják elő (a századfordulótól kezdve saját tanningyáruk van).

1896-ban költözik a Witek-család Újpestre, a Wolfner-gyárba. Ezentúl lakóhelyük: Újpest, Váci út 11., Wolfner-gyár. Idősebb Witek Zsigmond gyári felügyelő lesz. Szolgálati lakásban laknak. Géza fiúk meghalt, Eleonóra (Lóri) lányuk férjhez ment (Isaszegen él), Zsigmond fiúk Bécsbe ment (dolgozik és műlakatosságot tanul), Kornélia (Nelli) lányuk 18, Gyula fiúk 16 és Mariska lányuk 10 éves.

[Tannin. Digalluszsav, csersav.  $C_{14}H_{10}O_9 + 2H_2O$ . A különféle gubacsokban 50-70 % mennyiségben található organikus sav, amelyet úgy készítenek, hogy a felaprított gubacsot éter és borszesz elegyével tökéletesen kivonják, e folyadékot vízzel összekeverik és a különvált vizes réteget vízfürdőn bepárolgattatják. Mesterségesen készíthető galluszsavból, ha azt ezüstnitráttal oxidálják vagy ha arzénsavval főzik. A tiszta tannin színtelen, fénylő, alakatlan por, mely a levegőn gyorsan megsárgul és vízben igen könnyen oldódik, alkohol nehezen oldja, éterben pedig oldhatatlan. A tanninnak különböző izomerjei számos növényben találhatók, így a kávéban, teában, kinakéregben, katekuban. A bőr cserzésére gyógyszerül használják.]

Witek Zsigmondékát Wolfnerék hívták magukkal Újpestre. Jól ismerték őket. Witek Zsigmond Wolfnerék Tolna megyei birtokán volt kulcsár. (1896-ban már negyvenhét éves.)

Letenni a poharat a fűbe. Nem sokszor tettél le poharat a fűbe. A pohár alján egy kis kávé-maradék. Hasalsz a fűben és látod, hogy körülötted mennyi hangya, apró bogár futkos – mindegyik teszi a dolgát. A ceruza hegye serceg a papíron. Ritkán írsz ceruzával. A nagymamám, a dédanyám, az ükanyám pedig ritkán írt tintával. Ma reggel hegyeztem ki ezt a ceruzát, egy kiskéssel. A teraszról a fűbe estek le a kicsi kis forgácsok. Ceruzacsonkok egy régi ládában. Egy ismert politikus összetöri a ceruzáját, mérgében, egy fontos tárgyaláson. Ükanyám kézírása még mindig elolvasható azon a szakadozott papírlapon, melyre még a múlt században írta fel gyerekei nevét, születésük pontos idejét és helyét – természetesen ceruzával. Belekortyolok a kávémba. Kis méhecske telepszik a jobb kezem mutatójára, leereszti parányi ízlelőjét, és együtt mozog a ceruzát tartó kézzel, hiszen írok. Nem hessentem el. A gyorsan szaladó hangyát ellenben, hátranyúlok, lepöckölöm a hátamról. Kopik a ceruza hegye. Vastagodik. Tompább lesz. Meg kell próbálnom úgy írni, hogy még a következő évszázadban is el lehessen olvasni. Ahogy én is el tudom olvasni még Kolhorsz Eleonóra ükanyám kézírását vagy ifj. Witek Zsigmond dédapám tintaceruzával írt, halványodó levelét. Fölülök. Hunyorgok a naptól. Visszafekszem. Piros-fehér-zöld végű ceruzák. Ceruzák, amiket az asztalosok használnak. Elkopott ceruza nagyapám kezében, összedajja az árakat a hártypapíron vagy zsírpapíron vagy számológépjén fűszerüzletében. Ceruza a köpeny felső zsebében. Ceruza a fül mögé dugva. Ceruzák „Nem, nem, soha!” felirattal. Ceruza, amivel apám jelöléseket tesz a könyvek lapszélein. Hentesceruzák.

Ceruza, ami kiesett a zsebedből a New York-i Central Parkban. Nem tudtad, hogy magaddal hoztad. Helyesebben, hogy a zsebedben maradt. Leheveredtetek a fűbe. Kis időre még a kalapodat is a fűbe tetted, a kesztyűk mellé.

(A lányod meggyet eszik a terasz korlátjánál, kiköpdösi a magokat. Fölhallatszanak a mezőgazdasági gépek motorjai. Aratnak a völgyben.)

A ceruzát újra meg újra elő kell venni. Újra meg újra ki kell hegyezni, hogy használni lehessen.

Volt egy nagyszerű félóra a *parkban*, vasárnap délután. Az első jó félóra, amikor nagyszerűen érezted magad, valóban először, mióta megérkeztél New Yorkba, két fiútestvéreddel, apád után. Ezen a napon, délután, a *parkban* veszítetted el azt a ceruzát, amit még otthonról hoztál magaddal, és amire nagyon vigyáztál. Ezen a délután azonban nem volt fontos a ceruza. Nem számított.

Szóló előtt, egy piros és egy fekete ribizke-bokor között, a lemenő napban, a nyár közepén, egy régi nyugágyban ülve.

And then went down to the ship,  
Set keel to breakers, forth on the godly sea, and  
We set up mast and sail on that swart ship,  
Bore sheep aboard her, and our bodies also  
Heavy with weeping, so winds from sternward  
Bore us out onward with bellying canvas,  
Circe's this craft, the trim-coifed goddess.  
Then sat we amidships, wind jamming the tiller,  
Thus with stretched sail, we went over sea till day's end.  
Sun to his slumber, shadows o'er all the ocean,  
Came we then to the bounds of deepest water,  
To the Kimmerian lands, and peopled cities  
Covered with close-webbed mist, unpierced ever  
With glitter of sun-rays  
Nor with stars stretched, nor looking back from heaven  
Swartest night stretched over wretched men there.  
The ocean flowing backward, came we then to the place  
Aforesaid by Circe.

Apád után jöttetek Amerikába 1924-ben. Apád hívott benneteket. Imrét, Gézát és Bélát. Kecsegtetett titeket. Apátok után jöttetek, aki a börtön elől menekült Magyarországról. A felelősség, a felelősség-vállalás és a felelősségrevonás elől menekült el.

A nyers grafitot porrá zúzzák, az idegen részekről gondosan megtisztítják (praeparálják), azután több-kevesebb finom anyaggal péppé gyúriák és még azon lágyan vágnak belőle veszszöket, azután megszáritják és fába foglalás előtt jól kiizzítják. A ceruza keménysége a grafithoz kevert anyagnak mennyiségétől és az izzítás fokától meg tartamától függ. A legolcsóbb fajtákat puha fába, valamivel jobbakat égerfába, fehér gyertyánfába vagy juharfába, a finomakat az észak-amerikai gyalogfenyő boróka fájába foglalják.

Nem! Nem! Soha! IRÓN. Magyar Gyártmány. Schuler József R.T. \* 923 \* sz. MOSZ 424/2

„Titan” Pencil Sirt No. 650. 1 sz.

L et C Hardmuth „Mephisto” Kopierstift + 73 B \* Mittel

1000 \* Brevillier et Urban – Zeichenstift x – No 3

A. W. Faber „Pitt” 2906 Germany N°1

COPYing Ink Pencil N°813 „Sirt”

Kosmos \* Red Copying Pencil \* 820 \*

Exelsior

Schuler József R.T. Budapest \* Finom Vörös

Dux Mg-11 Ceder Typ. M. II. Minőség

Postairón \* 638 \* Schuler József R.T. Budapest

Finom kék \* 836 \*

Turan \* 883

Szájához emeli a ceruzát, egy kicsit megnedvesíti a nyelve hegyével, aztán írni kezd vele: Looking north over Central Park from Rockefeller Centre. In the centre foreground is the Hotel Plaza. Snow. A peaceful corner in Winter at Central Park. The Sherry-Netherland Hotel, the Savoy Plaza, and the Squibb Building on the 5th Avenue, as seen from Central Park West. Central Park South, with the St. Moritz, the Barbizon Plaza, the Navarro, and the Essex House. Central Park West, with the San Remo Apartment house, which is twenty-seven stories high.

*Az Elárusítás Tudománya, Művészete, Mestersége* cím alatt könyvet adok ki. Megmondom benne, hogyan oldották meg Amerikában ezt a problémát, amely minálunk a mai válsá-

gos viszonyokban égetőbb mint Amerikában, mert ott a vásárlási erő célszerűbben és igazságosabban van felosztva, a fogyasztó többet költhet és kereskedő könnyebben bevárhatja az idők javulását. Amerikától sokat tanulhat, különösen a kicsinyben árusító kereskedő – akár főnök, akár segéd.

Amerikában az elárusításra akkora súlyt helyeznek, mint a gyártásra vagy a termelésre. Vagy száz speciális szakiskola tanít országszerte az árusításra, sőt több egyetemen tanszék is van e stúdiumra. Ezzel a tudománnyal foglalkozik vagy 50 szaklap s több száz vaskos könyv.

Az elárusítás magas színvonala volt Amerika meggazdagodásának egyik hatalmas előmozdítója. A sok propagandanyomtatvány volt viszont az elárusítás fontosságának felfedezője.

A több éves evolúció bebizonyította, hogy a propaganda-budget mindig meddő költség, nem hasznos befektetés, ha a propozíció mögött nincs szolgáltatás és igazi érték, bebizonyult, hogy *kifizetődik becsületesnek lenni*. Az üzleti becsületeséget vívott harcban tevékeny részt vett az állam, a törvényhozás, a kereskedők, a papság és minden társadalmi réteg.

Az ezért vívott küzdelem arénájában én is bent voltam. Ezen a téren nekem talán páratlan tapasztalataim vannak. Amerikában én voltam az első, aki a boltosok helyett törtem a fejem és megmondtam nekik, mit kell tenniük, mit hogyan kell megtudniuk, hogy forgalmuk nagyobb legyen. Egy folyóiratban több mint tíz esztendeig láttam el őket gyakorlati tanácsokkal. Tízezernél többen kerestek fel elismerő leveleikkel. Sok üzlet tulajdonosa boldogult versenytársával szemben, mert tanácsaimat megfogadta.

Mindig hívóje voltam a nyomdafesték nagyerejének. Nagyobb terjedelmű üzletem részére is a nyomdafestéket alkalmaztam. Egy incidenst:

„We go everywhere for business” (Mindhova elmegyünk az üzletért), ezen a címen hirdette egy nagy amerikai hirdetési iroda a maga szolgálatait. „I go nowhere for business” (Én sehova sem megyek üzlet után”), hirdetem én és mégis mindig volt annyi munkám, amennyit jól elvégezhettem.

Idehaza is régi elveimet fogom alkalmazni: nem megyek sehova üzletért. Most már azért sem, mert 70 éves vagyok, és a legjobb esetben is csak néhány cégnek, mely árucikkei vagy szolgálatai számára akarja a nagyközönséget megnyerni, segíthetnék a melőzhetetlen propaganda terén, de leírom mindazt, amit itt éppen úgy és éppen olyan sikerrel lehet keresztül vinni, és amire nekünk különösen, gazdasági válságunknál fogva szükségünk van: abból az egész országnak haszna lesz – minden egyes kereskedőnek külön-külön is.

*Az Elárusítás Tudománya, Művészete, Mestersége* nem axiomákkal, elméleti megállapításokkal foglalkozik, hanem bőven tárgyalja a bevásárlást, boltberendezést, kirakatrendezést a hirdetést és minden más részletet, ami az elárusítás sikeréhez szükségszerűen hozzájárul. Hasznára lesz a kereskedőnek. Mutatni fogja nemcsak a jövedelem emelésének, hanem a megtakarítás lehetőségeit is. Borsodi Vilmos (irodám Rákóczi út 9.) Levélcím: Budapest 4. (A könyv ára 15 pengő lesz.)

Van nekünk egy jó barátunk, egy lelkes magyar s egyúttal okos amerikai ember, aki negyven évvel ezelőtt származott ki innen Amerikába, felvette az amerikai polgárságot is, de az bizony csak az ő köz- és magánjogi viszonyain változtatott, a lelkén nem fogott, abból nem tudta a magyart kiirtani. E barátunk neve Borsodi Vilmos, aki többé-kevésbé lezárván amerikai munkás életét, most már évek óta jön-megy és fárad szárazon és vízen s minden gondját, fáradságát és tehetségét régi hazája érdekeinek szenteli. Hordja, terjeszti becsületes jó hírt, védi, ahol támadják, magyarázza, korholja, ha kell, de szeretettel, magasztalja, ahol lehet, férfias komolysággal. Nagy összeköttetései vannak tengeren innen s tengeren túl is és ő apostoli utakat végez közöttünk mind ezért az önként vállalt nemes és tiszteletreméltó célért. Ez természete-





sen mindig gyümölcsös és kedves dolog, de mostani szerencsétlenségeink közepette megsokszorozódik az értéke tízszeresen.

Most került a kezünkbe legújabb próbálkozása. Amerikai lapok számára készített egy cikket, amely új hazája pénzerőit arra figyelmezteti, hogy eljött az ideje, hogy Amerika, mint a világ leggazdagabb országa, végre a világ bankárja legyen, amire eddig nem gondolt. S elébe tárja Borsodi Vilmos újra Amerikának, hogy Magyarország kiválóan alkalmas tere annak, hogy az amerikai tőke benne szerencsés és gyümölcsöző elhelyezést keressen és találjon. De nem áll meg Borsodi úr ilyen általánosságokban. Egy előkelő gazdasági tekintéllyel tanácskozva, meg is állapítja a pénz- és gazdaságügyi sztratégéjét, mely gazdag termést ígér a vállalkozásnak.

Igen eredeti és meglepő a motivációnak az a része, melyhez Borsodi egy európai mappát szerkeszt meg, mely ad oculos demonstrálja, mint fekszik mint a civilizált nyugat végső pontja Budapest a Dunán, éppen Európa kellő közepében nyugat felé a civilizált, kelet felé a félbarbár államok közt, predesztinálva arra, hogy középpontja legyen minden kereskedelmi forgalomnak. Nincsen város hozzá hasonló, melyhez minden ország fővárosát rövidebb vonal kötné akármely más fővároshoz. És leírja hozzá Budapestnek erre való alkalmosságát, műveltségének, kereskedővilágának, vállalatainál, lakosságánál stb. fogva. Borsodi úr mappája valóságos kis statisztikája Európa népeinek és fővárosai lakosságának.

Ez a kis röpirat, melynek itt becses tartalmát csak megjelöltük, *A régi Magyarország és az új Magyarország* címén fogja Amerikát bejárni, s fog értünk szólalni. Így megy az igazság becsületes kezek által vezetve országról országra, s végül is el fogja érni célját, melyet Borsodi Vilmos oly önzetlenül és oly nemes lélekkel szolgál.

Budapest IV. ker. Tanács VB. keresk. o. 773 / 478 / 1952. szám

Tárgy: Széles Géza budapesti lakos iparbeszűntetése.

Véghatározat: Széles Géza budapesti (IV. ker. Erzsébet u. 17. sz. a) lakos azt a bejelentését, hogy vegyes keresk. iparát, melyet a IV. ker. Tanács által 1952 évi január hó 14n 36833/1947 szám alatt kiadott iparigazolvány alapján a IV. ker. Erzsébet u. 17. sz. alatt gyakorolt, 1952. évi szeptember hó 8 napjával besűntette. Tudomásul veszem, a D. lajstrom 45/1948 tétele alatt feljegyzem, a visszaadott iparigazolványt pedig irattárba tétetem. Erről bejelentőt – okmányainak visszaadásával – és valamennyi érdekeltet véghatározattal értesítem.

Budapest, 1952. évi szept. hó 12n. Nagy Gáspár osztályvezető

Leltározási jegyzék:

1 Hajpos (?) 7/10 üveg	19 Alma láda
2 Keserűvizes üveg	20 Nektáros üveg 0,45
3 Lisztes zsák	21 Indigó oldat 1/1
4 Burgonyás zsák	22
5 Papírzsák 20 kg-os	23 W.C. papír
6 Tejes üveg 1/1	24
7 Tejes üveg 1/2	25 Sárkefe
8 Szikvizes üveg 1/1	26 Súroló kefe, Kékítő, Krétafehér, Gépse-
9 Szikvizes üveg 1/2	lyem, Stoppoló pamut, Sűtőpor, Vaníliás
10 Ásványvíz üveg 1 1/2	cukor, Csiszolóvaszon (papír), Brillan-
11 Sörös üveg 0,45	tin, Hintőpor, Sidol, Cipőfűző, Hajcsat,
12 Jammos üveg 2/2	Fémszivacs, Lámpabél, Paprika, Fok-
13 Demizson 10 l	hagyma, Konyhasó, Péksűtemény, Szik-
14 Pálinkás üveg 15	víz, Családi kávé, Cikoria kávé, Kőpor,
15 Csak. doboz	Keményítő, Nugát, Szivar, Karamella,
16 Petroleum hordó tető nélkül	Nyalóka, Gyufa, Liszt, Kockacukor, Fog-
17 Jammos üveg 1/2	vájó
18 Rekesz	(Végi József av.)

### Jegyzőkönyv

Felvetetett IV. 24-es közért árudában 1952. IX. 8-án 10h-kor. Széles Géza a bolt volt tulajdonosa büntetőjogi felelősségével kijelenti, hogy árukészlete, göngyölege és a bolt-hoz tartozó árufélesége máshol nem tárolt.

### Jegyzőkönyv.

Felvetetett IV. 24-es közért árudában. Jelentem, hogy a boltban lévő villany a lakással együtt van és így külön a bolti villanyórát leolvasni nem tudtam. A közös villany óra száma: 0838. (1952.IX.8.)

### Berendezési és felszerelési leltár jegyzék:

1 Mákdaráló (Hungária)	11 Fűszerállvány
2 Kávédaráló	12 Fűszerállvány
3 Gyors mérleg	13 Trepni
4 Vas súly 5 kg	14 Trepni
5 Vas súly 2 kg	15 Trepni
6 Vas súly 1 kg	16 Gyümölcsállvány
7 Kiszolgáló pult	17
8 Kiszolgáló pult	18 Cukorka állvány
9 Kiszolgáló pult	19 Szék
10 Kiszolgáló pult	

(Vépi József áv.)

### In the kitchen and pantry

When meat is left over from a lamb, veal, or beef roast, chop up the remaining bits and make them into croquettes. Served with either tomato or oyster sauce, they are delicious. Apple and celery salad is timely and should be accompanied by cheese sticks, which are altogether delightful.

#### Olives

Meat Croquettes. Tomato Sauce.

Peas. Brussels Sprouts.

Apple and Celery Salad.

Cheese Sticks.

Pumpkin Pie.

Coffee



A kert végében volt a vasút. Kantáros nadrágocskában tipegtem a vetemény között a kerítéshez, két év körüli fiúcska, hogy láthassam a vasúti sínpárt. Nyár volt. Egyszer-egyszer anyám elvitt Isaszegre, hogy apai nagyanymnál töltsünk néhány napot – a jó levegőn. Vonzott a vonatfütyt, a sistersgő mozdony, a füstfelhő. Kevés vonat állt meg Isaszegen. Nem is lassítottak. Keresztülrobogtak a falun, nagyanyám kertjén. Az utasok nem láthatnak engem. Azt se tudták, hogy a világon vagyok. Én meg nem tudtam, hogy milyen a világ. Mekkora? Sőt! Van-e világ?

Harmincöt év telt el. Alig változott valami. Most is nyár van, téblábolok egy kertben, melynek végében vasút halad el. A különbség annyi, hogy ez a kert a Balaton mellett van, egy nyaralóhelyen. Kölcsönkaptam nagybátyámtól, hogy eltölthessek itt a lányommal néhány nyári napot. Az utcát ugyanúgy Rákócziútról nevezték el, akár Isaszegen. Kevés vonat áll meg, a mozdonyvezető nem is lassít, keresztülrobog a kerten. Az utasok nem vesznek észre bennünket, azt se tudják, hogy a világon vagyunk. Nekünk pedig ugyanúgy nehéz eligazodnunk, mint hajdanán.

Ha közelebről vizsgáljuk, azért találunk néhány szembeötlő változást: régesrég eladták az isaszegi kertet, a *vasúttal együtt*. Nagyanyám meghalt. Lányom született.

Kezdődhet így történet? Elkezdődhet így a történet? Kezdetét veszi-e így a történetünk? A te történeted, mindenekeelőtt. Mert rólad van szó. Jobban mondva, neked kell megtudnod, mi a történet. Neked lesz szükséged rá. Talán neked kellene megmondanod – igen, most, hétévesen! –, hogyan és honnan induljak el? Miként kezdjem a te történetedet? A te arcod lesz útmutatóm. Te vezérelj engem! Te, a család legfiatalabb tagja. Az utolsó. Az utolsó leszármazott. A történet tőled indul és hozzád vezet.

Harmincöt évvel ezelőtt nagyjából azt hihettem, hogy a kert a világ. Meg a kert végében ritkán elsuhanó vonat. Meg a robogás.

Tény, hogy néhai ifjabb Witek Zsigmond sok időt töltött Isaszegen, testvérnénjénél, Lórinál. Lóri, azaz Witek Eleonóra a család elsőszülöttje. Felnövekedvén Meleghegyi Józsefhez ment férjhez, akinek Isaszegen volt kocsmája, hentesüzlete és vendégfogadója. Lórinál mindig szívesen látott vendég volt Zsiga, miután hazajött Amerikából 1908-ban.

Gyümölcs esik le a fáról, és puffan egyet a fűben, a földön. Ugyanúgy fölkapom a fejem egy-egy ilyen puffanásnál, mint harmincöt évvel ezelőtt. A barack vagy körte kicsit benyomódik az erős ütéstől, azonnal megsérül, mihelyst leér a földre. Előfordul, hogy gurul is egy keveset, és a sérült részét mutatja a szemlélőnek, akinek semmi más dolga nincsen, mint figyelni, mikor halad el vonat a kert végében.

Nyaralásunk első éjszakáján hirtelen föltámadt a szél, viharos ereje lett, rázta a fákat meg a bokrokat, himbálta a zsalugátéereket. Ugyanezen az éjszakán a lányom rosszul lett, és egész éjjel hányt. Kiverte a veríték. Virrasztottunk. Még reggel fél hatkor is öklendezett, eléje kellett tartanom a mosdótálat. Már nem volt mit kihányani.

Annyi történt mindössze Isaszegen, hogy a kert végében átrobogott néha a vonat.

Meleghegyi József és Witek Eleonóra házasságából két gyermek született: Ilona és Sándor. Meleghegyi Ilona (1898. május 12-én született) lett az én apai nagyanyám, akihez anyám elvitt néha gyerekkoromban. Így kerültem én Isaszegre, ebbe a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye váci alsó járásában lévő nagyközségbe, ahol tótok és magyarok élnek vegyesen. A lexikon megemlíti a faluról az 1848/49-es szabadságharc fényes ütközetét, melyről Görgey Artúr következőket írta: „Az isaszegi győzelemmel Magyarország sajnos máris elérte nagyságának tetőpontját.” ■ ■ ■

**Györe Balázs:** 1951-ben született Budapesten. Könyvei a Kalligramnál: *Halottak apja* (regény, 2003), *Megszakítottam egy regényt* (versek, 2004), *Apám barátja* (regény, 2006), *kölcsönlakás* (versek 2010) *Barátaim, akik besúgóm is voltak* (regény, 2012), *Halálom után eltűzelni!* (regény, 2015). Új regénye a kiadónál jelenik a meg Könyvhéten.



## kiss józsef u.

innen húznak tovább az út sugarai. vektorok cél nélkül, irányuk határozott. kiléped vektoraid. átmérod van, befogód, szögfeszültséged. a kereszteződés. túl sok lehetőség ahhoz, hogy ki ne fáradj. valami megindul, és mert figyelsz rá, elveszted egyensúlyod. központ nélküli vonzás, lábgyengeség. az aszfalt olvadt vízszintese. a talpak harántsüllyedése, a folyton kísérő bizonytalanság. és bár nincs végső állomás, és a tömegvonzás felér két lábikrádig, az elnyúló

zizegésben egyre szélesebb utcán hely sincs, ahol megállhatnál. feltűnsz, itt-ott. a kifelé csökkenő melegben, a híguló téasztaszagban. még két kereszteződés, fonódó fagyökér aszfalt alatt, aztán túl a vibráló nejlönfüggönyön, a levegőben a növények hűvös aromái. az ipari por fátyla. halvány jelenlét, körvonalaid utcasarkokon, percenként pár kép. nem mozdulsz. a halszem mindent lát, egyszerre leáll a város. vízcsepp árnyékcsíkja a falon, elnyeli a mélység. egyre élesebb por-

szemcsék

# rózsák

átér a zúgás a térig, a sarkon torlódás. homályos hangok végig a sötét utcán. harang szól, üveg dermed. aztán megreped, mire az első kongás elmélyül, üres a környék. szirmok és szilánkok, fentről több hangot esik minden, és elhalkul, ahogy földet ér. milyen itt megállni, bokáig. a csend élesedik, reggelre patantan el a szélben. mindig szembe indulsz. az ablakból néznek egész éjjel.

## salgótarjáni u.

rácsba feszül a város, de mire idáig elérsz, már dermedt és hideg minden illesztés. a szikraszag a levegőben, a szúrós varratok. enyhén balra, ahol a vonalból kimentél, a láthatatlan csapás. a lombok rágta rozsdás utcaháló, az őszi eső vízrajzai. falon átfolyó borostyán. a lefejezett sírkövek pillérei a végtelen téglafal mögött, fúga húz a beomló semmibe. a pilléreken, közben, a távolba szűkülő ég barna boltja. végig csökkenő rács-

feszültség, szemben hiányzó elemek. a kerítés betonközei. sodrony a kő helyett, drótcsikorgás a metszéspontokban, villamosmegálló és temetőkapu. sínek közelgő fényszálai. állsz az egyre élesebb sugarak között, mégsem érnék össze. de éppen a kövekig kopnak az acél csíkjai, az enyészpontokon oldódó bizonyosság. a távlat jóleső feleslege. villamos szeli közben át az utcát, a másik oldalon két alak. szatyrokkal, részegen. mire feléjük mozdulsz,

sehol senki



# TÜKÖR *iszony*

*iszony* TÜKÖR

**A** mikor már a repülőn ültek, majdnem fennhangon kimondta, miért is mennek most el? Tinára pillantott, aki valami prospektusokat nézegetett lanyha érdeklődéssel. Talán a csendért, jutott aztán eszébe. Azért, hogy találjanak végre egy helyet, ahol még maradt valami a csendből. Itt már semmi sem maradt belőle. Mindig mindenhonnan szivárgott valami zaj. Éjszaka is, a hajnal senkiföldjén is, amikor nem érvényes semmi, amire napközben milliók teszik fel az életüket. Ilyenkor sem csitult el minden, megmaradtak a motozások, amelyek nem akartak semmit, csak rágták a csendet, az örökkévalóságig. Meg a fény. Egy ideje arra lett figyelmes, semmilyen izzó nem elég erős neki. Kicserélte a szobában, a lehető legerősebbre, de nem látott jól. A betűk így is elmaszatolódtak. Pedig a doki azt mondta, amikor fél évvel ezelőtt teljes kivizsgáláson volt, nincs gond. Elolvasta a legkisebb betűket is a táblán, félszemmél is. Egyszerűen csak nem volt annyi fény, hogy eltüntesse ezt a háttérből elősompolygó maszatolást.

Az utazás ötlete hirtelen jött, Tina állt elő vele, Spanyolország, olcsó jegyek Barcelonába, onnan vonattal, busszal, hegyvidéki falu, olcsó apartman, fehér házak, homokos strand (fehér homok), kevés turista, barátságos árak. Kész paradicsom. Paradicsom Európában, ki hitte volna. Egy hétre két személyre alig kétezer euróból betakarják az egészet. Lesz csend is, jutott Vid eszébe. És igazi fény, verőfény, vagy hogy hívják ezt. Ami kiegészíti a retinát, ha nem vigyázunk.

Dr. Markovics arca volt előtte. Úgy indult el az útra, hogy nem tudott találkozni a témavezetőjével, és most ez aggasztotta a leginkább. Közben arra is gondolt, milyen bárgyú szavak ezek, hogy valami a leginkább aggaszt. Meg akarta változtatni a disszertációs munkája témáját, de ehhez dr. Plevával kellett volna beszélnie, ám őt két hétig hiába kereste bárhol is, csak dr. Markovicsot találta meg, aki viszont nem mondott neki semmit. Most csak a vérekes szemét, beesett, ráncos arcát látta maga előtt, és a hosszú, valószínűtlenül hosszú karját. Ahogy széttárta a karját, Vid hiába próbálta követni a mozdulatot, az a végtelenbe nyúlt. Nem folytathatja ott, ahol elkezdte, magyarázta neki a levegőért kapkodva Vid, hosszú töprengések után rájött, nem maradhat a témája a Sebastianus című Tözsér Árpád-vers és a Gödel-tétel kapcsolata, mert ez egy teljes örültség, nincs kimutatható kapcsolat, hosszú hónapjai mentek veszendőbe ezzel a kutatással, és elege van

belőle, pedig ő erőltette korábban, állítván, hogy mivel a Gödel-tétel mindent átsző, ezt a verset is átszővi, arról nem is beszélve, ahogy ez a vers önmagáról beszél, mintegy formális rendszerre építve önmagát, ami szinte kötelezővé teszi, hogy a Gödel-tétel perspektívájából vizsgáljuk, magyarázza annak idején szenvedélyesen Vid dr. Plevának, aki titokzatosan mosolyogva hallgatta, és közben a noteszébe irkált valamit, majd a végén csak bólogatott, és Vid azon kapta magát, hogy megvan a témája, ami nagy örömmel töltötte el.

Később aztán majd az esztétét vesztette, mivel az egész sokkal, de sokkal bonyolultabb volt, mint az elején feltételezte, és habár egyre biztosabb volt abban, hogy ennek a talányos versnek a mélyén ott vannak Gödel meghatározó gondolatai, a labirintus kezdte teljesen magába szippantani.

Ekkor már Tinával járt egy ideje, és nem akarta, hogy a kapcsolata is rámenjen erre a kutatásra, amely talán csak az ő rögeszméjének az indoklására szolgálhatna, semmi másra nem. Úgy teltek a hónapok, mintha egy gyorsvonaton élnének, nemsokára összeköltöztek, azon kapta magát, hogy ez a fekete hajú, babaarcú, egyszerre nagyon jámbor és zavarbaejtően vadóc nő megőrül érte, miközben semmit nem kell tennie. Nem kellett a hősszerelme játszania, elég volt csak sodródnia, és azt sem tudta, Tina vajon lát-e valamit abból a labirintusból, amelyben bolyong.

Ebben a labirintusban zaj volt, mindenhol neszezések, motozások, és lassacskán kezdett kihunyni minden fény.

Spanyolországba kellene menni, rukkolt elő ekkor Tina a mentőötlettel, és Vid úgy harapott rá, mint az éhező az első falat kenyérre, amit hetek gyötrelmei után elébe tesznek.

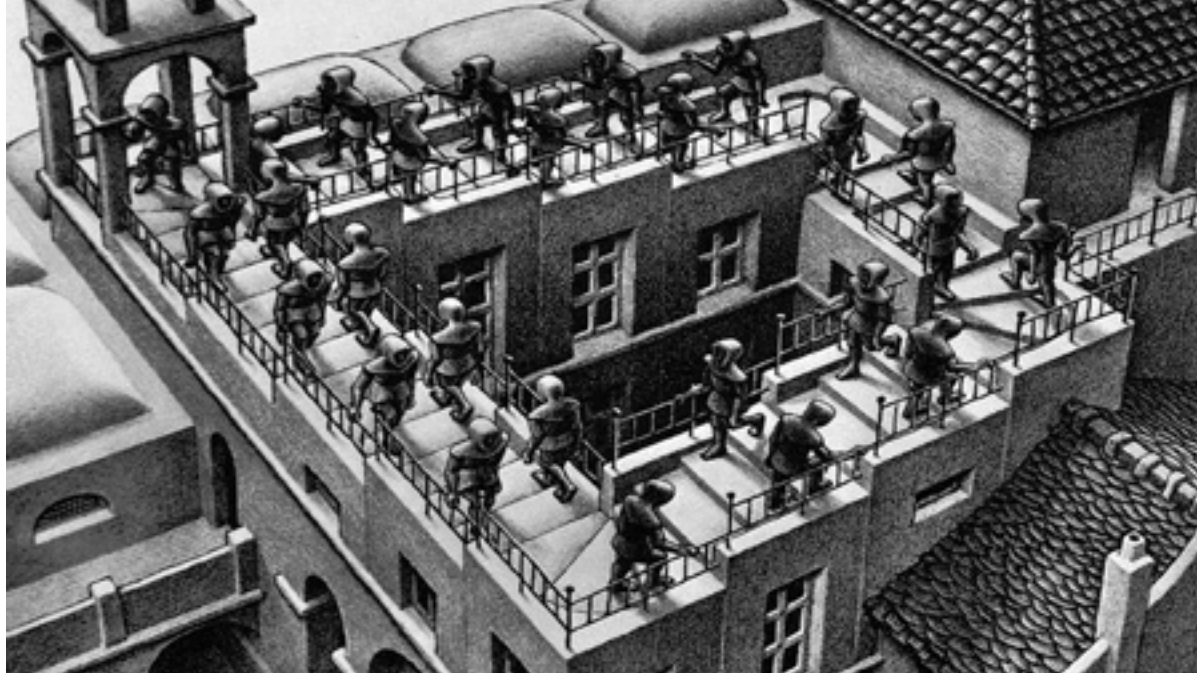
Az út legalább annyira zajos volt, mint várta, és persze végig ott villogott előtte dr. Markovics arca. Tina simogatta a repülőben a combját, és egyszer, mintha véletlenül, a farkához is hozzáért. Majdnem rápillantott, de aztán mégsem, és nem is tudta, meddig tartott a dolog. Hideg volt a gépen, amikor pedig leszálltak, úgy megcsapta őket a forróság, mintha kemencébe rakták volna őket.

Vonat, busz, tisztaság, pontosság, mintha nem is délen lennének. Mindenki beszélt angolul, mindenki kiigazodtak, és amerre tartottak, tényleg nem volt sok turista. Néhány azért akadt, ázsiaiak meg talán angolok, mind kicsi emberek, és nem törődtek velük, mintha láthatatlanok lennének.

Vajon milyen lesz a csend, ha majd ott lesznek, mennyire letaglózó, ezen tűnődött Vid, amíg utaztak, és kifelé nézett a vonatból, majd a buszból. Mindent agyonaggódott, ezt jól tudta magáról, és persze mindenhol elkésett, állandóan, amiért aztán megint csak aggódott. Egyetlen alkalom volt, amikor nem késett el, az első randijuk Tinával, és akkor el is dőlt minden, bár Vid gyakran feltette magának a kérdést, vajon Tina meddig fogja bírni vele, főként azokon a következő randikon kérdezgette ezt magától, amelyekről az elsővel ellentétben már rendre elkésett, de Tina mindig csak nevetett rajta. Már akkor is befele haladt a labirintusba, csak akkor még nem sejtette, mennyire kacskaringós lesz.

A falun végig kellett sétálniuk, autók akadtak bőven, felfelé mentek egy dombra, a leanderlevelek mögül előkandikált a tenger, égszínkék volt, és Tina arca kivirult tőle. Poros volt az utca, de a házak tényleg fehérek, mintha egy fogkrémreklám díszletei között lennének. Olyan meleg volt, amin érződött, hogy nem hazai. Forró volt minden, amihez nyúltak. Az apartman azonban kellemesen hűvös volt. Kevés emberrel találkozottak, a szálásadó is nagyon gyorsan eltűnt, miután átadta a kulcsokat és elhadart néhány alapinstrukciót. Két apartman volt egymás mellett, a másik jelenleg üresen állt. A csend feltételei adottak. Buszjáratok a szomszédos településekre, ez és ez a szám, éttermek, üzletek. Mindent tudtak, ami egy hét túléléséhez kellhet.

Azzal megkezdődött. Séták a parton, fürdőzés, paella, polipok, kagylók, egy kis rosszullét az első este, mozdulatlan levegő, mozdulatlan falu, sem szűnyog, sem légy, minden tágul, a gondolkodás elűzve, és mindenhol enyhe pörköldésszag. Valami megégett. Vid bőszen szaglászgatott két napig. Tina búvárkodni ment, ő a parton várta. Este újabb rosszullét, Tina már nyolckor leheveredett, Vid kisétált a faluba, az egyik kilátóhoz, ahol volt néhány pad. Az egyikken egy fiatal pár ült, de nemsokára továbbálltak, észre sem vette, mikor. Bement az egyik kocsmába, fiatal szőke felszolgáló a pultnál, mosolygott rá. Három sört ivott meg úgy, hogy észre sem vette. Akkor abbamaradt az izzadása.



Furcsán mosolygott rá a pultoslány, kábító mosollyal. A vendégek fogytak, és Vid egyre csak sörözgetett. Nem talált rá a csend, de ez a zaj hozzásimult, nem volt zaklató.

A pultoslányt Estelának hívták, ez még éjjel előtt kiderült. Jól beszélt angolul, egyetemre járt Barcelonába, közgazdaságtant hallgatott. Azt mondta, el akar menni Európából. Az Egyesült Államokba készült. Sok minden érdekl, mesélte. Az üzlet, a politika, a sport. Végig mosolygott. Sárga pólót viselt és szűk farmernadrágot, és Vid csak éjjel után gondolt bele, hogy miért vannak itt szőke lányok, az itteni lányoknak barnáknak és feketéknek kellene lenniük. Aztán abba is belegondolt, mi van, ha ez a lány most tényleg flörtöl vele.

Talán nincs az egésznek semmi értelme, jutott az eszébe. Megéhezett, de itt már nem volt konyha, és Estela felvetette neki, ha megvárja a zárórát, elviszi egy helyre, ahol jóllakhat. Ezt úgy mondta, mintha ez már egy régi terve lenne, vagy mintha már régen megégyeztek volna a dologról.

Csak az autóban kérdezte meg Videt, mivel is foglalkozik. Versekkel, leginkább, mondta ő, ami nem volt nagy hatással Estelára. Te írod őket, kérdezte, mire Vid elnevette magát, amit mindjárt meg is bánt. Nem, én csak róluk írok, valójában inkább filozófiával foglalkozom, elméletekkel, amelyek semmiféle köszönőviszonyban sincsenek a valósággal. És ez mire jó, kérdezte Estela, aki gyorsan és határozottan vezetett, és Vidnek az az érzése támadt, már órák óta mennek, és csak most jutott az eszébe Tina, hogy vajon nem hiányolja-e, de arra gondolt, alighanem elaludt, és élvezte a csendet, ami mostanra az apartmanra telepedhetett. Vid vállat vont, az elméletek egymást gerjesztik, ez egy játék, ami egyszer elkezdődik, és soha nem ér véget. Szóval egy játék, aminek semmi köze a valósághoz, összegezte Estela, miközben behajtottak egy hasonló fehér faluba, mint amelyikből elindultak. Olyasvalami, mondta Vid, és elfojtott egy enyhe csuklásrohamot. Megérkeztünk, mosolygott rá Estela, leparkoltak, és kipattant az autóból, még mielőtt Vid igazán belegondolhatott volna a helyzet intimitásába.

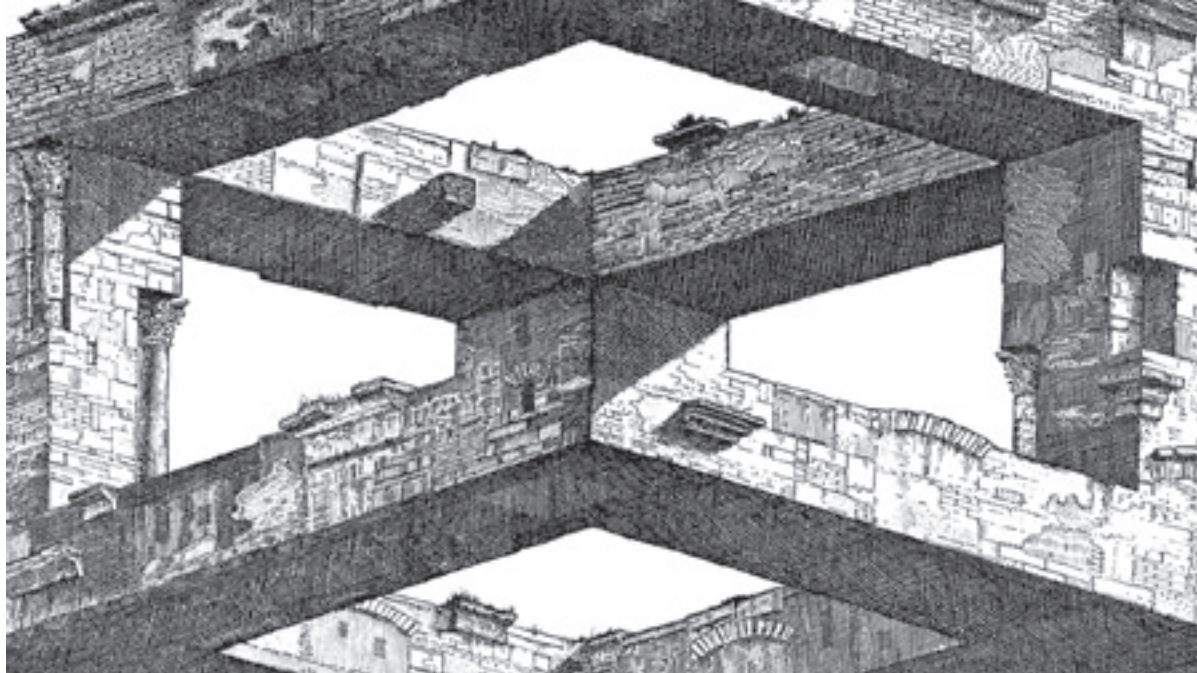
A falu meglehetősen zajos volt az éjszakai óra ellenére is, de nem turisták töltötték meg, hanem kizárólag helyiek, Vid jól látta az öltözködésükön, a viselkedésükön, hogy idevalósiak, és Estela sokukat ismerte, oda-odabiccintett nekik, és mosolygott rájuk, ugyanúgy, ahogy őrá. Vidnek nem nagyon akaródzott az arcukba nézni, és most már nem érezte éhesnek magát, de egy sörért mindent megadott volna. Estela egy hosszú-hosszú udvarba vezette, amelyből különféle irányokba utak nyíltak, Vid látott néhány elszórt asztalt, amelyeknél férfiak cigarettáztak és talán ittak, de nem mentek oda egyikhez sem, a légazó utak felé Estela nem is tekintett, csak ment előre, és Vid úgy érezte, most már mindegy, előbb-utóbb odaérnek valahova, mert Estelának konkrét célja volt, azt már nem merte hozzágondolni, hogy vele van konkrét célja, ezt majd végiggondolja, ha végre megállnak, és szerezhet egy sört.



Sok férfi járt-kelt abban a sarokban, ahova végül Estela odavezette. Voltak köztük pincérek is, vendégek is, de mások is, akik mintha különféle ügyeiket intézték volna. Különbözőképp voltak öltözve, egyesek kifejezetten lengén, fiatalosan, mintha nyaralnának, mások elegánsan, mintha üzleti tárgyalásra érkeztek volna, megint mások kissé szegényesen, ők talán a takarítószemélyzethez tartozhattak. Az alkatuk is különbözött, de Vid azt látta, hogy nők nincsenek, aztán mégis mintha fel-felbukkant volna egy-egy, de csak nagyon rövid időre. Sötét volt, bár egyes színek kifejezetten élénknek tűntek, mint egy megtévesztő álomban. Közben Estela egyre csak mosolygott rá, és azt kérdezte, jó lesz-e itt, és úgy kérdezte, mintha Vidnek értenie kellene, miért kérdezi így. Kihozták az étlapot, és Vid nem nézett a pincér szemébe, pedig az jól megnézte őt magának, érezte magán a szúrós tekintetét. Estela váltott néhány szót a pincérről spanyolul vagy talán katalánul, amit Vid nem értett, és a pincér sokkal kedvesebb volt a lánnyal, persze Estela rá is mosolygott, ugyanúgy, ahogy Vidre. Kolbászfalatkákat kért, és sört, bár úgy érezte, nem fog tudni enni, nyomasztotta a hely, csak akkor érezte felszabadultnak magát, ha Estela csak rá mosolygott, de a lánynak sok ismerőse volt érrefelé, mindig fel-felbukkant egy újabb valamelyik nagy leander mögül, és akkor percekig diskuráltak, miközben Vid öntötte magába a sört. Megint dr. Markovics arca rémlett fel előtte, mint egy rémkép, és arra gondolt, mi van, ha dr. Markovics valójában csak egy robot, amelyet az informatikai kar pihentagyú kockái építettek meg, és bedugták az irodalmi tanszékre, mert ott úgysem ismeri fel senki. Estela térítette magához, azt kérdezte tőle, hogy milyen versről ír most. Vid elkezdett neki beszélni a Sebastianusról, és Estelának tetszett, hogy a költő a mártírszent bőrébe bújik, és azt kérdezte, van-e valami a versben arról, milyen a szent arca. Az arca, kérdezte Vid, és magában elhadarta a verset, egyszer, aztán még egyszer, de hiába ismerte tökéletesen minden egyes szavát, most azt gondolta, valami hiányzik, és nem volt biztos a válaszban. A költők keveset foglalkoznak az arcokkal, mondta Estela, és hogy ez hiba. Még akkor is hiba, ha nem érdekli őket a valóság. Sőt, talán akkor a legnagyobb. Amikor ezt mondta, szebben mosolygott, mint eddig bármikor, és Vid úgy érezte, részegebb, mint életében bármikor. Most szívesen megcsókolta volna a lányt, de túl messze volt, köztük volt az asztal, és nagyon esetlen lett volna most odaülni. Inkább azt mondta, azért vannak, akik foglalkoznak az arccal, volt például egy francia faszi, aki szerint az irodalom nem más, mint belenézni egy arcba. Kiébe, kérdezte Estela, és Vid egy hosszúnak tűnő pillanatig töprengett a válaszon, aztán kivágta, egy emberi arcba, mire Estela még ragyogóbban mosolygott.

Visszafelé az autóban Vid úgy érezte, egy gigantikus körhintába került, és bele akart csimaspzkodni valamibe, bele akart csimaspzkodni Estelába, hogy vele maradjon, de nem tudott megfogni semmit, mert semmi sem volt valóságos. Félúton meg kellett állniuk, hogy Vid kihányhassa magát az út szélén. Amikor visszaült a kocsiba, beugrott neki. Egyszeriben fájni kezdett, Estelára nézett, akinek összeszűkül a mosolya. Miért hoztál ide, kérdezte Vid. Úgy érezte, egy óriási szénaboglya van a fejében. Csak hogy lásd, bár nem vagyok benne biztos, hogy észrevetted. De te mindjárt tudtad, kérdezte Vid, egyre rémültebben. Én is csak akkor bizonyosodtam meg róla, amikor odaértünk, addig csak sejtettem, válaszolta Estela. Na de kik, lihegte Vid, kik voltak ezek? Estela vállat vont. Ez egy kicsi falu, ahol hasonlítanak egymásra az emberek. Nincsenek érrefelé rokonaid? Vid csak a fejét rázta. Szép sorjában felidéződtek a szeme előtt az arcok a kocsmából, a végtelen udvar egyes szegleteiből, a sok-sok férfi, akik tettek-vettek, felszolgáltak, ittak, dohányoztak. Volt valami rajtuk, valami az arcukon, ami ugyanolyan volt. Vid nem tudta, mi az, csak azt tudta, ugyanez megvolt az ő arcán is. Na és meddig maradsz nálunk, kérdezte Estela nyugodt hangon. Vid csak habogott. Arra kérte a lányt, a kilátónál tegye ki. Röviden elbúcsúztak, Estela kedvesen mosolygott, Vid csak zavartan bólogatott.

Nem volt senki a kilátónál, hallotta a tenger morajlását, ahogy az egybeolvad a csenddel. Hajnali fél négy volt, hazabotorkált, Tinát alva találta, mellette az éjjeli szekrényén gyógyszeres doboz és vizespohár, a tévé bekapcsolva, de a hangja egybeolvadt a csenddel. Vid bement a fürdőszobába, és hosszan nézte az arcát a tükörben, a vonásai elmosódtak, ebben a pillanatban nem tudott volna leírást adni az arcáról. Dübörgött a fejében a vér, kiment az apartman teraszára, és ott várta meg a reggelt. Hat körül elsundíthatott a szék-



ben, reggel Tina ébresztette. Mosolyogva kérdezte, merre járt az éjjel, és hogy biztosan elég sok sör volt ott. Vid csak azt tudta, hogy a gyomra majd felfordul.

A következő napok eszeveszett gyorsasággal teltek. Tinára gyakran jött rá enyhe hasfájás, ezért visszafogottan nyaraltak csak. Az utolsó napon viszont mindketten nagyon jól érezték magukat, a fél napot szeretkezéssel és borozással töltötték a teraszon. Arról beszélgettek, milyen lenne itt élni. Vid azt mondta, ő félne a gyíktól, pedig Tina váltig állította, itt nincsenek semmiféle gyíkok. Gekkkók, igen, biztosan vannak gekkkók, bizonygatta Vid, amin Tina csak nevetett. Amikor felszálltak a buszra, mindketten konstataáltak, hogy jól sikerült a nyaralás. Estelát nem látták a faluban, Vid ügyelt rá, hogy ne menjenek a kocsmához, ahol felszolgált. Az egész nem lehetett képzelgés, ebben Vid nagyjából biztos volt. Ott voltak a hányáscseppek a ruháján akkor reggel, érezte magán a dohánybűzt, és még halványan valamit a szőke lány illatából is. Estela jól tudta, hova viszi őt, úgy akarta felrázni a bágyadtságából, hogy megmutatja neki ezt a helyet, ahol a férfiak mintha az ő ikertestvérei lennének. Talán nem is ez az egyetlen ilyen hely, jutott Vid eszébe, csak ő éppenséggel nem szokott belenézni az emberek arcába maga körül.

Amikor hazaértek, Videt szomorú hír fogadta. Dr. Pleva meghalt, míg távol voltak. Betegeskedett már ugyan, ám a végén nagyon gyorsan fordult válságosra az állapota. Hagyott viszont még egy üzenetet Vidnek. Akkor még nem sejtette, hogy három nap múlva vége lesz. Egy e-mailben azt írta a tanítványának, úgy látja, nagyon rossz ötlet volt jóváhagynia a témáját, és úgy gondolja, ebben a versben, a Sebastianusban a Gödel-tétel nyomait keresni nem más, mint kóklerség. Ez a vers, tette hozzá dr. Pleva, nem akar semmit bizonyítani, ez a vers úgy nyílik ki, mint egy rózsa virágja, némán és önmaga szépségéről tűnődve. Úgy véli, írta a levélben, egy következetes és tisztességes irodalmárnak távol kell tartania magát minden olyan elmélettől, amely végzetes harcot hirdet a paradoxonokkal. Ezt az utolsó mondatot nem értem, mondta Vid Tinának, aki azt mondta, őt kirázza a hideg, ha arra gondol, ez az üzenet olyan, mintha a másvilágról érkezett volna.

Vid Tinára pillantott, és egy hosszú, tiszta pillanatig határozottan úgy érezte, ezt az alkalmat nem szabad elszalasztania.

## Távozásod elé

Hiába húzol függönyt távozásod elé, mégsem tűnsz.  
Könyvek, hallgatag hírmondók, címek és címfosztók.  
Amit oda viszel, legyen nehéz, olvasata egyszavas.

Csak ennyi: ragyog. Ébrednek hamuban alvó angyalok.  
Rajtam többé nem segíthettek, mit is reméltek utána.  
Rajtatok többé nem segíthettek, hiába a kiáltás utánam.

## Áprilisi ébredés

Az áprilisi éjszaka még a tél túsza.  
Szél zsarolja a rügyeikkel kérkedő fákat.  
A télből, minden onnan ered.  
Nyirkos hátú lovak várakoznak ott.

A kert mögötti ködistállóban  
elvesztett időpontok deres fémszámái,  
kongó patkók, csillanó kengyelek.  
Átragyognak a felejtés jégtábláin.

Hiába a visszacsalogató hajnal,  
cseppekben fizet a kikelet.  
Mint gyermeklánccfű az öregedést,  
fel nem foghatja a nélkülözést.

Fiatalon fogsz meghalni, április.  
Cserebogarak röpködnek majd  
réteken elterülő ravatalod felett.  
Visszatérsz a télhez, mint fiú az apához.

# A színek kikiáltása

Te védj meg engem, álmok apálya után  
a száraz, visszanyelt hajnalok küszöbén.  
Indulásod után simuljanak gyúrt posztereid.  
Ablakodon túl legyen tenger halászhajóval,  
a színek kikiáltása: az újrakent zöld és a kézfestő kék.

Te védj meg engem, emlék. Tárca, kép.  
Porba dobott, elhagyott irat. A hőség jelvénye.  
Élesre tört csillag. Szilánkos, villámló éj.  
Te védj meg engem, elrongyolódott dokumentum.  
Felhívás, a béke hosszú sípszava, te jelezz nekem.

# A szomszéd évszaktól átköszön valaki

Az iszapmázas ládát felnyitod a parton.  
Benne avarnyálka,  
törött kagylóhéj és rozsdás horog.  
Volt már ős, csak elsüllyedt.  
Volt már összeköttetés,  
csak elszakadt a zsinór.

Még lennie kell ott valaminek.  
Megfulladt sörösüveg.  
Felszabadított csónaklánc.  
Egyedül képtelenség kiemelni.  
Közülük, kik segítettek cipelni a ládát,  
a szomszéd évszaktól átköszön valaki.

Éjjel kell visszajönni.  
A fenékről piszkos sárga derengés.  
Kiégettnek hitt izzók üzennek.  
Alkonyban elesett nap vereml.  
Már dideregnek odalent a nyár  
legyengült, vézna fényőrei.

# Alvók közül

Mindig az ütem volt meg előbb.  
Mint gyümölcstelen almafa az éjben.  
Egyetlen termés a leakasztott hold.  
Mint a testnélküli léptek. Kopogó egyszervolt.

Mindig a ritmus, a visszatérő mozdulat.  
Alvók közül ül fel, ki másolja az álmunkat.  
Viszi tovább, a kövek némasági fogadalmával.  
Nem árul el bennünket.

# Piros viasz

Égi padlásokon, felhődunyhák között.  
Pókhálóba gabalyodott álmokcátok.  
Csak amit láttál, azzal tudsz fizetni.  
A halál utáni helyiség nem lehet hűtőkamra.  
Talán egy újszülött égitestet zártak fényketrecbe.  
A fekete nem szín, az alvás plakátja csak.  
Pince és padlás, a titkok szelencéi.  
Mint akváriumból kibámulni az úszhatatlanba.  
Talán nem is hűtőkamra és nem is kemence.  
Talán egyszerűbb, mint mosolyogva bejárni a szertartás utáni kertet.  
Mint üdvözölni a búcsúzást és elköszönni az érkezéstől.  
Mert a mutatók egyszer erőtlenné válnak.  
Ha szakítanak az órák, ha kilépnek a percek.  
Dermednek majd lehulló, piros viaszcsseppek.  
Mert kemence, és mert hűtőház, mert minden pólus közel.  
Egyre közelít, kísér, oldalaz és előz, magunkban hordjuk a vég érméjét.



# Harminckét

## BOLOND

„Ezt a szerencsét! Ez a Hobolák hogy kibekkelte ezt a telet!” Ezt Weres Iván tizedes mondta a hősi halált halt vitéz kis-tályai Bátorffy Farkas magyar királyi honvéd ezredesről, született Hobolákról ezerkilencszáz-negyvenkettő decemberében, karácsony első napján, Sztorozsevoje javarászt fölétgett, szétágyúzott falva mellett, mínusz harminckilenc fokban.

De Mazurka Flórián szakaszvezető nem nevetett Weres Iván tizedes megjegyzésén.

Ő október óta egyszer sem nevetett. Szigorú nemnevetős lett a lököttből. Ezt Weres Iván tizedes föl is róttá neki. „Flóri, minek képzeled te magadat, hogy már nevetős hősi halott se akarsz lenni? Sajnálod a hadiözvegyi nyugdíjat a feleségedtől?” – ezt kérdezte tőle a barátja, de Mazurka Flórián szakaszvezető ezen sem nevetett.

Minduntalan tűnődve nézett körül, s azon kapta magát, hogy nem érti, hogy mit keres itt, majdnem kétezer kilométerre hazulról.

Nem értette, hogy miért nem odahaza szállítja a szódát.

Nem értette, miért nem mehet haza.

Nem értette, hogy miért kell neki mínusz harminckilenc fokos hidegben őrseget állni a jégfolyosóvá fagyott lövészárokbán.

Nem értette azt sem, hogy a lövészárók déli kanyarulatában miért olyan fényes a jég, mintha valaki szándékosan fényesítené. Nem értette, hogy a jég mitől olyan tükörfényes és sima ott.

Mintha valaki direkt sikálná.

Az volt a feltűnő, hogy a lövészároknak csak az alja volt sima és tükörfényes, úgy térdmagasságig. De miért csak ott ilyen sima és tükörfényes? Direkt simára és tükörfényesre sikálja ott a jeget valaki? Ezen tűnődött naphosszat.

Megkérdezte a többieket, hogy ők sikálják-e simára és tükörfényesre a lövészárók alját, de kiröhögték. Egyedül Weres Iván jelentkezett, s azt mondta, hogy jól van hát, türelemesen bevallja, hogy hajnalban, amikor senki sem látja, a mínusz negyven fokos hidegben odakúszik a kanyarba, leteker a kapcáját, s azzal sikál. Ez a hobbi, Flóri, mondta Weres Iván, de Mazurka Flórián nem hitt neki. Képtelenségnek tartotta, hogy a barátja a mínusz negyven fokos hidegben odakúszik hajnalban a kanyarba, leteker a kapcáját,



s azzal sikálja fényesre a lövészárkok alját. Azt képzelte, hogy ez a sima és tükörfényes szakasz valamiféle jel lehet. Az ellenség jele. Átszöknek a folyón az oroszok, elbújnak a lövészárkokban, s amikor senki sem látja őket, egy ronggyal kifényesítik a kanyarban a jeget. Simára és tükörfényesre sikálják a lövészárkokot. De persze csak alul, csak térdmagasságig, hogy gyanús legyen. Ezzel akarnak jelezni.

De mit?

Mit akarnak üzenni ezzel?

Mazurka Flórián szakaszvezető a titkos jel értelméről megkérdezte Weres Iván tizedest, sőt megmutatta neki a kifényesedett kanyart is, de Weres Iván tizedes sem tudta megfejteni az üzenetet, ám bevallotta, hogy mégsem ő sikál, azt magyarázta, hogy ő nem végezne félmunkát, ha mínusz negyven fokban a kapcájával sikálna.

Amikor visszamentek a faházba, amit a zsidó munkaszolgálatosok ácsoltak nekik még októberben, Weres Iván tizedes azt dűnnyögte a többieknek Mazurka Flórián szakaszvezető felé intve, hogy „a Flóri teljesen készen van, elment az esze”.

Mazurka Flóriánnak azért ment el az esze, mert már öt hónapja harcolt a fronton, s már öt hónapja haza akart menni, de nem lehetett. Mindenféle idegen emberek megtiltották neki, pedig ő nem is volt gyerek.

Nyüszített, amikor hajnalban mindenféle idegen emberek kihajtották a mínusz negyven fokos hidegbe. „Nem vagyok gyerek, nem vagyok gyerek. Mit parancsolgatnak ezek nekem? Nem vagyok gyerek. Nem vagyok gyerek.”

De Mazurka Flórián már rögtön a háború elején vissza akart fordulni.

Amikor a 32. számú gyalogezredet szállító vonat elhagyta a régi Nagy-Magyarország határát a Jablonkai-hágónál, Mazurka Flórián megrángatta Weres Iván zubbonyát, s azt súgta neki, hogy „komám, lépjünk le, rosszat sejtek”. Ezt Weres Iván később sokszor idézte, amikor fűtyültek fejük fölött a golyók. „Rosszat sejtek”, mondogatta Weres Iván, amikor halottakat látott, és nevetett.

A Jablonkai-hágótól a szövetséges német csapatok kísérete alatt utaztak a Vityebszk, Szmolenszk, Roszlav útvonalon egészen Kurszk térségéig, ahol egy Szolotucsinó nevű faluban hat nap szüntelen vonatozás után végre kirakodtak. Aznap éjszaka már nem a vonaton zötykölődve aludtak, hanem a durnyevói erdőben, s az érzésük tiszteletére veszett bombázásba kezdett a szovjet hadsereg.

„Rosszat sejtek”, nyüszítette Mazurka Flórián, mire Weres Iván nevetett, „micsoda vendéglátás”, ezt harsogta, amikor a közvetlen közelükben becsapódott az első akna, de reggelre már neki sem volt kedve nevetni, hiszel éjjel csak percekre tudtak elszunnyadni, ráadásul a következő éjszaka az oroszok újra megkezdték a támadást, zúgtak, csattogtak, böm-

böltek a durnyevói erdőben a bombák, így hát nem sokkal éjjel egy után ébresztőt fújtak nekik, s a 32. gyalogezred 21. sz. könnyűhadosztálya sietősen elhagyta a durnyevói erdőt.

Azt az utasítást kapták, hogy vonuljanak keleti irányba Osztrogozsszk mellé, hogy fölváltsák az ott állomásozó német 75. gyaloghadosztályt, de útközben új parancs jött: Osztrogozsszk helyett tartsanak inkább északnak, Sztaro-Nyikolszkoje körzetébe. Sejhaj századparancsnok kihirdette, hogy Parnincsnij község mellett a 2. magyar hadsereg balszárnyához csatlakoznak tartalékként, és egy időre nyugtuk lesz, mert ott nincsenek légitámadások.

Sejhaj százados a csúfnevét a kedvenc bakanótája után kapta, merthogy menetgyakorlat közben folyton azt énekelte a zászlóaljjal, hogy „százados úr, sej-haj, százados úr, ha felül a lováára, visszatekint sej-haj, visszatekint az elfáradt bakáára, ugyeee fiúk, szép élet a katonáélet, csak az a baj, sej-haj, csak az a baj, hogy nehéz a viseelet”. Amúgy a századosnak igaza volt, Parnincsnij mellett nem háborgatták őket orosz repülők. De nyugtuk mégsem volt, repülőgépek helyett ugyanis partizánok fenyegették őket.

A 32. gyalogezred 21. könnyűhadosztálya csak néhány hetet töltött a Parnincsnij közelében kiépített állásokban, de Mazurka Flóriánnak ennyi is elég volt ahhoz, hogy rábeszélje Weres Ivánt a szökésre.

„Menjünk innen, Iván.” Ezt lihegte.

Nem értette, hogy mit keres itt, majdnem kétezer kilométerre hazulról.

Nem értett semmit.

Nem értette, hogy miért kellett agyonlőni „azokat a bizonyos női személyeket”. Így nevezte magában őket. „Azok a bizonyos női személyek”. Ezt nem értette. Emiatt zúgott az agya mindig, mint a tenger.

Miért, miért, miért?

Ezt hallotta a saját fejében, pedig nem ő kérdezte. Valakik beszélgettek a fejében, és ő nem tudta elhallgattatni őket. Leültek a fejében egy-egy hokedlire négyen-öten, általában nők, vagyis ott ültek a fejében „azok a bizonyos női személyek”, és beszélgettek, cseverészttek, fecsegttek, de nem tudta kivenni, hogy mit mondanak, s hiába szólt rájuk, nem hallgattak el. „Kussoljatok”, üvöltötte Mazurka Flórián, de hiába, azok ott benn a fejében csak egy pillanatra hallgattak el. Aztán megint duruzsoltak.

Akkor történt, amikor Sztarodub mellett éjjel szovjet partizánok sorozták meg a magyar egységeket. A támadást nem lehetett válasz nélkül hagyni. Parancsba kapták, hogy a partizánokat másnap kora reggel kutassák föl. Behatoltak Sztarodub házai közé, partizánt azonban egyet sem találtak, úgyhogy Dallos Vilmos megvetően köpött egy nagyot, „ezek aztán bátor fiúk”, mondta, „elpucolnak, mint a nyúl, s nem bánják, hogy a nőekkel mi lesz”.

A nőekkel ugyanis az lett, hogy a dombtetőn álló fatemplom elé összeterelték „azokat a bizonyos női személyeket”, akik hol velük kiabáltak, hol a katonáktól halálra rémült gyerekeiket csitígtatták. „Azok a bizonyos női személyek” csak nem akartak nyugton megállni, hiába taszigálták őket. Pedig csak azért akarták összegyűjteni az asszonyokat, hogy kivallassák őket a partizánok felől. De az egyik még le is köpte Dallos Vilmost, s valamit oda kiáltott neki, s nevetett. „Baszom a fajtádat”, förmedt rá Hódító Vilmos.







Nyolc-tíz magyar katona körbefogott tizenkét nőt és hat gyermeket, rájuk szegezték a puskát, s üvöltöttek velük. „Hol a partizán, hol a partizán”, ezt üvöltötték a magyar katonák, de „azok a bizonyos női személyek” is üvöltöztek. Mindenki üvöltött. Az asszonyok a katonákkal üvöltöttek. A katonák az asszonyokkal. A gyerekek pedig sírtak és sikítottak. A hangzavarban nem lehetett érteni semmit, s egyszerre csak lövés dördült. Egyetlen lövés. Nem tudták, hogy honnét. S akkor elszabadult a pokol.

A megriadt magyar katonák tüzet nyitottak, láb-ra lőttek, de ettől a gyerekek rögtön eldőltek, mint a zsák, és az asszonyok a földön fekvő gyerekekre vetették magukat, és jajveszékeltek, de akik állva maradtak, nekiugrottak a magyaroknak, mire azok hátráltak, s lőttek, ropogtak a fegyverek, de egy percen belül csönd lett, s már senki sem üvöltött.

„Azok a bizonyos női személyek” a földön hevertek egymás hegyén-hátán.

Nem villogott ellenségesen a szemük, nem sikítottak, nem köpdöstek, nem nevettek, már nem is hörögtek. Csak feküdtek némán a gyerekeken, s még holtukban takargatták őket a magyar katonák elől.

Dallos Vilmos is ott állt a szédelő magyar katonák között, és Mazurka Flórián a saját szemével látta, hogy gőzölög a puskájának a csöve.

Ekkor érkezett oda Sejhaj százados lóháton, és először egy hang sem jött ki a torkán. A lemészárolt asszonyokat és gyermekeket látva némán tátogott, mint a ponty. Aztán csak magához tért, s elkéült fejfel kezdett velük. „Basszátok meg, nem lehetek ek-kora ökrök, hogy körben állva lövöldöztök”, ezt üvöltötte. „Még szerencse, hogy egymást nem találtátok el, basszátok meg”. S az idegességtől remegett a feje Sejhaj századosnak. Majd jelentette az esetet a törzsnek, és hadbírósgot helyezett kilátásba. Mazurka Flórián és Weres Iván nem vett részt az öldöklésben, de a hadbírósggal nem értettek egyet. Senki nem értett egyet. „Háború van”, mondták, és a vállukat vonogatták. „Háború van, hullik a forgács”. Ilyeneket mondogattak a bakák. „A muszka ugyanezt csinálja.” „Nem kellett volna partizánokat bújtatni, büdös kurvák”. „Sejhaj százados bassza seggbe az öregapját.” És attól fogva maguk között úgy énekeltek Sejhaj százados kedvenc nótáját, hogy „százados úr, sej-haj, ha felbasz a picsááába, visszabaszom sej-haj, visszabaszom a jó kurva anyjájába, ugyeee fiúk, felbasszuk a kurva anyjába, csak az a baj, sej-haj, hogy felbasz a picsááába”.

A saját tisztai szolgálójával névtelen levelet csempésztek Sejhaj százados holmija közé, megüzenték neki, hogy ha panaszt tesz, hátulról az első alkalommal el fogja találni egy eltévedt golyó.

Sejhaj százados sorakozót rendelt el, a névtelen levél szerzőjét akarta fölkatatni, veszett dühében azonnali agyonlövással fenyegetett.

De azért panaszt nem tett a törzsnél.

Kinek hiányzik egy eltévedt golyó?

Aznap este, amikor azok a női személyek meghaltak, a fiúk rettenetesen berúgtak. Vodkát ittak, s kártyáztak, huszonegyest játszottak. Ez volt Mazurka Flórián kedvenc játéka, mert a huszonegyben ő nem volt képes fuccsolni. Nem tudták mire vélni. Azt hitték eleinte, hogy csal, meg is akarták verni érte, idegen paklit adtak a kezébe, hogy próbára tegyék, de azzal sem fuccsolt. Nem tudott olyan lapot húzni, hogy fuccs legyen, ő maga sem értette, hogy miért.

Aznap este, amikor „azokat a bizonyos női személyeket” lemészárolták, Mazurka Flórián játék közben Dallos Vilmos kezét nézte, s nem látott rajta semmi különösöt. „Nahát, nahát. Ugyanolyan a keze, mint máskor.” Oldalba bökte Weres Ivánt, s odasúgta ne-

ki, hogy nézze csak a Hódító Vilmos kezét, de a barátja félreértette, s azt súgta vissza, hogy „hiába nézem, nem csal”. Nem is arról volt szó pedig, hogy csalna. Mazurka Flórián addig meresztette a szemét Dallos Vilmos kezének megfigyelése közben, hogy a bal szemhéja tikkelni kezdett, és aztán soha többé nem hagyta abba. Másodpercenként megrándult a bal szemhéja, mintha kacsintgatott volna.

Mazurka Flórián nem értette azt sem, hogy hová lettek a ládái.

Eltűntek a ládái még a durnyevoi erdőben, odavesztek a fűszerek, nem volt mit becsérelni ikonokra. Kibombázta őket a muszka, s ott maradt minden holmijuk a tűzben. Weres Iván csak a vállát vonogatta, az ő egyik ládája megmaradt, de Mazurka Flórián az odavesztett szatócsüzlet miatt érzett fájalmában három napig nem aludt.

„Menjünk haza, Iván, szökjünk el innen, míg nem késő”.

Ezt lihegte a barátja fülébe, de az csak nevetett. „Hatlovas hintóval parancsolja méltóságod a hazautazást, vagy megelegszik egy egyszerűbb csézával?” Ezt kérdezte tőle Weres Iván, s nevetett.

Ezerkilencszáznegyvenkettő augusztus hatodikán kapták a hírt, hogy a szovjetek átkeltek a Don folyón, ismét áttörték a második védelmi vonalat, Voronyesztől délre elfoglaltak két stratégiai jelentőségű falut, Sztorozsevojét és Urivot, s megszállták az otticsihai erdőt.

Augusztus nyolcadikán megjött a parancs, hogy azonnal hagyják el Parnicsnij körzetét, s a két falut az erdővel együtt foglalják vissza. Azaz kivezényelték őket az első vonalba, a háború tűzvonalába. A folyó Sztorozsejove alatt elkanyarodik, onnan még tíz kilométerre van Uriv, s ott a Don ismét vesz egy kanyart, mielőtt megindul délnek.

Ott volt a front.

Az volt a Don-kanyar.



Egy hatalmas napraforgó-tábla, aztán a nyílt terep, utána erdő, s azon túl a folyó.

A magyar és német csapatok július végén egyszer már el akarták foglalni Urivot, de a hídfőtől visszaverték őket az oroszok. A második urivi támadás időpontját augusztus nyolcadika hajnalára tűzték ki, így hát előző este a tábori pap misét tartott, s mindenkit föloldozott a bűnei alól. Sokan sírtak, pedig a papot amúgy nem sokba nézték: főhadnagyi rangban szolgált, és a nőies hangja meg a szöretlen arca miatt a háta mögött Mária főhadnagynak hívták.

Leszegett fejjel állt a néma tömegben Mazurka Flórián, és reszketett. Weres Iván is reszketett. Reszketett Hódító Vilmos, Rohlicseh úr és Holtzer úrfi is.

Mária főhadnagy hangja többször elcsuklott, de vitéz kis-tályai Bátorffy Farkas magyar királyi honvéd ezredes, született Hobolák, leendő hősi halott lelkesítő szép beszédet mondott nekik, s azzal biztatta „a derék magyar legényeket”, hogy másnap délután már a folyóban fognak úszkálni. „Már csak az a kérdés, hogy élve vagy holtan”, súgta Weres Iván, és úgy nevetett, hogy vacogott a foga.

De hajnalban visszavonták a támadási parancsot.

A támadás új időpontja augusztus kilencedike, vasárnap, hajnali négy óra.

Előző este Holtzer úrfi a tábori misén megölelte Mazurka Flóriánt, s azt mondta neki, hogy ő már pénteken is tudta, hogy le fogják fújni a szombati támadást, a németeknek ugyanis az a mániájuk, hogy „ők mindig vasárnap kezdik a táncot, ez Hitler kancellár személyes mániája”.

Ezt mondta Holtzer úrfi, majd megkérdezte Mazurka Flóriánt, hogy odahaza örültek-e a gyerekek a hinalónak. Az ő régi hinalova ugyanis, amelyet dühében odahaza kidobott az ablakon, végül Sándorkához és Péterkéhez került. Holtzer úrfi ingyen adta a hinalovat, de azt a feltételt szabta, hogy az ő emlékére nevezzék el Ricsinek.

„Nagyon örültek a lovacskának a gyerekek, kedves Ricsi úrfi”, bólintott Mazurka Flórián, s közben tikkelt a szeme.

Nem értette, hogy mit keres itt, majdnem kétezer kilométerre hazulról. Ezt megkérdezte Ricsi úrfitól is, de az nem válaszolt, csak megveregette a vállát. „Vigyázzon magára, Flóri bátyám. Aztán odahaza csapunk egy kört a szódás kocsival, igaz-e?”

Sejhaj százados parancsba adta, hogy a fullasztó augusztusi hőség miatt a zubbonyt vegyék le, ingujjban készüljenek a harcra. És augusztus kilencedikén, vasárnap hajnalban megindultak a magyar bakák a napraforgó-táblában előre.

Mazurka Flórián, Weres Iván, Dallos Vilmos és Rohlicseh úr döfőszuronnal ellátott puskával a kézben araszolt, s mind a négyen dideregtek, mert a fullasztó nappali hőség ellenére hajnalra öt fokra süllyedt a hőmérséklet. Mazurka Flóriánnak hangosan vacogott a foga. Nagyon félt. Arra gondolt, mindjárt lelövik.

Pedig tíz hosszú percen át egyetlen lövés sem dördült.

A legyezőszerűen szétnyílt zászlóalj zavartalanul hatolt előre. A felderítés információi szerint az oroszok szemben, az erdőben rejtőztek. Az volt hát a cél, hogy elmennek egészen a hatalmas napraforgó-tábla széléig, oda, ahol a nyílt terep kezdődik, majd tüzérségi támogatással a hátuk mögött megrohamozzák az erdőt, s kifüstölik onnan az ellenséget.

Csönd volt, csak a bakák lihegése és néhány korán ébredő madár csicsergése hallatszott. S egyszerre csak Mazurka Flórián hatalmas csattanást hallott. Levetette magát a földre, és odalapult a napraforgók tövéhez, mint a gyom, s körülötte aknák, repeszek csapódtak a földre, de olyan sűrűn, mint a jégeső. Úgy megijedt, hogy azt hitte, megáll a szíve. A fölére szorította a kezét, de így is majdnem szétrepedt az agya, folyamatosan dörgött fölötté az ég, „ezek észrevettek, basszátok meg!”, üvöltötte valahol hátul Sejhaj százados, leendő hősi halott, majd föl pattant, „támadás, tűz, tűz, álljatok már föl, a kurva istenit!”, a bakák azonban meglapultak, föl sem mertek nézni, majd megfordultak, s mintha parancsot kapott volna rá, már egy tömegben hömpölygött is a zászlóalj visszafelé, „vissza, vissza, vissza”, üvöltötték a katonai csendőrök, s puskatussal verték a katonák hátát, azt ordították, hogy hadbírótság elé kerül, aki a parancsnak nem engedelmessékedik, s amikor a menekülő Mazurka Flórián az égzengésben fölemelte a fejét, egyszerre csak megpillantotta Sejhaj századost, amint úgy ötven méterre tőle megtántorodik, és elvágódik, fejbőlötték, a saját szemével látta, ahogy kifröccsen hátul az agya, „uramisten!”, ordította Mazurka Flórián, s nem mert továbbmenni, erre azért nem számított, hogy Sejhaj századost rögtön az első támadás kezdetekor lelövik, erre nem.





„Hát most rábasztunk, Flóri”, suttogta mellette Weres Iván, aki ugyancsak szemtanúja volt a parancsnok hősi halálának.

A rádiós azonnal jelezte, hogy a százados elesett, s rádión érkezett a válasz a törzstől, hogy a zászlóalj vezetését a rangidős tiszt, Faragó főhadnagy veszi át, éppen őt kapták a nyakukba, pedig nem szerették, mert részegen mindenkibe belekötött, márpedig minden egyes nap részeg volt, s minden egyes nap mindenkibe belekötött.

Faragó főhadnagy most is részeg volt, fél liter rumot ivott meg támadás előtt, lekapta az övéről a pisztolyát, s ráfogta a menekülőkre, „ha még egy lépést hátráltok, gazemberek, mindenkit lelövök, mint egy kutyát”, ezt harsogta Faragó főhadnagy, és ez hatott, mert veszett kutya híre volt, a bakák egyszeriben megfordultak hát, s rohanni kezdtek előre, s Mazurka Flórián üvöltött, ahogy a száján kifért, s Weres Iván is üvöltött, ahogy a száján kifért, s Dallos Vilmos és Rohlicseh úr is üvöltött, ahogy a szájukon kifért, a 2. magyar hadsereg üvöltött és rohant előre, tiporták a napraforgót, s össze-vissza lövöldöztek, s csak akkor torpantak meg, amikor közvetlenül előttük óriási robbanással becsapódott egy akna.

Akkor megint levetették magukat a földre, s lapultak, mint a riadt állatok, s egyszerre csak elhallgattak az orosz ágyúk, csönd lett, de Mazurka Flóriánnak olyan hangosan dörömbölt a szíve, hogy a csöndet nem is hallotta.

Ott feküdt a század a napraforgótáblában, és eltelt egy óra, és nem történt semmi. Moccani sem mertek, Mazurka Flórián elszunnyadhatott, mert arra eszmélt föl, hogy Weres Iván sutyorog a fülébe, és rángatja a derékszíját.

„Baj van, Flóri”.

„Mi a baj, komám, tán meglőttetek?”.

„Nem az a baj, hanem az a baj, hogy jön ránk a muszka.”

„Hát ez aztán a nagy újság, komám, én már hetekkel ezelőtt észrevettem, hogy háború van.”

„Nem viccelek, Flóri, tűnjünk el innen, míg nem késő, mert ezek itt vannak a napraforgó között. Jönnék ránk mindenfelől”.

„Honnét tudod, Iván?”

„Onnét, hogy abbahagyták az ágyúzást, bassza meg. Ez azt jelenti, hogy nem akarják lekaszálni az övéiket. Ezek jönnek ránk, Flóri.”

Weres Iván hátrakúszott, s azt mondta a mögöttük húsz méterre rádiósok gyűrűjében lapuló Faragó főhadnagnak, hogy az oroszok behatoltak a napraforgó-táblába.

„Honnét tudja, maga nagyokos?”, kérdezett vissza Faragó főhadnagy, aki ingujjra vetkőzve, sapka nélkül, szemüvegben úgy nézett ki, mint egy sovány, fáradt, mosdatlan mérnök. Egy szemüveges villamosmérnök, aki bújócskázás közben eltévedt a napraforgóban, pedig már várja otthon az anyukája parpikás csirkével.

S akkor megszólaltak szemből, jobbról és balról is az orosz géppuskák.



Ezek szerint tévedett a magyar felderítés. Nem velük átellenben voltak az oroszok, hanem körben, mindenütt, nem is egy, de három irányból kepeltek a puskák.

Faragó főhadnagy magából kikelve fölördített, „ezt elbasztuk, már megint elbasztuk”, ezt kiáltozta, s kiadta a parancsot a támadás folytatására, de a napraforgó-táblában órákra megrekedt a harc, a zászlóalj viszonzta ugyan a tüzet, lőttek, ha mozgott a napraforgó, de nem mozdultak sem az oroszok, sem a magyarok. Ahol mozgást észleltek, oda lőttek. A magyar csapat centiméterről centiméterre haladt előre. Dél lett, mire elérték a tábla széléig, de Mazurka Flórián az idő múlását észre sem vette. Kiszáradt torokkal, lüktető fejjel kúszott, tüzelni nem mert, attól félt, észreveszik. Amikor a nyílt terepre kikukkantottak, a tábla szélétől úgy tíz méterre megpillantottak egy szakasz magyar katonát, amint aknatölcsérről aknatölcsérré ugorva haladtak előre. Egy tényleges hadnagy vezette őket, aki ráförmedt Faragó főhadnagra, amikor az kibukkant a napraforgók közül.

„Ne tátsák a pofájukat, előre, előre, hogy az Isten rogyassza magukra az eget”, ezt darálta, mire a főhadnagnak a homlokára szaladt a szemöldöke, „hog’ beszélsz te velem, te szarházi”, nézett rá a hadnagra, mire az rászegezte a puskáját, s azt mondta halk, szenvtelen hangon: „akkor beszélsz, ha kérdezek, te tartalékos görény! Tüzelőállásokat elfoglalni! Előre! Különben hadbírótság elé vitetlek!”.

„Faragó tartalékos főhadnagy vagyok, a 22. zászlóalj parancsnoka! Hadnagy, hozzám!”, ordította ekkor Faragó főhadnagy, de a hadnagy meg re zezett.

„Azt mindenki mondhatja, hol a rangjelzésed?” Ezt kérdezte. S még mindig tegezte.

Faragó főhadnagy mérnöki feje elkékült, úgy látszott, mindjárt megüti a guta, öt percig üvöltöztek egymással, mire kiderítették, hogy kettejük közül valóban Faragó a rangidős tiszt, így a támadást ő vezeti tovább. Azonnal parancsba is adta, hogy a katonák ássák be magukat, alakítsanak lövészárokat. „Itt?!”, nézett le a napraforgó-tábla mellett kanyargó poros, szikkadt földútra Mazurka Flórián. A föld az augusztusi hőségben úgy kiszáradt és megkeményedett, mint a beton. Nekifogtak, hogy feltörjék a talajt, de a munkát tíz perc múlva félbe kellett hagyni, mert fölsíketítő zúgással egyszerre csak megjelent fölöttük három orosz repülőgép, és megsorozta őket.

„Itt vannak a Raták, fedezékbe, fedezékbe!”, kiáltozták a bakák, pedig nem a félelmes hírű Raták voltak azok, a zászlóalj viszont így is azonnal szétfutott.

„Vissza, vissza, a kurva anyátokat, hiszen itt vannak a mieink”, ordították az altisztek, s valóban, a napraforgók közül ekkor szörnyű dübörgéssel előmászott öt német Panzer harcokosi és három magyar Nimród páncélvadász.

Az új parancs úgy szólt, hogy a zászlóalj a német és magyar tankok fedezékében nyomuljon előre az erdőszávig, s verjék ki onnan az ellenséget, de a szovjet gépek nem tágitot-

tak, ott köröztek fölöttük, mint a keselyűk, és szórták a golyót, amelyek éles hangot adva pattantak vissza a tankok páncéljáról, a harckocsik mellett futó bakák véres fejjel sorra buktak el, rémülten szedte a lábát Mazurka Flórián, s majdnem ledöntötte az egyik katonát, aki hátulról magatehetetlenül zuhant neki, Weres Iván odakiáltotta, hogy kapaszkodjanak föl az egyik harckocsira, különben lekaszálják őket, „hilfe, hilfe”, kiáltotta Weres Iván a mellettük bömbölő Panzer tornyában álló német katonának, mire az azt üvöltötte vissza, hogy „ganz voll, ungarische Schweinehundé”, majd lecsukta a fedelet maga után, s visszabújt, így hát Mazurka Flórián és Weres Iván a földre vetette magukat, behúzták a nyakukat, s szűkültek, mint a kutya.

Amikor meghallották a visszavonulásra fölszólító parancsot, fölpattantak, s ináltak visszafelé, a habár már csak nyolcszáz méterre voltak az ottcsihai erdőől, amelyet el kellett volna foglalniuk, a zászlóaljnyatt-homlok futott vissza, át a napraforgó-táblán, a harcmezőn csak a halottak és a sebesültek maradtak.

A halottakat a zászlóalj mellé rendelt zsidó munkaszolgálatosok szedték össze, úgyhogy velük példálózott később Faragó főhadnagy, aki részegen ordította a fősorakozott zászlóaljjal, „példát vehetnétek a büdös zsidókról, a kurva anyátokat, elpuccoltatok, mint a nyúl, ők bezzeg maradtak, szégyelljétek magatokat, a kurva anyátokat, rátok még a büdös zsidók is szégyent hoznak”.

A munkaszolgálatosokat megsorozták a szemközti erdőből föl-fölugató golyószórók, de mégis összeszedték a halottakat és sebesülteket.

Éppen emiatt nem kaptak vacsorát.

Megharagudott rájuk a hadtápos főhadnagy, akinek fájt, hogy „a magyar bakákat a büdös zsidók miatt baszták le”.

A visszavonuló magyar és német csapatokat aznap este egy Veszeli Hutor nevű falucskában lepték meg a szovjetek, újra megjelentek az összetorlódott alakulatok fölött a repülőök, szóltak a katyusák, az eget Sztálin-gyertyák világították be, nappali világosság támadt, és a mennyből folyamatosan hulló aknáknak elől Mazurka Flórián és Weres Iván egy kilőtt német tank alá futott. Ott dideregtek alatta, de megriadtak a gondolatra, hogy ha telibe találja a páncélost egy bomba, akkor ők megsülnek.

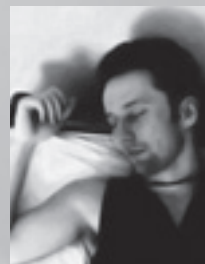
„Gyerünk innen”, húzta fel Weres Iván Mazurka Flóriánt, s futottak, már megint futottak, egyszerre csak úgy tűnt, hogy egész nap csak futottak, csak futottak, megláttak egy fehérre meszelt istállót, berontottak az ajtaján, meglapultak, s csodálkoztak néztek körbe, hogy nincsen odabenn senki, de amikor egy Sztálin-gyertya megint bevilágította fölöttük az eget, észrevették, hogy nincsen az istálló a tető.

„Azt a büdös kurva istenit”, kiáltotta Mazurka Flórián, s felpattantak, s abban a pillanatban durr, mint a villám, becsapott az istálló túlsó falába egy akna, azt hitték, ezt nem élük túl, de túléltek ezt is, s akkor rohantak megint, s az istállótól úgy ötszáz méterre rátaláltak arra, amit kerestek: egy másfél méter mély futóárok kanyargott előttük.

„Megúsztuk, Flóri”, ordította örömeiben Weres Iván, s levágódtak az árok aljára, s meglapultak megint, meglapultak, egyszerre csak úgy tűnt, hogy egész nap csak lapultak, csak lapultak, s becsukták a szemüket, s egyszerre csak úgy tűnt, hogy egész nap csak csukott szemmel várták Herr Halált, csak várták, csak várták csukott szemmel Herr Halált, s arra ébredtek, hogy csönd van, kinyitották a szemüket, világos volt, arany fényel ragyogott a Nap, és ők ott heverték egymás mellett az árokban, és éltek, és ép volt minden tagjuk, és Weres Iván éhes volt, sült kolbászt kívánt orosz mustárral.

Így ért véget tűzkeresztségük. ■ ■ ■

■ **Kácsor Zsolt** (Eger, 1972): író, szabadúszó újságíró. Budapesten él. Eddig három könyve jelent meg: *Barbarus* (2008), *István király naplója* (2009), *Rettenetes Vlagyimír* (2012). Új regénye a Könyvhétén jelenik meg a Kalligramnál.



## KORÁNTSEM JELÖL amúgyvers

a melegbár berendezését is magam terveztem biztos emlékszel a rakparton van transzvesztiták nyomultak rózsaként a színpad oldalánál amúgy korántsem jelöl szexuális érdeklődést hogy újra megnövesztenéd a körmeidet miképp egy keresztapa tudom imádják a nők ahogy összekarmolod combjuk belső oldalát s végül a köldökükönél rajzolsz íveket mint lemezjátszó tűjével egy bakelitkorongon amúgy önmagam látom benned sokáig gyűjtöttem az ilyen típusú mobiltelókat akárcsak örült a fétisrongyokat bizony a diszkóvezér kedvence is ugyanez a márka volt

## MINTHA BÖRTÖNBEN vívvers

vécépapírral megtörölgetem az akkumulátor fedelét mintha börtönben ülnék vagy önrablás után elrejtett mobilt szívickolnék tisztára jól tudom a maffia hősora a kilencvenes évektől úgyis őrizetlenül felszámolódom miképp az edzőterem ahová boxolni jártam illetve a benzineskannák tüzeiben olajmezőként lángoló diszkó eszembe jutnak a szimpla kert pálmái s rögvest beugrik az éjszaka melyen kommandósok törtek rám azóta megvilágosodtam bármikor hibátlanul nyavalygom köréd a szentírás csalfa részeit s igaz bűnözők presszóinak felújításából élek de jól tudom a világűr csupán isten sokdimenziós játéktérme óriás biliárdgolyókkal

# CSUPASZ POFÁHOZ

olyanvers

a grufti klub vécéjében csupán egy szöveg parázslik immár a kézmosó felett gyönyörű vagy sugallja poétikus tükör amelyhez gyónás alázatával robsz hogy kimondja emelkedés illetve zuhanás közben csüggedetlenül esztétikus maradhatsz hiszen az éjszaka démonsminkejeit lemosva csupasz pofához elképzeled királyságodat bensődben is pucérra vetkőzödsz majd szembesülsz legújabb önmagaddal olyasmi ez akár egy végső üzenet lófej a baldachinos ágyban s innentől pedig váratlan dolgok nem érhetnek

# MINT EZÜSTESŐ

porvers

ugyancsak ismertem a tamást még a kilencvenes évek elején mikor behajtoként dolgozott s védelmi pénzeket szedett sokfelé a cimboráival így sűrűn bolyongtak ám a rakparton mint aszasszin merénylők fogalmam se volt mire készülhetnek utána persze felszívódott az olajbizniszben akár egy kaméleon jól színeződött az aktuális viszonyokhoz nem gondolom hogy megismerne például szembesítésnél vagy csupán látogatáskor ugyan próféta lettem az égből mint ezüsteső zuhog rám a kinyilatkoztatás hidd el az úrben úszkálni képtelenség mert közegellenálláson alapszik a mozgás barátom átverés amit az iskolában tanítanak fizika címén



# KENŐPÉNZT ADSZ zsírvers

kenőpénzt adsz a rendőröknek így semmi probléma bizony megvásárolhatók akár a szajhák átvenni az uralmat például a váci utcában nyitókérdés lényeg a súlyos tisztelet amit szerezhetsz vele ajánlékozz plazmacuccot vagy bérlakást ügyésztől a miniszterig bárkinek s rájössz e városban szinte polgármesterré varázsolhatod magad ők pedig alázatos rajongók gyanánt nyomulnak vagy olykor eltűnnek milliós ékszerekkel mint hülyék egy rakás üveggolyóval de végül így lehet a kölyköd iskolában a csempe is tizennyolc karátos

# MEGLEPETT HOGY DADOGSZ utcavers

meglepett hogy dadogsz a punkok nem szoktak bizonytalankodni hangosan fülem spiráltekervényébe ordítanak s miként egy városon keresztülrajzó bivalycsorda hímjei fémbetetés patával szétrúgják e nyilvánosfülke ajtaját s a készüleből hulló forintokért sorba állnak mint reggelente egy kocsmavályú előtt

A verseket Legédy Jácint önarcképsorozatával illusztráltuk (asszisztens Budai Kinga)

**Legédy Jácint** (1976): költő, fordító, képzőművész. *Központi Zóna* című verseskötete 2006-ban jelent meg a Balassi Kiadónál, *RAF: Búcsúszimfónia* című könyve pedig 2009-ben a Kalligramnál. Nyomólemezzel, installációi és kollázsai legutóbb az ARTE Galériában, a Magyar Műhely Galériában, valamint a Kassák Múzeumban kerültek bemutatásra.



# Átmenni a kapun

**U**tolsó este muszáj volt még kifesteni a körmeimet. Nehezen értem el a lábfejet, de addig ügyeskedtem, amíg minden ujj piros lett. A lakkot előző nap vettem, amikor bevásároltam, nem akartam, hogy otthon bármiből hiány legyen, amíg a kórházban fekszem. Az utóbbi hetekben előkészültem. Rendbe raktam a házat, kiszortíroztam a felesleges ruhákat, átnéztem a gyerekek holmijait, alaposan kitakarítottam a konyhát és a kamrát is. Végül még a kocsit is kipucoltam, bár nehéz volt már hajlogatni, de jobb volt, mint feküdni, és arra várni, hogy történjen valami.

Mert úgysem történik semmi. Ez volt korábban is, magától sosem indult meg a szülés. Talán száz évvel ezelőtt túl sem éltem volna, a gyerekeim nem akartak belőlem kibújni. Később a szülésznőt is megkérdeztem, azt mondta, lehetett volna az is, hogy én, vagy az, hogy a baba hal meg. Aztán kilöki magából a szervezet az idegen testet.

Kegyetlen ez az egész, jutott az eszembe, a természet groteszk fricskája, hisz ezek a gyerekek erősek, egészségesek, mégis halálra lettek volna ítélve. Aztán elhessegettem az egészet. Ma már van segítség, ki tudjuk igazítani az élet tragédiáit, és be kell vallani, hiába vagyok a természetesség híve, van, amikor jobb beavatkozni.

Meg kell ismerkedni a teremtéssel, mondta az iskolában a kilencéves lányom tanítónője a szülőin még tavasszal, és azt ígérte, a gyerekek nemsokára szántani, vetni fognak. Kerestek is egy kisebb földterületet a környéken, és a búzát elvetették. Jó ötletnek tartottam, fontos, hogy az ember lássa, miből lesz az enivaló a boltban. Idő kell a születéshez, amiért keményen meg kell dolgozni. Csak nekem ne kelljen mindezzel foglalkozni. Elismerem, lehetnék ennél lelkesebb is, de mit tegyek, igyekszem a családnak a legtöbbet megadni, vállaltam ezt a harmadikat is, mert szeretek örömet okozni, és erre vágyott körülöttem mindenki, de azt ne várja senki, hogy szőni, fonni, varrni fogok, vagy veteményest kapálni. Legszívesebben ki sem mennék a kertbe, utálom a fűben rejtőző állati ürüléket, a legyeket és a bogarakat, a fűvet is csak akkor bírom elviselni, ha frissen van nyírva, és olyan sűrű és puha, mintha szőnyegen lépkednék. De ha nem muszáj, így sem maradok odakinn tíz percnél többet, azt is csak a gyerekek miatt, aztán kimentem magam, és visszamenekülök a hűvös házba.

Hétfő reggel kellett visszamennem az orvoshoz. Már túlléptem a terminuson, valószínű, hogy beindítják a szülést, de még reménykedtem, hátha most az egyszer bízhatom abban a magasabb erőben, amely eddig mindig cserbenhagyott. Előző este mindent összeszedtem, hálóingeket, köntöst, a kisbabának egy hatalmas zacskó ruhát, pedig csak három nap az egész, de nem tudtam eldönteni, mire lesz szükség.

Egyedül mentem, mintha csak munkába indulnék. A férjem és az anyám a nagyobbakkal maradt otthon.

„Majd szólok, ha bent tartanak”, mondtam nekik, és kigurultam a kertből a fehér kocsival. Semmiség az egész, legyintettem, ez is csak egy hétköznapi, de azért a szívem hevesebben vert. Bár az utóbbi hetekben már úgy voltam, muszáj rajta túllenni, akkor viszont legyen meg minél hamarabb.

Leparkoltam a kórház kertjében. Felmentem a harmadik emeletre. Ismertem a járást, tudtam, kit kell keresni. Csak akkor ijedtem meg, amikor rám tették a CTG-t, és láttam, a szívhanggal valami nem stimmel. Sípolt a gép, olyan alacsony értéket mért.

„Nem ezen az oldalon szokták nézni”, mondtam a szülésznőnek a rám rakott tappancsra mutatva.

„Csak nyomja erősebben a hasához”, válaszolta.

Hiába, a számok nem javultak. Elképzeltem, hogy a szobából távozó szülésznő egy kisebb csapattal tér vissza, arcukon szájmaszk, magasba tartott kezükön steril kesztyű, és közlik velem, azonnal indulni kell a műtőbe, császár lesz, amit egyébként nem is bántam volna. Nem volt kedvem szülni. Csak a baba miatt lett volna rémisztő, ha felvonul ez az egyenruhába öltözött gárda.

Végül a nőgyógyász jött be értem. Átmentünk a vizsgálóba, ahol tekintettel a gyenge szívhangra és a túlhordásra, megbeszéltük a burokrepesztést. Egyszerű, fájdalommentes művelet, egyetlen műanyag pálcikával, utána kaptam egy hatalmas betétet a lábam közé.

Terpeszben kacsáztam végig a folyosón a holmimért, aztán felhívtam a férjem, egész testemben reszkettem, elcsuklott a hangom, pedig nem történt semmi, mégis hihetetlen az egész, hogy ezt csak úgy el lehet dönteni, és délutánra ott lesz az a másik élet, ami akkor csak bennem létezett.

Megnyugodtam, mire a férjem beért másfél órával később. Hófehér hálóingben vártam rá a tágas, modern eszközökkel felszerelt szülőszobában. Rendezett volt a frizurám, rendben volt a körmöm is, úgy néztem ki, mintha esküvőre készülnék.

Kinyitottam az ablakot, a nyári szellő átjárta a helyiséget. Mély levegőt vettem.

„Bárcsak sétálhatnék a kertben”, mondtam a férjemnek.

Aztán elmeséltem, hogy a cuccokért még leengedtek a kocsizhoz, vettem ropit és csokit az udvaron lévő büfében, aztán leültem a padra, egy kicsit körül néztem. Jó volt lézengeni az emberek között, nem is értettem, miért vagyok bezárva ebbe a hangszigetelt szobába, mint ha fertőző beteg lennék.

Egyelőre nem fáj semmi. Számítottam rá, hogy ez lesz, amíg nem kötik be az oxitocint. Nemsokára eluntam az ácsorgást, leheveredtem az ágyra, törtem magamnak egy darab csokit, most csak ezt volt szabad, jó büntetlenül ilyesmit enni. A férjem is mellém feküdt, bár kissé mereven mozgott a kényelmetlen ruhában. Hosszú ujjú ing és farmer volt rajta.

„Miért öltöztél fel ennyire, napközben negyven fok lesz”, kérdeztem tőle.

Megvonta a vállát, és elmosolyodott.

„Mégse egy szál gatyában fogadjam azt a gyereket”, mondta.

Láttam, hogy figyel, nézi a körmömet, a szememet, amely még akkor is ki volt festve. Megigazítottam a sminkem az öltözőben, mielőtt megérkezett. Ez is csak olyan nap, mint a többi, mondtam magamnak, vigyázni kell, hogy minden rendben legyen.

Megsimogatta a kezem, aztán a fülembé súgta.

„Jó lenne most egyet”, mondta, és megfogta a mellem.

Éreztem a forró leheletét a bőrömon. Nevetve toltam el a kezét.

Meglepett, amikor a szülésznő megvizsgált egy óra múlva. Annak ellenére tágultam, hogy fájásaim nem voltak. Ezek szerint mégis lehetséges, amit sosem akartam elhinni? Még lehet úszni fájdalom nélkül is? Pedig mindig bosszantottak az ilyen történetek, sosem értettem, miért kell másokat ezzel kínozni, hogy még azért is rosszul érezzük magukat, amiért a szülést nem könnyedén, nevetve csináljuk végig. De ki tudja, talán még oxitocinra sem lesz szükség.

Ám a következő két órában nem haladtam sokat, így végül bekötötték az infúziót a karomba.

Feküdtem az ágyon, a kezem megadón lógott mellettem, csípte a branül a bőrömet. Néztem a gép kijelzőjét, amely mutatta az összehúzóerőket.

„Mennyinek kell lennie egy jó erős fájásnak?”

„Nyolcvan-kilencven”, mondta a szülésznő, mielőtt a szobából kiment.

Nincs jobb dolgom, figyeltem a testem. Megkeményedett a hasam, pörgött a szám, egyre feljebb tornázta magát, hatvan, hatvanöt, hetven, nyolcvan, előfordult, hogy felmegy száz fölé is, de még mindig nem éreztem fájdalmat, csak feszülést.

Kinéztem az ablakon. Az ágyról épp oda lehetett látni az épület előtti tölgyfa lombjára, ugyanaz a fa, amely később a kórházi szobámból is látszott a folyosó egy másik pontjáról. Csak néhány lépés, talán még ötven sincs, amely a két helyiséget egymástól elválasztott, mégis beláthatatlan, ami ahhoz kell, hogy az ember az egyikből átjusson a másikba. Akkor is épp a csúcs felé tartott az egyik fájás, de még mindig elég volt annyi, hogy nézzem annak a fának a lombját, a szél mozgatta a leveleit. Eszembe jutott, amit előző nap a neten olvastam, hogy ez az egész valójában nem is fájdalom, hanem úgy kell elképzelni, mintha egy kapu tárulna ki. És tényleg, láttam magam előtt a méhet, amely mint a tömött buksza, kezd egyre jobban kinyílni. Ezek szerint működik, nyugtáztam, amikor a monitoron a szám már lefelé pergett, a fájdalmat kordában lehet tartani, az orvossal még most is jól elbeszélgettem, hallottam a férjem, érdekelték a szülésznő magánéleti sztorijai, nincs itt semmi varázslat, végül is csak pár centit kell annak a lénynek a külvilágig megtenni, és tévedés volt az egész, amit az előző két alkalommal át kellett élni, ahogy ott feküdtem, és csak azt kívántam, valaki mentessen meg, és nem érdekelt már az sem, hogy nézek ki, hogy ki lát és mit gondol rólam, csak ott voltam pőrén, kiterítve, lét és nemlét között lebegve.

„A kemény szakasz még hátra van”, mondta az orvos nem sokkal később, amikor újságoltam neki, milyen jól vagyok.

Rám mosolygott, majd mint a hóhér, magasabbra állította az oxitocin adagolót. De akkor már biztos voltam abban, nem történhet semmi. Én minden fájdalmat képes vagyok uralni.

Csak azt vettem észre, hogy nem tudok figyelni. Zavartak a hangok, zavart, ha a férjem hozzám ér, ha elsüt egy-egy vaskos, oda nem illő poént. De nem szóltam, tudtam, hiába szeretne, nem képes magával mit kezdeni, csak ült a szoba szélén egy székből, akart segíteni, de nem tudott, jobb híján a telefonját nyomkodta. Néha felé néztem, küldtem neki egy mosolyt, de hiába voltunk egy szobában, egyre jobban távolodtunk, ahogy megindultam azon az úton, ahová nem jöhet velem senki.

Beültem a kádba. A derekam ekkor már annyira szagगतott, hogy nem tudtam magam tartani. Kaptam egy párnát, hogy megtámasszon a víz alatt. Lyukas lehetett valahol, mert folyton hallottam, hogy a hátam mögött sípol, apró buborékok törnek belőle ki. Már nem láttam a kaput, csak azt éreztem, mintha a derekam és az alhasam tűzzel égetnék, jobbra-balra dobáltam a fejem, közben azt üvöltöttem, soha többé, és arra gondoltam, ezt most már csak a halálos ágyamon akarom átélni, amikor majd könnyörögni fogok a megszűnésért.

Aztán eszembe jutott az apám. Sosem tudom meg, mit kellett átélnie az utolsó hetekben, amikor a teste már esedezett a halálért. Micsoda hülyeség, hogy a szülést nevezik az életben a legnagyobb fájdalomnak, hisz ez csak néhány óra, az apám viszont szörnyű kínok között élt hónapokig. Az utolsó hetekben mozdulatlanul feküdt a hátán a nappaliban álló kórházi ágyon, sovány testét lepedő takarta, a feje a sok szteroidtól fel volt puffadva. Próbáltuk néha mozgatni, oldalra már nem lehetett fordítani, annyira szagगतott a dereka. Felemeltem a pálcikavékony lábakat, amely már csak a csont volt, de ezt is egyre kevésbé bírta, néhány centi után üvöltött, hogy tegyük vissza. Pedig akkor már csak félig volt magánál a morfiumtól. Hónapok óta kapta kapszulában. Lassan növelni kellett az adagot, aztán egy idő múlva kezdett félrebeszélni. „Olga, bazd meg, fél fej, fél fej”, magyarázott az élettársának. A boltjából hazahoztunk neki lemezeket, megnézte őket, és kiabálni kezdett, hogy Olga átveri, vigyázzunk vele, mert drogos lemezekkel kereskedik. A kezembe csimpaszkodott, ijedten a szemembe nézett, „ne hagyj magamra kérlek, ezek meg akarnak ölni”, bökött a nővér felé, aki jött, hogy megmosdassa. „Folyton szövegel, idegesít”, mondta hangosan. A nővér ott ült mellette a fotelben, én meg csitítottam, „apu, halkabban”. Kínos volt, ez az igazság, zavarta a rendet, a kényelmünket, hogy rohángálni kellett hozzá akkor már minden nap. Az utolsó alkalommal az apósom nyolcvanadik születésnapjáról kellett eljönni, mert megint kitalálta, hogy csak bennem bízhat, bennem, aki évekig felé sem nézett. Gyűlöltem, mert úgy éreztem, miatta vagyok ilyen, ő tehet róla, pedig csak gyáva szar voltam, mindig elfutottam az első akadálnál, mert fontosabb volt, mások mit gondolnak rólam. Mint ahogy akkor is a nővér volt a fontosabb, nehogy megbántódjon, és inkább apát hallgattattuk el. Aztán ugyanezt tettük azon a bizonyos napon. Már nem evett, nem ivott, és az ágya szélén lógó katéteres zacskóban csak néhány csepp sötétsárga vizelet volt. Néztem a félig nyitott száját, a széle cserepes volt a szárazságtól, próbáltam kanállal néhány cseppet a szájába önteni, de elfordította a fejét,

és oldalt kicsorgott. Nem értettem, miért nem kér. Eszembe jutott, mennyire utálok náthá-  
san száraz szájjal ébredni, ő pedig így feküdt napokig, mintha neki jó volna így, és nem akar-  
ta, hogy segítsünk neki. Nem maradt más csak, hogy nézzük ezt a pusztulást, és hallgassuk,  
ahogy jajgat órákon át. Lehetett volna egy-két nap, vagy akár néhány hét is, az infúzió még  
életben tartotta. Olyan soknak tűnt akkor, most visszaneézve elillant pillanatok alatt. És ak-  
kor azon a szép nyári napon, amikor még apa hűvös kertjében is kellemes meleg volt, Olgá-  
val ketten kiültünk a teraszlépcsőre. Mi voltunk a bizottság, élet és halál urai, és azt mond-  
tuk, meg kell tenni, ő is azt kérte, ne hagyjuk szenvedni. Nem volt ebben semmi különös,  
csak néhány szó, mint ahogy ma, egy kicsit több, mint egy évvel a halála után is elég volt egy  
döntés ahhoz, hogy az unokája elinduljon az élet felé. Bementem hozzá, és kihúztam a kar-  
jában lévő branülből az infúzió csövét. Aztán még ültem egy darabig az ágya mellett, simo-  
gattam a kezét. Jó, hogy el tudtunk búcsúzni, és jó, hogy kaptunk időt ebben a néhány hó-  
napban, hogy meg tudjunk egymásnak bocsátani. Aztán beültem a kocsiba, és visszamen-  
tem a gyerekekhez a Balatonra. A következő reggel Olga hívott. Hajnali négykor apa nyö-  
gött még néhányat, Olga felkelt a matracáról, amely ott volt az ágya mellett, megsimogatta  
a kezét, a fejét a mellkasára hajtotta, de már nem dobogott a szíve.

Hát mi ehhez képest ez az egész, kérdeztem magamtól ott a kádban, miközben dobáltam  
a fejem ide-oda, és pokolian égett az alhasam és a derekam. Ez csupán szalonképessé tett szen-  
vedés, amelynek happy end a vége. Az ember meztelenül téblábol a kövön, majd négykézláb  
ereszkedik, aztán ismét feláll, megtámaszkodik a kád szélén, remeg a karja, amely még min-  
dig az infúzió pórázára van kötve, pelenkát dobna a lába alá, hogy mégse a földre zuhanjon  
az a másik test, de még nem az jön, a véres vizeletet felszívja a papír, ő pedig liheg, nyög, sír,  
jajveszélkel, „nem tudom, nem tudom megtenni, nem fog ez a gyerek belőlem kijönni”, ki-  
áltja, és összeszorítja az ölét.

Végül beültettek a szülőszékbe. A lábam a magasba lendítettem, ettől alább hagyott a fáj-  
dalom is. Aztán jött az a feszítő-égő érzés, ebből a helyzetből sosem fogok szabadulni, már ki-  
lógott belőlem, de mint a pázrás közben összeragadt kuttyák, nem tudtunk egymástól szaba-  
dulni. Aztán még két-három nyomás, és egyszer csak valami lucskos csusszan ki, és már tet-  
ték is rám, tartottam a kezemben azt a bűzös kis lényt. „Nem hiszem el, nem hiszem el”, is-  
mételtem, és mutattam a férjemnek is, aki már ott állt a fejemenél. A kisbát mázasan-véres-  
sen magamhoz öleltem, és arra gondoltam, a kapun mégiscsak át kell menni, másképp nem  
lehet, akár megszületik, akár meghal az ember.

A kapu nem zárult be még a következő hetekben sem, hiába akartam visszatérni az élet-  
be, hiába hittem, erős vagyok, megoldok én egyedül mindent. Már két nappal később sétál-  
tam az utcán, otthon maradtam egyedül a három gyerekkel egy nappal azután, hogy a kór-  
házból kiengedtek. De elájultam, felment a lázam, még szerencse, hogy épp érkezett a gye-  
rekorvos, ringatta a csecsemőt, amíg egy kicsit magamhoz tértem. Előtte a lányom nyugtat-  
ta, mert épp a fürdőszoba kövén feküdtem, majd négykézláb vánszorogtam el az ajtóig, nem  
bírtam lábra állni. Végül sikerül kibotorkálni a kanapéig, ott elhevertem, ittam egy kis vizet,  
magamhoz húztam a gyereket.

És akkor a harmadik napon fáradtan szédültem bele a teraszunkon felakasztott függőágy-  
ba. A kisbaba a hasamra volt kötve. Hátra dőltem, és lökni kezdem magunkat ide-oda, ki-  
néztem a korlátok közt a kertbe, mint nem sokkal korábban azon a bizonyos napon a kór-  
ház ablakán. Kicsit elbódultam, a levegő vibrált körülöttem, hallgattam a madarakat, nekire-  
pült egy légy az arcomnak, elhessegettem, aztán odapillantottam a tölgyfára, amelynek a le-  
veleit ide-oda lengette a szél.

Ekkor megéreztem a mellemen a baba szívének dobbanását, és azt kívántam, bárcsak nek-  
ünk ne kellene túl sok mindért bocsánatot kérnünk egymástól a halálos ágyamon. ■ ■ ■

**Hidas Judit:** Budapesten született 1976-ban. Első prózakötete 2013-ban jelent meg *Hotel Havanna*  
címmel, amellyel 2014-ben ő képviselte Magyarországot az Európai Elsőkönyvesek Fesztiválján. További  
könyvei: *Anyátlan nemzedék* (2015, társszerző: C. Molnár Emma), *Seb* (Kalligram, 2016).



## Júliámmal Elzászban

Júliámmal Elzászban német kisvárosokat mentettünk  
Hopp ott egy német kisváros mondtam és ő ráborította a szoknyáját

Minden elzászi német kisvárosban van egy középkori templom  
Ott egy kis játékpap misét celebrál denevér vérrel  
Amíg az elzászi német kisvárosok templomának tornya  
Júliám belső combját karistolja

♪ Hozok majd Elzászból szuvenírt anyámnak,  
Júliám otthagynom elzászi bányásznak,  
Júliám szeretem, Júliám otthagynom,  
Anyámnak kell hozzak szuvenírt angyalom. ♪

Az elzászi német kisvárosokban vogézekkel beszélgettünk  
A Vogézek hegylánc közép-nyugat-Európában

A Ribeauvillé-i Hegedűsök Napján nincs dolgunk  
Ez egy francia falu, Júliám lepök egy pajtát

Az elzászi német piacokon 18 éven aluliakat is kiszolgálhatnak alkohollal  
Válassz magadnak valami szépet, mondtam, Júliám  
És Júliám választott egy védőszentet

„Szent Ottília szépséges leányzóvá serdült”  
„Kápolnát emeltek neki”

Hát mi volt kérdésed a legszebb az elzászi német kisvárosokban  
Júliám aranyos Júliám bányász Júliám volt a legszebb  
De engem vártak haza a pilisi sváb falvak

# Salomé

(még öt perc)

Salomé a konyhaasztalnál ül, és nem tudja kitölteni a Sudoku-t.  
Hej, a konyhaasztalnál ül!

(még négy perc)

Salomé kezében eltéved a kávésbögre.  
Két tenyér között megpihen, és lestoppolja az Üdvhadsereg furgonját.  
Üdv, hadsereg – mondja, de senki sem beszél arámiul.

(még három perc)

Salomé könyvespolcán egyetlen üres hely van.  
Rebecca Traister *All the Single Ladies: Unmarried Women and the Rise of an Independent Nation* c. könyve hiányzik onnan.

(még két perc)

Salomé átöltözik.  
Melltartóban és bugyiban a tükör előtt egy darabig hisz a megváltásban.

(még egy perc)

Salomé unalmában feldob egy pénzértét.  
Fej – gondolja.

Kopognak.

# A Café Démagogue teraszán

S.L.H.-nak

Azok az évek az apácázárdában sosem múltak el nyomtalanul.

Szabadságjogok – kezdték épp csak kiáltozni a gyarmati utcákon,  
mi habcsókot ettünk a Café Démagogue teraszán,  
nyár volt, orrszőreinkről a tenger illata csüngött,  
és te nem értted a kínai férfiakat.

Esténként Kínában férfiak kimennek a piacra libát vásárolni, mondtad,  
hazaviszik őket és a konyhapulton megbasszák.

Egy teherautó zúgott el mellettünk,  
a ponyva alól fiatal katonák bámultak.

Nem értem, néztem értetlenül,

Kínában nincsenek nők?

Gondolj csak bele, mondtad,

mi itt ülünk a Café Démagogue teraszán,

mindjárt kitör a forradalom,

és mindeközben valaki Kínában egy libát kefél a konyhájában.

Még aznap beálltam apácának.

Nyár van.

Habcsókot eszem a Café Démagogueteraszán,

orrszőreimről a tenger illata csüng.

Apáca vagyok.

Szeretlek.

**Vajna Ádám** (1994): költő. Balatonkeresztúron és Budapesten él, skandinavisztikát hallgat az ELTE BTK-n.





(részletek)

## 1. A tisztulás

Kalciumhiányos kisgyerekek  
 eszegetik a csirkeszart az udvaron  
 apró törékeny ujjakkal  
 csipegetik  
 válogatják  
 az összeaszott lóhere szálai közül  
 a szárazabbat simábbat fehérebbet  
 próbálnak  
 mosolyogva  
 visszakuporodni magzati pózba  
 visszánöveszteni maguk köré  
 a papírvékony tojáshéjat.



Hiába ráztam nem szakadt le a farka  
 csak lógott az ujjaim közt fejjel lefelé  
 rángatózott tátogott  
 rózsaszín nyelve görcsösen  
 visszapöndörödött torkába  
 azt mondták leszakad  
 leszakad a farka a kicsi gyíkcokskának  
 a bagolytollak és galambtojások mellett

jól mutatott volna a skalpgyűjteményemben  
 egy igazi gyíkfark is  
 bár a preparálása még nem volt világos  
 hogyan lehet megőrizni a gyík farkát  
 hogy ne aszalódjon össze  
 száradjon ki  
 feketedjen meg  
 de mindez végtére is mellékes  
 mert hiába ráztam  
 nem adta meg magát a gerinchúr  
 csak rángatózott  
 nézett rám tátott szájjal  
 nincs gyíkfarkpreparátumom  
 és hiányzik  
 igen hiányzik a skalpgyűjteményemből  
 a gyíknak is hiányozna  
 ha feladta volna  
 ha fark nélkül pottyant volna a fűbe  
 de így csak nekem hiányzik  
 a gyíkot végül elengedtem  
 nem preparálhattam ki egy egész gyíkot  
 azt mondták leszakad a farka  
 a kicsi gyíkcokskának

*Tökéletes az,  
amiből semmi sem hiányzik.*  
(Szent Ambrus)



ott volt az ujjaim közt  
lógott fejjel lefelé  
de nem szakadt  
ha nem sikerült volna elkapnom  
a gyíkocskát  
a farkánál fogva  
nem is hiányozna most ennyire  
egy apró zöld pikkelyes gerincdarab  
a preparált skalpgyűjteményemből.

■

Ki ne sajnálna meg egy öszvért  
a zuhogó esőben  
egy csak úgy lett állatot  
a legelő szélén  
a vízelvezető csatorna mellett  
ahol mindig sárgul a fű  
barna szórén cseppekben megül a víz  
különválnak égtől a föld  
lassú unott rágásokkal  
nyeli a szénát  
fogai közt csikorog a homok

ki ne siratna meg egy öszvért  
a zuhogó esőben  
egy csak úgy megtörtént állatot  
akinek mindegy  
hogyan meddig engedi a póráz  
és sosem próbálta még  
elrágni a kötelet  
ki ne temetne el egy öszvért  
a zuhogó esőben  
mondana egy imát  
gázoktól szétrepedt hasa  
szétnyúló bordái fölött  
üres szemében  
különválnak ég és föld  
és eltűnik a meszesgödörben  
mint egy csak úgy lett dög

■ [REDACTED]

**Tóbiás Krisztián** (Csóka, 1978): költő, műfordító. A Tempe-  
völgy folyóirat főszerkesztője. A Sava Babić műfordítói díj  
alapító tagja. Önálló kötetei: *ver/sec* (zEtna, 2006), *vasjani*  
(zEtna, 2008.), *Túliratok* (zEtna, 2012).



# HIPSTER

R eggel vagy inkább dél fele csavarok magamnak egy cigit. Pár napja vettem egy ötös pakkot Kalitól, mert van valami új haverja, egész grammokat hoz a szokásos áron, ha ötöst veszel. Nem a legjobb befektetés, de hosszabb távon jobban megéri, mint folyton a nullhetes-nullnyolcas pakkokért rohángálni. Ha hív egy haver, hogy segítség kell neki, adok egy nullnyolcast, és mindenki jól jár. Egy régi bérletből tépek le csigának valót, majd papírt keresek a táskámban. Van méretre vágott barna Smokingom és végtelenített mini OCB-m is. Mivel csak egy lazulós cigit akarok, és már csak egy kettesem van, a Smoking papírt választom. A füvet felszórom egy kis dohánnyal. Vékony, elegáns cigit hajtok, visszafelé tekerek, hogy minél kevesebb papírt szívjak. Kihajolok az ablakon, majd körbenézek. A város ég, a nap már magasról tűz le a lakótelepre. A közeli erkélyeket csekkolom. Egyedül a szomszédunkat, Margó nénit látom meg teregetni. Tuti nem ismeri fel a fűszagot, azt hinné, hogy cigizek, de azért frusztrál a jelenléte. Jobb nyugiban. Elhatározom, hogy megvárom, amíg bemegy, de aztán észreveszem, hogy még szinte üres a szárítója. A ház sarkából a nap már megcélzott, pirít rendszeren, kényelmetlenül érzem magam. Amellett döntök, hogy fölnézek a tetőre. Kislattogok a poros lépcsőházba úgy, ahogy vagyok, papucsban, félmeztelenül. Csak a napszemüvegem veszem föl. Beszállok a liftbe, három emelet fölfelé. Tudom, hogy a kijárat kulcsa a lábtörő alatt van. Milyen sablonos, gondolom. A tetőn nincs semmi más, mint egy vékony eresz és rengeteg drót. Elfekszem, nem érdekel, hogy nyomja a beton a hátam. Az eget nézem, miközben a napszemüvegem kerete mellett az alsó horizontról a fény bekúszik a retinámba. Nem zavar. Rágyújtok a cigire, és közben megpróbálok formákat kivenni a felhőkből, de most valamiért mindegyik ugyanolyan, szóval nem jutok semmire. Mégis jólesik csak úgy itt feküdni. Valamiért most fontosnak tűnik a nyugalom.

19.

Mikor Reni kopog, még javában be vagyok tépve. Elhatározom, hogy nem hallgatom végig a prédikációt, tehát megjátsszom, hogy nem vagyok teljesen ki. Felveszem a napszemüvegem, és az ajtóhoz indulok, de egy pillanatra megállok, majd bemegyek a szobámba,

és befújom magam dezodorral. Elfelejtetem „készülni”. Beengedem Renit, megcsókolom, majd megkérdezem, hogy mizu.

– Á, semmi...

– Semmi? – kérdezem, miközben a szobámba indulunk.

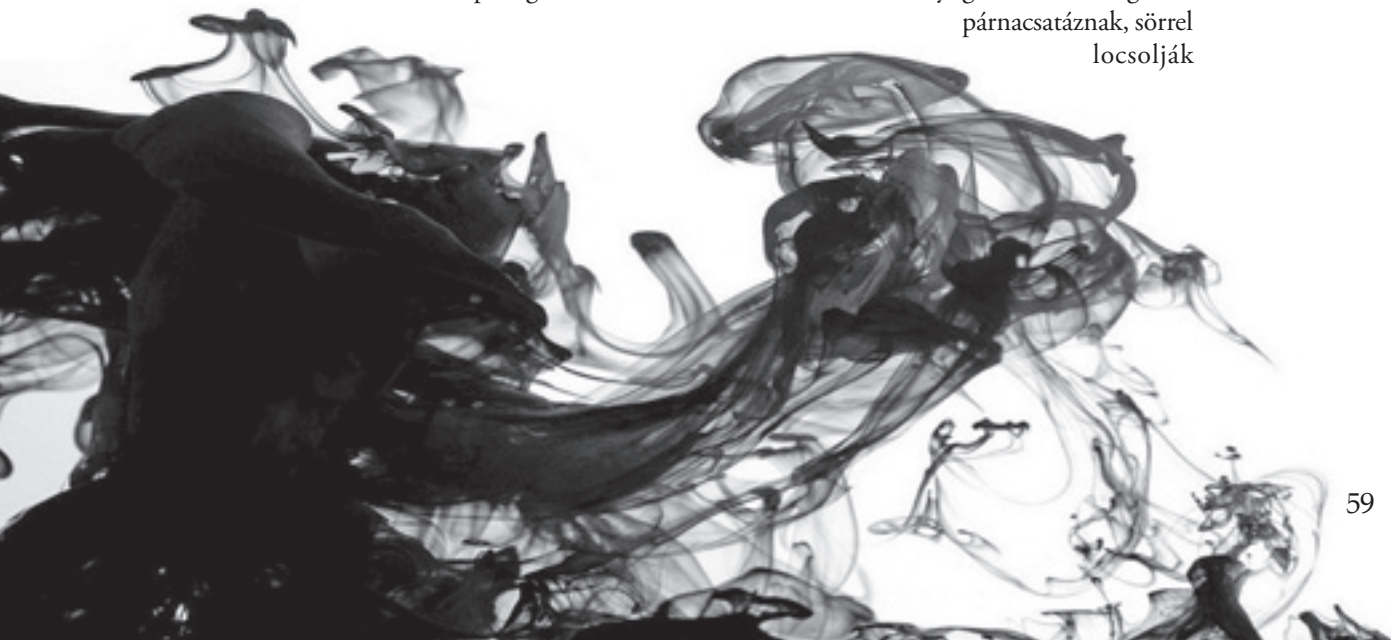
– Apám teljesen felbasz.

– Mivel? – A szokásos taktikát választom. Hagyom magáról beszélni, akkor legalább nem rám figyel, tehát nem veszi észre, hogy be vagyok tépve, ráadásul még csak nem is kell semmi olyasmit csinálnom, ami megerőltetne. Talán még figyelnem sem kell. Miután úgy tíz percig magyarázza, hogy a faterja nem akar kiadni neki valami horribilis összeget egy tanulmányi utazásra valamelyik nyugati városba – amiről nem is tudom, hogy melyik országban van –, rájövök, hogy nem tudok jelenleg mást elképzelni Renivel, mint hogy keféljünk egy jót. Megvárom, míg befejezi a panaszkodást, majd olyanokat mondok neki, hogy „nyugi”, „szerintem amúgy meg fogod kapni a pénzt”, meg hogy „ez a probléma is meg fog oldódni”. Elkezdem simogatni, és ráflashelek arra, hogy milyen jó lenne, ha a Ting Tingstől a *We started nothing* menne, miközben csináljuk. Felállok, odamegyek, és egyszerűen csak megnyomok egy gombot, mert tudom, hogy ez az album lesz az első, és már szól is. Visszafekszem, és később majdnem elnevetem magam, mert mikor beteszem Reninek, Katie épp az énekl, hogy „Oh!”.

## 20.

Kali este rámír, hogy kísérem el egy buliba. Villamos, metró, majd sétálunk egy kicsit. Mikor az udvarra érünk, a második emeletről valami borzalmas zene hallatszik ki. Valószínűleg viccből tették be, de nekem most nem működik tökéletesen a humorérzésem. Egy ismeretlen gyerek leordít, mutatja, hogy hol a lift. Az egyik kezében pezsgő, a másikban cigi. Két részeg csaj odadől mellé, röhögcsélnek, sikítoznak. Túl magas a hangjuk, nem értem, hogy mit vonyítanak. Így kívülről annyira nem jön be a buli, úgyhogy a liftben azon reménykedem, hogy legalább sok pia lesz, vagy valami hasonló. Hiába érzem úgy, hogy nem csálnám meg Renit, az ösztöneim azért egy random csajban is bíznak. Mikor belépünk a lakásba, odaszól a srác, aki a korlátnál ordibált, hogy vegyük le a cipőnket. Ez bizony rossz előjel, mert még sosem voltam olyan házibulin, ahol le kellett venni a cipőnket, és még jól is éreztük volna magunkat. Mikor kicsit beljebb megyünk, látom, hogy borzalmas állapotok uralkodnak. Csupa elkényeztetett, egész nap Facebookon lógó bölcsész ingben meg elegánsnak látszó ruhákban faszkodik. Rettenetesen részegek. Kali odasúgja, hogy nemrég hívták, hogy nem tud-e rajtuk „segíteni”. Ha valaki már a buliban találja ki, hogy lehet, hogy be is kéne szívnia, akkor azt többnyire rohadt könnyű átverni. Egy rendes szmóker szinte mindig tart magánál legalább egy kevés zöldet. A csajok közt látok néhány egész vállalhatót, de a legtöbb annyira tipikus bölcsésznek tűnik, hogy legszívesebben vagy nagyon leinnám magam, vagy csak simán elmennék innen.

Pár percig állunk, csak nézünk. Kali lazán mosolyog az arcokra, míg azok párnacsatáznak, sörrel locsolják



a sikítózó csajokat és a különböző egyetemi előadókat figuráznak ki. A mellettem lévő asztalon meglátok egy nyitott búzasört, tele van, talán még bele sem ittak. Becapázom. Megjelenik előtünk egy vékony, napbarnított gyerek, felfelé zselézett hajjal, koktéllal a kezében. Fehér Gas inget, koptatott Ralph Lauren farmert, franc tudja, hogy milyen szemüveget, idióta vigyort és egy unisex Cartier karórát visel. Igényes replika. Nincs jobb szó rá: pöcs.

– Szia, Kali, mi újság? Ki a barátod? – kérdi.

– Ő Bence.

Odaintek, és bár habozva, de kezét fogunk. Elmondja a nevét is, de nem értem, mert épp ekkor kezdődik el egy újabb olyan zene, amit viccből tehetek be.

– Tomi mikor jön? – kérdi Kali a pöcshöz fordulva.

– Csak később, még lent van valami klubban. Inni mit kértek?

– Semmit, köszönjük – vágja rá Kali

– Nincs egy viszkitek? – kérdem.

Bemegyünk a konyhába, a srác elővesz egy Chivas Regalt, és tölt. Talán nem is akkora pöcs.

– Van nálatok? – fordul Kalihoz.

– Persze.

Bezárkózunk a házigazda szüleinek szobája. A falon nyaralási, esküvői és ballagási fotókat látok, szóval a szokásos. Kétszemélyes ágy, éjjeliszekrények, könyvespolcok. Az ágyon ülök, fekszik mellettem egy tök részeg csaj, néha felhörög valamit. Van mellette egy vödör, telihányva. Könnyű lehet elképzelni, hogy milyen szagok uralkodnak. Betakarom a csajt egy pléddel, és közben nézem, ahogy Kali átad öt pakkot a gyereknek, mielőtt az elővenné a pénzét. Még dumálnak valamiről, úgyhogy lehúzó a viszkim, kimegyek, töltök egy másikat, aztán megkeresem az erkélyt, hogy rágyújthassak. Van már kint néhány srác – ugyancsak bölcsészek –, Dunhillt szívznak és hevesen gesztikulálnak, miközben valami csajról beszélnek, hogy mennyire megkúrnák. Azon gondolkodom, hogyan képzelheti valaki, hogy valaha is le fog vele feküdni egy aránylag jó nő, ha már kora huszonévesen sörhasat növeszt, és az arcáról nem képes levakarni azt a jellegzetesen sörhabra emlékeztető, gyér szörzetet, mikor az egyikük megjegyzi, hogy „jó lenne valami cucc”. Ki akarom használni az alkalmat, mert két pakk van nálam, és így jó áron el tudnám passzolni az egyiket.

– Spangli kéne? – kérdezem erőltetett sármal az arcomon, miközben rágyújtok egy kék Chesterfieldre.

Csak néznek, nem igazán tudnak mit kezdeni az infóval.

– Te ki vagy?

– Jó kérdés, nem tudom. Ti?

– Ő Gergő, az ott Slovic, én meg Bálint vagyok.

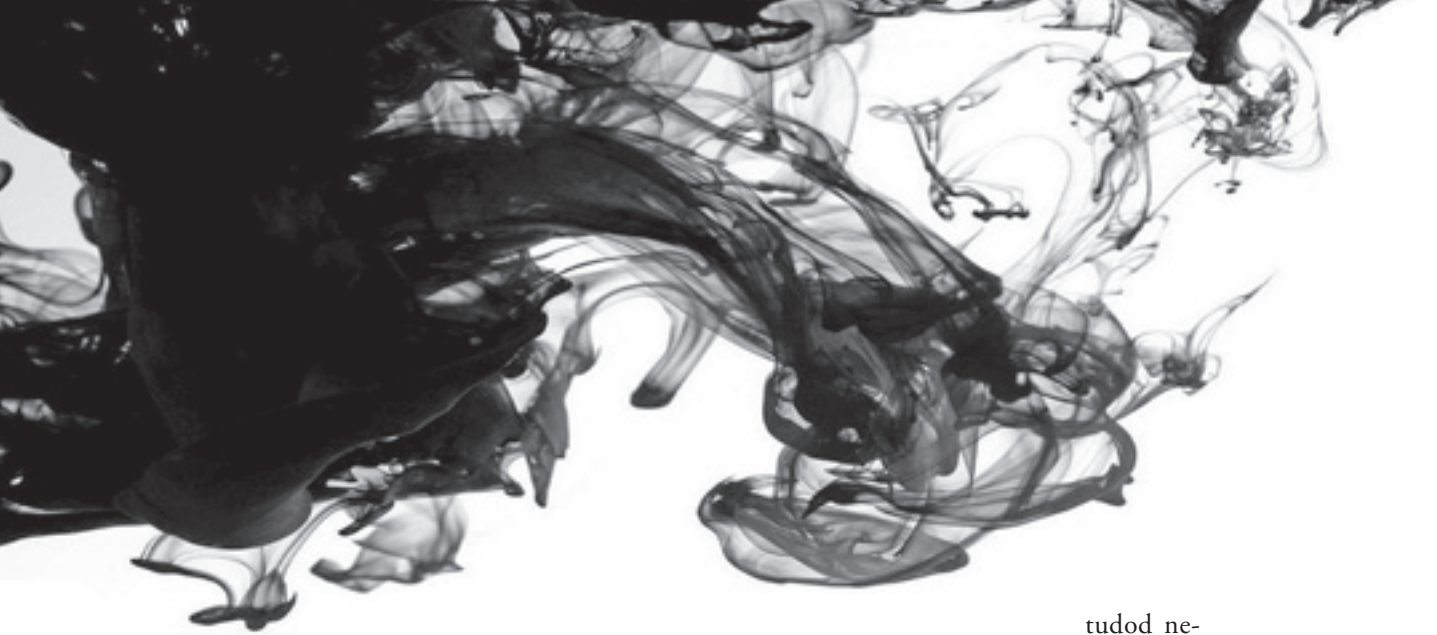
– Tényleg kéne a spanya? – érdeklődöm ismét.

– Mennyibe?

– Kettő-fél. Mindenhol annyi – hazudom.

Összedobják a pénzt, odaadják, majd előhalászom a táskámból az egyik pakkot; persze azt, amelyiknek a jó részét már elszívtam.

– Megcsinálni  
nem



tudod nekünk? – kérdi az egyik, de nem tudom komolyan venni, úgyhogy visszamegyek a lakásba. Kali még mindig beszélget. Szólok neki, hogy menjünk, majd észreveszek egy lányt, aki valahogy kitűnik a többiek közül. A hosszú, vékony, fehér egyberuhán át finoman rajzolódik ki a kecses, nőies teste. A konyha felé tart, eltűnik. Miközben azon agyalok, hogyan is szólíthatnám meg, lehúszom a viszkít, majd elindulok utána, de aztán látom, hogy az egyik tipikus bölcsész fasszal smárol. Ettől persze rossz kedvem lesz, úgyhogy töltök még egy viszkít, majd visszamegyek Kaliékhoz, és másodjára is szólok neki, hogy mennünk kéne. Elhatározom, hogy kint várom meg, de előtte még odamegyek a hűtőhöz, és elemelek egy Pilsnert, a konyhapultnál meg, mivel épp koccintanak, befurakodom egy vodkakörbe. Lifttel akarok menni, de ahogy odaérek, hallom, hogy kefélnek benne. Kirántom az ajtót, vaku, hangosan felvonyítanak, nekirohanok lépcsőháznak. Hallom, hogy nem követ senki, úgyhogy megnézem a fotót. A csajnak fel van hajtvva a szoknyája, tök éles a kép, még az is látszik rajta, hogy apró, sötét virágminták borítják a bugyiját, ami a lábai közt, a szandálja mellett pihen. Szép csaj, az a fajta, akiről nem gondolná az ember, hogy megpumpálják egy liftben. A faszí világoskék ingben, hosszú farmerban nyomul, épp, hogy csak le van tolvva a nadrágja, látszik a fél farka, ahogy épp tölt. Ő még azt a klasszikus élvezkedős fejet nyomja, amiről akarva akaratlanul is Matthew McConaughey ugrik be, de a csaj már telibe bámulja az objektívet, a modortalanságom ellen tiltakozva. Két emelettel lejjebb néhány kapucnis, bőgatyás srác lófasz nagyságú filcekkel bassza a falat, olyanokat írnak föl, hogy peace meg fuck cops. Mikor leérek, egy fiatal párba botlom, akik a földön fekvé szenvednek. Kellemetlen látvány, mert miközben a – még így is gyönyörű – csaj belealszik a rosszulébe, a srác mintha szándékosan letaperolná. A férfiúi énem azt mondja, hogy menjek oda a gyerekekhez, és törjem el az orrát, de aztán eszembe jut az az eshetőség is, hogy a figura talán a csaj pasija, ami bár nem segít sokat a helyzeten, mégiscsak megmagyarázná azt valamennyire. Egy darabig csak állok, pofákat vágok, értetlenkedem. Önbíráskodó seggfej legyek, vagy képmutató fasz? A srácon neonzöld ing van, bermuda vászongatyá – ráadásul katonai mintás –, és szandál. Nem zoknival, de azért még így is béna. Képtelenség, hogy valaki így öltözködjön. Meggyújtok egy cigit, majd észreveszem, hogy a faszinak kecskeszakálla is van. Elönt a teljes kétségbeesés. Dogmatikus képtelenségnek tartom, hogy egy neonzöld inges, szandálos, kecskeszakállas bölcsész együtt legyen egy ilyen csajjal. Vagy egyáltalán. Akármilyen csajjal. Nem tudom elképzelni, hogy egy ilyen figura bejöjjön valakinek, akinek pina van a lába között. Unatkozom, és van is bennem némi büszkeség, úgyhogy odamegyek hozzájuk.

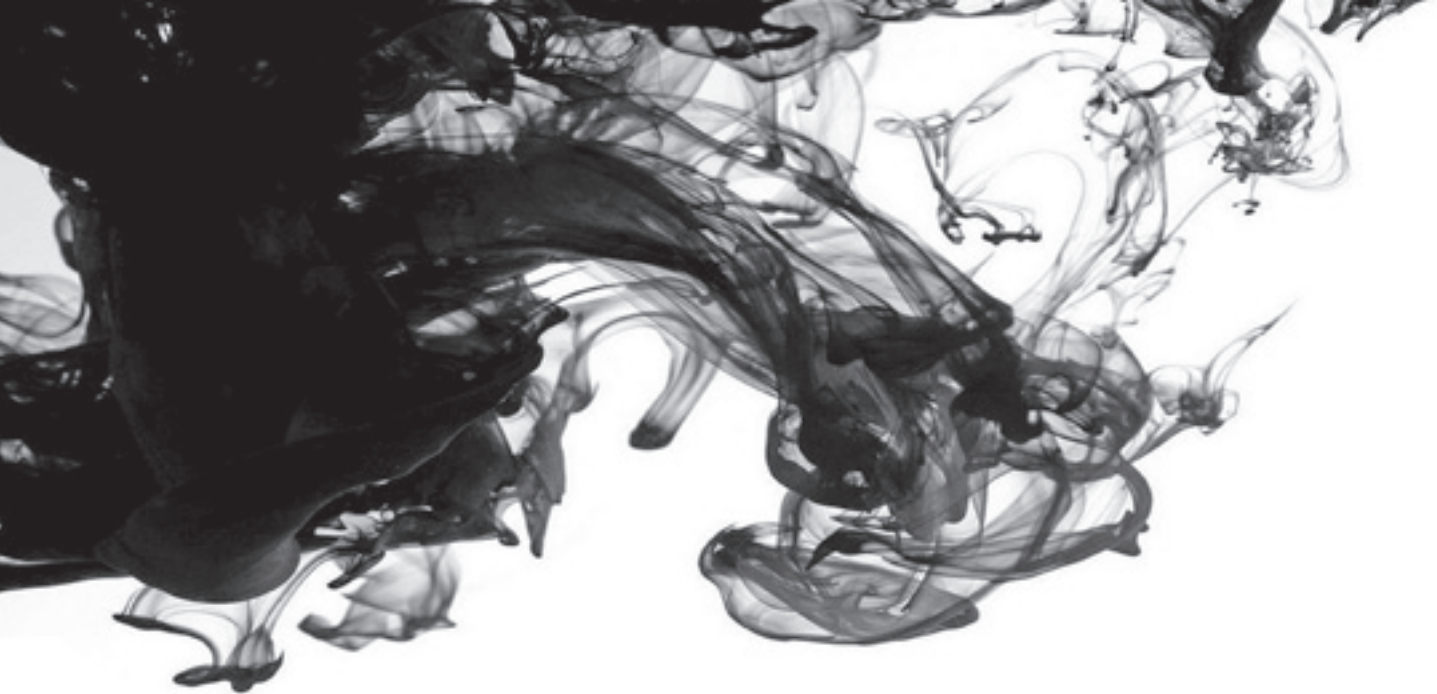
– Hú, nagyon kivan a barátnőd – mondom közömbös hangon –, segíthetek?

– Ööö. Nem – válaszolja, miközben rám sem néz.

Mivel ebből sok minden nem derül ki, megpróbálok az egójára hatni.

– Hát, haver, én kicsit jobban figyelnék a barátnőmre, ha a helyedben lennék!

– Nem a barátnőm, csak géitek neki.



Ekkor végre leemeli az egyik kezét a csaj seggéről, de a másikat még mindig a melle mellett pihenteti, majdnem rajta.

– Ja, tők azt hittem.

– Mert?

Átfut az agyamon, hogy hagyni kéne a faszba az egészet, minek a balhé, de egyrészt nem akarok lelkifurdalást okozni magamnak, másrészt attól tartok, hogy Mr. Kecskeszakáll előbb-utóbb szobára viszi a csajt. Bár, hogy mi közöm hozzá, azt nem tudom.

– Csak ne tapizd ilyen feltűnően. Kurva gáz. Undorító – mondom, majd hátat fordítok, és elmegyek, de ekkor nevetést hallok, ami nagyon felbasz. Megfordulok, és mire rám emeli a tekintetét, már ott is vagyok. Pont akkorát rúgok, hogy összevérezhesse az ingjét. Nem adok bele mindent, egy ilyen köcsögért nem erőltetném meg magam, de azért kap keményen. Odahajolok, kiviszem a lányt a keze közül, és lefektetem egy padra, amíg a faszi az arcát fogdossa.

– Te gecí! – ordítja. – Te gecí!

A csaj meg sem mozdul. Odaszólok a figurának, hogy kussoljon már, de persze nem hagyja abba. Ha csak néhány ujjammal is, de finoman megütögetem a lány arcát. A bőr minden tapintásba belemeg, ezen kívül semmi reakció. Megfogom a nyakát, de mivel pontosan nem tudom, hogy mit kell éreznek rajta, nem vágom, hogy van-e egyáltalán pulzusa. Ekkor hirtelen rántást érzek a nyakamon, ütést a fejemen, majd a földön találok magam, és éles csípést érzek a bordáim között. Beletelik néhány másodpercbe, míg rájövök, hogy lekúrtak a földre, és bordán rúgtak. Ahogy megpróbálok felállni, majdnem elvesztem az egyensúlyomat. Csak ekkor tudatosul bennem, hogy be vagyok baszva. Ahogy kiegyenesednék, egyszer csak egy hatalmas ütést kapok az arcomra.

– Te rohadt gecí, te! Sunyin pofán rúgsz! Én ájkídózom, bazdmeg! Nyolc kurva éve ájkídózom! Az ájkí... – Ekkor a faszit kiviszi a képből egy gyorsvonat. Megjött Tomi. Háromévesnyi bokszedzés tapasztalatával sorozza meg a faszi gyomrát, mire az ájkídó nagymestere erőtlenül esik össze. Le kell üljek, úgy érzem, hogy nehezemre esik beszélni. Tomi odajön hozzám, hogy mi van velem, és mondja, hogy lépnünk kéne. Felnézek, és bár a bevett orrom miatt könnyezik a szemem, látom, hogy a társasház függőfolyosóin felsorakozott a szomszédság.

– Tomi, Tomi! – Ordibálja valaki ismerős hangon. Oldalra nézek, és ott van a fültágeszes csaj.

– Szia – odaintek, és miközben elmosolyodom, érzem, hogy az ajkaim közé becsúszik egy adag forró vér, egyenesen az orromból.

– Mennünk kéne, haver – szól Tomi, és megpróbál segíteni fölállni.

– Nem lehet, haver – felelem, és a padon elterülő csajra mutatok. Tomi két másodperc múlva már a lány pulzusát méri.

– Gondolom, van nálad, haver – mondja, majd ráordít a fültágeszes csajra, hogy hívja a mentőket.

– Persze, haver – válaszolom, mire valamit elővesz a zsebéből, majd anélkül, hogy hátrafordulna, odadobja nekem. Egy apró tégely, közel három gramm zölddel, néhány tablettával és egy kis fehér porral.

– Akkor most elmenekülsz a tetthelyről, vagy mi, haver – mondja Tomi, majd oldalra fordított fejjel a lány arcához hajol, és néhány másodperc múlva már szívmasszázst ad neki. Sosem láttam még Tomit így viselkedni, mármint ilyen komolyan. Négyet pumpál, majd a lány arcához hajol, és az orrán keresztül szakszerűen lélegeztetni kezd.

– Vigyük föl! Vigyük föl! – ordibálja három csaj, akik nem tudom, hogy honnan jöttek elő.

– Nem lehet – mondom. – Rosszul van.

Ekkor az egyikük közelebb lép hozzám, majd egészen halkán megjegyzi, hogy a csaj bevett „valamit”, valami designer cuccot, és hogy nem kéne kihívni a mentőket, mert valaki még börtönbe kerül. Szegény, ha tudná, hogy hányan halnak meg emiatt. Több buliban is voltam már, ahova nem merték kihívni a mentőket valami kábszer miatt.

– Mondjatok nemet a drogokra – közlöm tök nyugodtan. Ekkor veszem észre, hogy megérkezett Kali is. Odaszól Tominak, hogy jobbra az első kocsmában megtalál minket, majd futólépésben távozunk. Ahogy kiérünk a kapun, meghaljuk a szirénát. ■ ■ ■

■ **Bódi Péter:** 1991-ben született Miskolcon. A Magyar Képzőművészeti Egyetem hallgatója, jelenleg Budapesten él. A *Hipster* a második regénye, amely a Kalligramnál jelenik meg a Könyvhéten.





## közelség

ezt is csak a tükör előtt állva,  
mert minden helyzetet  
látványossá kell alakítanom,  
hogy valóssá (azaz érdekessé)  
váljon számomra.  
túrhetetlen dolog, ha az ember  
saját szenvedéseit  
bárki máséval társítják.

*egy új létezésbe belefoglalni  
a régi mindentudással,  
amely utolsó lehetőségként csak megjelöl.*

így ölt tetet saját csapdám,  
hogy tudatosan provokálom magam,  
de spontán reakciókat várok.  
a test saját megmutathatatlanságának csendje  
a kockázatmentes közelség.  
evidenciákat kínál.  
mintegy ablakon kidobott teafilter,  
epres hó olvad majd a betonra,  
egy sértett nemi szerv beavatkozása abba,  
hogy még büszke is vagyok rá.  
hogy minden szó szerint van.

## lelepleződés

magamat próbálom kifordítani,  
nem merek magamhoz nyúlni,  
mert a harag leleplez,  
és a kezemre rajzolom,  
hogy mindenki lássa,  
de senki ne kérdezzen rá,  
vagy ha mégis,  
egy mellbimbó nélküli próbababa lehessen a válasz,  
a lelepleződés aszimmetrikus viszonya.

# eleve

nem vagyok elég bátor  
az őszinte zsigeri reakcióimhoz,  
eleve megteremttem magam,  
hogy ne legyek közöm hozzám,  
és a hiány szexuális frusztrációja  
jelentés nélküli,  
ha a testem reakcióiban hiszek,  
de a testben nem.  
ismétlés és első alkalom,  
csak nézem, ahogy magamat nem nézhetem.

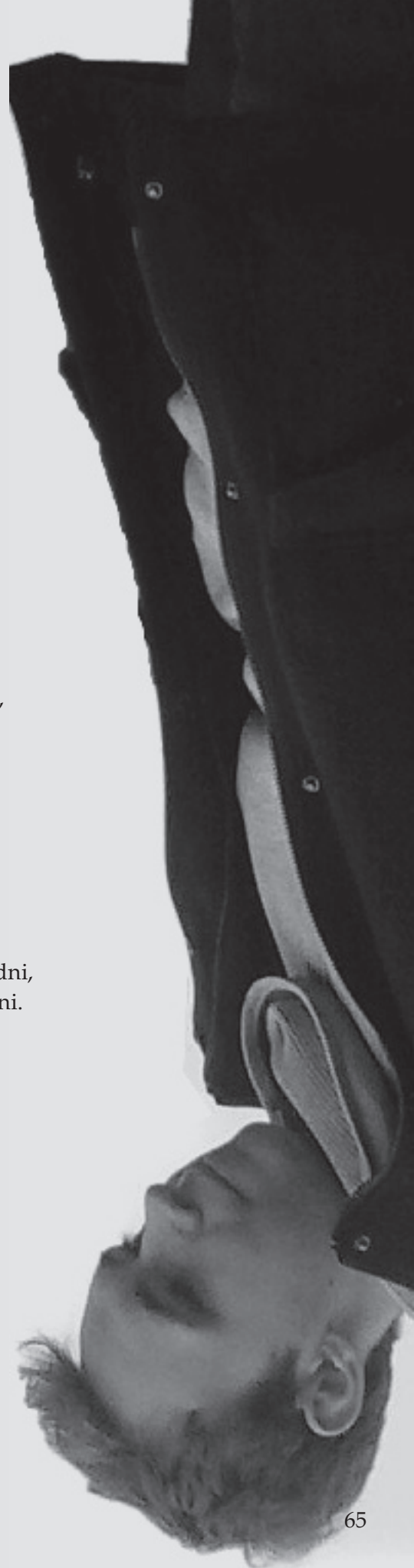
# post it

olyan gyorsan vette fel a cipőjét és a kabátját,  
hogy a reggeli cetlit még nem engedte el a ragasztócsík,  
hónapokig nem tudta,  
hogy a földön hagyott nekem üzeneteket.  
a csíkba morzsák és hajszálak ragadnak,  
minden jelentés magára marad,  
olvasás helyett csak a passzív nézési kedv,  
önmegtartóztatásnak hazudom a frusztrációt.

kidobni értelmetlen, a szemetes árulkodik rólunk,  
arra használjuk, ha valamit egymás tudtára akarunk adni,  
de nem akarunk beszélni róla, akkor csak bele kell nézni.

a tenyeremet szagolgattam, más test illatára vágytam,  
mégis a sajátomat akartam érezni,  
ezért olyan erősen szagoltam,  
mintha kiszívhatnám belőle az idegenséget.

■ **Németh Gábor Dávid** (Budapest, 1994): a versek mellett drámákat ír, illetve kritikákat és elemzéseket színházi előadásokról. Időnként együtt dolgozik dalszövegíróként vagy dobosként különböző formációkkal, zenekarokkal. Versei többek között az *Új Forrásban*, az *Apokrifben*, a *KULTer*-en, a *Helikonban*, az *Ambroozión*, a *Tiszatáj online*-on és a *Látóban* jelentek meg.



# A szüzesség kerítése

Kusama Yayoi édesanyja  
erős kétségeket táplált  
férje hűségét illetően,  
és nem is alaptalanul,  
hiszen a férfi  
ideje nagy részét  
kuplerájokban,  
illetve prostituáltak társaságában  
töltötte,  
vagy éppen  
a farmján dolgozó  
munkáslányok  
és asszonyok  
lába között.  
A despotikus természetű  
anya  
éppen ezért  
azzal bízta meg  
legkisebb lányát,  
hogy kémkedjen  
apja után,  
figyelje minden lépését.

A kislány ennél fogva  
állandó megfigyelője lett  
édesapja  
szexuális aktusainak  
piroslámpás házakban,  
eldugott helyiségekben,  
vált szemtanúvá,  
az apai farok  
erőtéljes tolató mozgásának,  
a hörgésnek,  
a sperma végső kilövellésének,  
az izzadságszagának,  
a csatakos pina tajtékszagának.  
És maradt  
mindig csak megfigyelő,  
az évtizedekkel később  
általán szervezett  
képzőművészeti,  
avantgarde,  
orgiasztikus happeningeken is.  
Csak egyszer ajánlotta fel szüzességét.  
Ahogy a források írják,  
„erőtéljes szex”-et,  
Richard Nixon elnöknek,  
a vietnami békéért cserébe.



A.

A. minden este lemegy a parkba.  
Keresi a régi szerelmek lábnyomát,  
a sövényre tapadt kanszagot,  
az avar aljára tapadt óvszer farokszagát.  
Fél térdre ereszkedve halad végig  
a pad függőleges és vízszintes részein,  
spermafoltot kér, nyomoz, követel,  
négykézláb mászik bele a kutyaszarba  
és kutyahúgyba, hogy a bokrok között  
szerelmeskedő párok látványa  
elvégezze benne az emlékezés munkáját.  
Az este csúcspontján a fűhöz dörzsöli  
vizeletcseppektől harmatos szeméremtestét,  
szabályos csíkokat húz a park fűvébe,  
átgázol bokron és csillámló tujafán,  
világít a hatalmas fehér segg,  
ilyenkor már csak a kuvik nyöszörög,  
a vágy futballpályája készen áll  
a titkos mérkőzésre.

■ **Németh Zoltán** (Érsekújvár, 1970): költő, irodalomtörténész, kritikus. Legutóbbi könyve: *Állati férj* (Kalligram, 2016).



# KÉPEK AZ OROSZ VALLÁSOSSÁG KULTÚRTÖRTÉNETÉBŐL

Év: 1791 és 1795.

Hely: A Balti- és az Azovi-tenger közt húzódó vonal környéke.

Esemény: II. Katalin kijelöli a zsidó telephelyek határmezsgyéit.

Műalkotás: Ilarion metropolita: *A törvényről és a kegyelemről* (1050 előtt); *Cion bölcséinek jegyzőkönyve* (1903); Marc Chagall: *Életem* (1923); Iszaak Babel: *Lovashadsereg* (1926); Bohdan Chudoba: *Oroszország és Európa keleti része* (1980).

## XIII. kép

### Zsidó Oroszország

Amikor Alekszandr Szolzsenyicin író és szenvedélyes amatőr történész (XIX. kép) megkísérelte legutóbbi – és legellentmondásosabb – könyvében megírni az oroszországi zsidók történetét, a *Kétszáz éve együtt* cím mellett döntött (2001, magyarul *Együtt* címmel, 2004). Amikor a történész Vszevolod Vihnovics megkísérelte ugyanezt a témát más szemszögből megírni (és korrigálni Szolzsenyicin egyoldalúságait), könyvének a *Kétezer éve együtt* (2007) provokatív címet választotta. Mindkét koncepció történetileg védhető. A zsidók oroszországi történetének kezdetét a 18. század fordulójára tehetjük, amikor II. Katalin elfoglalta a lengyel–litván állam keleti részét, s az askenázi zsidók döntő hányada az Orosz Birodalom határmezsgyéjére került. A bécsi kongresszus, mely Oroszországnak ítélte Lengyelország közepét, megvalósította a „zsidók áthelyezését Oroszországba” anélkül, hogy maguk a zsidók egy lépést is tettek volna ennek érdekében.

Másrészt a zsidók megtelepedése a későbbi Oroszország területén sokkal korábbra nyúlik vissza a történelemben, egészen a Krím-félsziget görög városaiig, melyekben a hellénizmus korában és a rómaiak idején zsidó negyedek is keletkeztek (I. kép). Épp ezekben a negyedekben kezdődött el a korai kereszténység terjedése is, mint ahogy másutt is az antik Földközi-tenger partvidékein. De a Kijevi Fejedelemség egészen más formában találkozott a judaizmussal, mint ahogy az az európai történelemben lenni szokott. Nem úgy, mint a városi közössé-

gek egy kisebbségének hitével, hanem mint a Kazár birodalom hivatalos vallásával, melynek török-tatár elitje a judaizmust vette fel, ugyanúgy, mint a közép-európai államok lassanként a kereszténységet vagy az iszlámot. A kazárok az egyik alternatívaként vannak jelen Vlagyimir fejedelem híres „hitvitáján” (IV. kép) is. A kazárok befolyása a Kijevi Fejedelemségre a kezdeti szakaszban valószínűleg igencsak erőteljes volt, melyről Ilarion, kijevi metropolita *A törvényről és a kegyelemről* című prédikációja tanúskodik. A prédikáció első felének teológiai tárgyát a judaizmussal mint a „törvény” vallásával folytatott hitvita képezi. A második részben Vlagyimir herceg retorikai magasztalása zajlik, akit kazár minta szerint „kánnak” (kagánnak) neveznek.

A Kazár birodalom búcsú nélkül tűnt el a történelem süllyesztőjében.<sup>1</sup> Már csak ezért is keltett akkora feltűnést és inspirált annyi, sokféle műfajba tartozó művet a modern korban. A szerb irodalomtörténész és posztmodern prózaíró, Milorad Pavić (1929–2009) megalkotott egy nagy ívű irodalmi misztifikációt *Kazár szótár, 100 000 szavas lexikonregény* (1984, magyarul: 1987, 2006) címmel, mely hivatalosan egy hivatalos barokk kézirat feldolgozása egy hivatalos hitvitáról, mely hasonló Vlagyimiréhoz – de a kazár kán udvarában zajlott le egy századdal korábban, Cirill és Metód látogatásának alkalmából.

Más alkotók a kazár tematikát halálosan komolyan vették – mint olyasvalamit, ami végzetesen érinti Oroszország és Európa sorsát. Lev Gumiljov bevonta a kazárokat saját elképzeléseibe Oroszország eurázsiai etnogenézisééről (V. kép). A cseh katolikus történész (később inkább történelemfilozófus), Bohdan Chudoba (1909–1982) késői könyveiben, mint amilyen pl. a *Rusia y el oriente de Europa* (Oroszország és Európa keleti része, 1980) vagy kéziratosszerű történetfilozófiai szintéziseiben<sup>2</sup> megalkot egy elméletet, mely szerint a török-tatár kazárok nem tűntek el, hanem keleti zsidókká, azaz askenázókká alakultak át. Etnikai értelemben végképp nem zsidók. Valamiféle biológiai, fatális idegenségből kifolyólag mégis a keresztény nemzetei érdekei ellenében cselekedtek, akik közt elszórtan éltek. A kazárokkal kapcsolatba hozzák a liberalizmust, az ateizmust, a náciizmust és a bolsevizmust. Chudoba egy olyan „kazár elmélet” híve, mely radikálisan elkülöníti a „kazárokat” és a „zsidókat”, hogy a rendelkezésére állhasson egy alternatív fogalom, melyhez kényelmesen hozzá lehet rendelni minden negatív konnotációt, mindazt, ami a „zsidókkal” kapcsolatosan a szélsőjobboldal antiszemita gondolkodásmódjára jellemző (legyen bár katolikus vagy pravoszláv), s közben mégse legyen antiszemita, hiszen az ilyesmi az ő korában, a holokauszt után az európai társadalomban immár elfogadhatatlan. Chudoba művében található az alábbi megfogalmazás: „a gyermek Tomásnak, aki 1850-ban született Hodonínban egy bűzös kazár pálinkamérésben, azaz udvarában a török Redlich családban (...) semmi köze nem volt a csejkovicei urasági kocsis Masarykhoz”.<sup>3</sup>

Még mielőtt a modern antiszemitizmus kialakulására egyáltalán sor kerülhetett volna, a kazár éráról számítva hosszú századok teltek el, s ezekben a zsidók jelenléte mind a kijevi, mind a moszkvai fejedelemségben minimális volt. Noha a zsidó gyökerek kérdése felmerült egy novgorodi vallási csoporttal kapcsolatban, akiket ellenfeleik „zsidózóknak” hívtak (VIII. kép), ez inkább ritkaságszámba ment. A Litván Nagyfejedelemségben más volt a helyzet. A nyugat-európai pogromok elől Litvániába menekült az askenázi zsidók magva, és a lengyel-litván állam kedvezett is nekik. Értelmiségi elitjük kapcsolatba kerültek az orosz-litván értelmiségi elittel, és nem kizárt, hogy a reform- és reformációs gondolatokat és kulturális mozgásokat erőteljesen befolyásolták az ottani zsidókkal folytatott viták. Ez a lehetőség különösen kézenfekvő a radikális, unitárius, a bibliai szövegekhez leginkább visszatérő, Szimeon Budnij nevével fémjelzett reformáció, vagy Skoryna ószövetségi nyomtatványainak (IX. kép) esetében. Összevetve ezzel (a bizonyára csak relatíve) nyugodt együttéléssel annál nagyobb sokknak számított a pogromhullám, mely a 17. század közepén, Bohdan Hmelnickij felkelésének idején magával ragadta a Litván Nagyfejedelemség jelentős részét, ám ez mégsem készítette az askenázi zsidókat az ország elhagyására.<sup>4</sup>

Amikor II. Katalin elfoglalta a lengyel-litván állam „rá eső” részét, nagyjából meghatározta az egykori Litvánia és a Moszkvai Fejedelemség között a „zsidó letelepedés határvonalát” – azt a keleti határvonalat, mely mögé zsidó nem költözhetett.<sup>5</sup> Ez a „letelepedési határvonal” később a zsidók egyenjogúságának oroszországi elvesztését jelképezte, és jellemző módon csak a cári rendszer bukása után, 1917 tavaszán számolta fel az ideiglenes kormány. Más tekintetben a zsidók lengyel fennhatóságából oroszba való átkerülése nem jelentett lényeges változást. A Katalin-féle korlátozott tolerancia jegyében megmaradhattak belső önkormányzataik

(kahal). Kulturális és szellemi fejlődésük a 19. század első felében alig mutat bármilyen közös vonást az oroszéval – a saját hagyományaik szerint élnek, saját problémáikkal foglalkoznak.

A zsidó közösségek ez idő tájt belső szellemi tusáikat vívják arról, „hogyan tovább” – ez a hászkálá (zsidó felvilágosodás), a hagyományos rabbinista ortodoxia és a misztikus haszidizmus közt dúló vita. Sokkal később – amikor már a végét járja – a haszidizmus a maga csodarabbijaival és extatikus vallásosságával különösen a romantikus irodalmi kultusz kedvelt tárgya lett, és jelentősen inspirálta a zsidó–keresztény párbeszédet is. Már csak akkor, amikor olyan „nyugati zsidó” szerzők, mint pl. Martin Buber (számos tanulmányt írt erről a 20. század elején, míg végül 1949-ben megszületett a *Haszid történetek*, magyarul: 1995) vagy Jiří Langer (*Kilenc kapu*, 1937, magyarul: 2000) figyelnek fel rá és közvetítik irodalmi és teológiai értelemben is a nyugati olvasók felé. Abban a korszakban, melyet Buber és Langer a haszidizmus fénykorának tart, a haszidizmust a zsidók és a nem zsidók egyaránt a zsidó identitás legelmaradottabb és legreménytelenebb formájának tartják.

Ahogy apránként eltűnik a Katalin nevével fémjelzett tolerancia, és érvényre jut a Miklós-féle „nagy ártrendezés” a pravoszláv restauráció szellemében, az oroszországi zsidóságot is egyre inkább bekapcsolják a társadalmi struktúrákba. Ez nagyrészt akarata ellenére történik és szégyenletes módon – minden autonómia és kivétel felszámolásával, a hadikötelezettség bevezetésével (a seregben viszont magasabb katonai fokozatot zsidó nem szerezhettek), illetve időszakosan a zsidó fiúk elszakításával a családjaiktól, hogy „helyes” neveltetésben lehessen részük. Csak később jelennek meg az intézkedések pozitív mellékhatásai is: a zsidó fiatalok egy része bejut az orosz egyetemekre, és közelebb kerül az orosz kultúrához. A 19. század második felében remény mutatkozik arra, hogy az oroszországi zsidóság, vagy legalább annak egy kis része hasonlóan sikeresen lesz képes érvényesülni az orosz kultúrában és társadalomban, mint hitsorsosaik Poroszországban, Ausztriában vagy Magyarországon – azokban az országokban, melyekben a szellemi és művészeti életet a 19. és a 20. század fordulóján zsidók nélkül el sem lehet képzelni.<sup>6</sup>

Oroszországban azonban minden másként történt. Az orosz állam, mely a konzervatív „restaurációs” erők növekvő túlsúlyának köszönhetően nem engedte meg a zsidók teljes integrálódását (s ennek jelképe volt a „letepedési vonal”), továbbra is a nem teljes jogú „idegenek” pozíciójába kényszerítette őket. Az orosz–zsidó elit, érezvén a maga megalázó, az örök várakozás pozíciójába kövült helyzetét (és megrémítve az olykor elinduló pogromhullámoktól) válaszként saját identitásának megteremtése érdekében más megoldások felé fordult. Egy részük egy autonóm nemzeti zsidó kultúra kiépítéséhez fogott. Ennek hordozója a jiddis nyelv lett, melyet irodalmi rangra emeltek, és amely Sólem Aléhem (Aléchem, 1859–1916), illetve tucatnyi más szerző művében vált figyelemreméltóan sikeressé, sőt végül világhírű irodalom hordozójává.<sup>7</sup> Később a cionizmus hatására számos irodalmár áttért a jiddisről a héberre, mely még inkább megerősítette a világ zsidó közösségéhez való tartozást, és gyengítette az Oroszországhoz való kötődés erejét. Ez az új „elzsidósodás” az oroszországi zsidóság egy része számára a 19. század végén és a 20. elején kitörő pogromoknak és a gazdasági problémáknak köszönhetően lehetővé tette a belső, lelkiileg megkönnyített elszakadást, és mintegy kétmillió orosz zsidó kivándorlását Amerikába, vagy részben Palesztinába. Azok, akik időben elmentek, nem is sejtették, hogy ezzel saját életüket és vele utódaikat mentik meg.

Ebből a zsidó elit egy részét is érintő kivonulásból születik meg az oroszországi – pontosabban szólva az egykori lengyel–litván állam, vagy a mai Ukrajna és Fehéroroszország területéből – kivándorolt zsidó világjelensége. Ide tartoznak a párizsi iskola művészei: a két vityebszki, Marc Chagall és Osszip Zadkin, a szmilovicsi Chaim Soutine, a klimavicsi Antoine Pevsner. Ide sorolhatók az amerikai populáris kultúra csillagai: Irving Berlin, a slágergyáros, Mogiljov (Mahiljov) mellett született Israel Beilin néven, Ralph Lauren divattervező szülei Pinszkből vándoroltak ki Amerikába Lifsic néven. Ide tartoznak egyes izraeli politikusok: a visnyevai születésű Simón Peresz, a pinszki Chaim Weizmann, a breszti Menachem Begin.

És ide tartoznak a híres haszid caddikok is. Buber *Haszid történeteinek* egyik hőse a vityebszki Menachem Mendel, aki átvitte Palesztinába a haszidizmust. Ma a legbefolyásosabb (és tekintettel a caddikok hetedik dinasztiájának messiási ambícióira egyben a legellentmondásosabb) haszid mozgalom a Chábád, azaz a lubavicsi haszidok mozgalma, mely a mai orosz–fehérorosz határon található Ljubavicsi nevű faluból indult el. Marc Chagall

is elmeséli önéletrajzában (francia nyelven, 1923), hogy miként találkozott az első világháború idején az ötödik ljubavicsi rebbével, hogy tanácsot kérjen, mit is kezdjen az életével és szellemi örökségével: „Meg akartam kérdezni tőle, hogy az izraeli nemzet valóban Isten választott népe-e, ahogy azt a Biblia írja. Meg akartam tudni többek között, hogy mit gondol Krisztusról, az ő halvány jelenléte már régóta nyugtalanított”.<sup>8</sup> Csalódottan írja le viszont a rideg és formális vallási üzlet légkörét, mely a híres caddikot körülvette: „Istenem! Miféle rabbi vagy te, rabbi Schneersohne!”<sup>9</sup>

Természetesen sokaknak a megnevezett kulturális, politikai vagy vallási világhírességek közül a születési helyet leszámítva semmi köze sincs Oroszországhoz, Ukrajnához vagy Fehéroroszországhoz. Ugyanakkor bizonyítják, hogy a zsidók hazája a széles nagyvilág, vagy pateikusabban szólva a szellem világa. Vannak kivételek is. A leghíresebb kivétel, az orosz, pontosabban szólva fehérorosz zsidók világhíró képviselője, aki szülőhelyéről tartós ihletett merített, a fenn idézett Marc Chagall, aki Moishe Segal néven született. Olyan művész volt, aki egész életében Vityebszket, gyermek- és ifjúkora városának álmait és látomásait festette, aki önéletrajzában elbeszéli annak a zsidó fiúnak a viszontagságait, aki Szentpétervárra akar menni, hogy festészetet tanulhasson, ám az a „letelepedési vonalon” túl volt, ahol így csak illegálisan tartózkodhatott, és aki jellemző módon Párizst az „ő második Vityebszkének” nevezte. Olyan művész volt, akit a szülővárosában, Vityebszkben hosszú ideig kitorltek az emlékezetből – és csak a nyolcvanas években kezdték el őt fokozatosan átértékelni és vizuálisan is viszszahonosítani, mint a város leghíresebb szülöttét.<sup>10</sup>

Chagall önéletrajza franciául íródott. Bella Chagall (1895–1944), Chagall feleségének elbeszélései (*Égő gyertyák*) ugyancsak az óvilág oroszországi zsidó közösségeinek világát ábrázolják egy ábrándos, érzelmi és esztétikai lányperspektívából, és jiddis nyelven íródtak. Mindkét mű szélesebb értelemben az orosz és a fehérorosz kultúra kincsei közé tartozik – ahogy a cseh kultúrához tartoznak a prágai (zsidó) német irodalom remekei vagy Jiří Langer héber versei.

A zsidó elit egy másik része más megoldást talált. Azonosult az orosz nyelvű kultúrával, de azon belül a baloldali, forradalmi, cár- és egyházellenes mozgalommal (XVIII. kép). Ez az a tér, ahol az eloroszosodott zsidókat az orosz nyilvánosság megfelelő rétege erősítésként üdvözölte, a restaurációs korszakban viszont épp ez által erősödött meg az antiszemitizmus. A politikai szélsőjobb (oroszországi nevén a „fekete százak”) oldalon, de a pravoszláv irányultságú gondolkodók mérsékeltbb köreiben is kialakult egy fogalmi láncolat: „zsidó = ateista = forradalmár = terrorista”. A zsidó az, aki el akarja pusztítani Oroszországot.<sup>11</sup>

Ezekben a restaurációs körökben keletkezik az a könyv, mely szinte azonnal a megjelenés pillanatában világsikert arat, ám rendszerint mégse sorolják be a klasszikus orosz irodalomba. Ugyanakkor tágabb értelemben beletartozik, akárcsak Sólem Aléhem novellái vagy Marc Chagall emlékiratai, ám fordított hanghordozásban. Ez a könyv ugyanis a *Cion bölcséinek jegyzőkönyve*. A könyv szövege 1903-ban jelent meg először a Russzkoje znamja című folyóiratban, majd 1905-ben könyv alakban, s mely azt állítja magáról, hogy az első cionista világkongresszus jegyzőkönyve (mely 1897-ben valóban le is zajlott Bazelben), és hogy „leleplezi” a világ zsidóinak viláгурalmi tervét.

A *Cion bölcséinek jegyzőkönyve* szerint a zsidó viláгурalom előkészítése már most folyamatban van. Erre szolgál az erkölcs, a vallási és a demokratikus értékek felforgatása, mely csak az anarchia eszköze. Majd ha a nemzetek kellőképpen össze lesznek zavarodva, s kemény kéz után kiáltanak, akkor jön el az ideje a zsidó királynak. A *Cion bölcséinek jegyzőkönyve* tömör, aforizmaszerűen kiélezett jelszavakban íródott. Olykor szuggesztíven hat, máskor naivan és akaratosan is komikusan, – ám mindig átütő erővel és könnyen megjegyezhető módon szólal meg:

„A politikai szabadság csak egy idea, és nem valóság. Ezt az ideát kell kihasználni, szükségünk van rá mint hatásos családokra. (...) A tőke despotizmusa, mely teljes egészében a kezünkben van, rákényszeríti az államot, hogy elfogadja az általunk nyújtott szalmaszálát, mert máskülönben szakadékba zuhan. (...) A goj nemzetek kimeríthetetlen aljassága, az erő előtt csúszó-mászóké, a gyengeséggel szemben könyörtelenké, a kihágások iránt kíméletlenké, a büntettek iránt jóindulatúakéi (...) mind olyan tulajdonságok, melyek a mi függetlenségünket mozdítják elő. (...) A munkásokba anarchista ideákat fecskendezünk, és buzdítjuk őket az alkoholfogyasztásra. (...) Ellenállást kell szítanunk – világháborúval.”<sup>12</sup>



A történészek fokozatosan tárták fel e valóban figyelemreméltó orosz irodalmi alkotás valódi eredetét. Valószínűleg Matvej Golovinszkij (1865–1920) újságíró írta a cári titkosszolgálat főnökének, Pjotr Racskovszkijnek (1853–1910) a kérésére a francia antiszemita körök együttműködésével és régebbi szövegek felhasználásával, melyek a „világméretű összeesküvés leleplezésének” kedvelt műfajába tartoztak. Irodalomtörténeti szempontból a legérdekesebb, hogy a *Cion bölcseinek jegyzőkönyve* gyakran utal és nem csak ironikus értelemben jelentős orosz irodalmi alkotásokra. Néhány programpont, melyek a totalitárius társadalom létrehozásáról szólnak szándékosan céloznak azokra a tervekre, melyeket Dosztojevszkij *Ördögök* (XVIII. kép) című regényében a „forradalmár” Verhovenszkij és Sigaljev terjesztenek elő (akik ráadásul nem is zsidók!) – s e tervek pedig egyes valós orosz forradalmárok terveit idézik meg...<sup>13</sup>

A *Cion bölcseinek jegyzőkönyvét* többen olvasták, mint Dosztojevszkij *Ördögök* című regényét. Olvasta II. Miklós cár, olvasták a Fehér Gárda bolsevikok ellen küzdő harcosai, olvasták a nyugat-európai katolikus reakciósook, olvasták a felekezet nélküli antiszemita beleértve Adolf Hitlert is – és a „világméretű összeesküvés-elméletek” hívei máig olvassák. Ez a felmérhetetlen siker bizonyára nagyrészt az ilyen elméletek iránti pszichopatologikus hajlamokból fakad, de hozzájárul ehhez a pamflet irodalmi hatékonysága is, hiszen a maga szerencsétlen műfajában kétségtelenül klasszikus mű született. A már említett, szilárdan rögzült „zsidó = ateista = forradalmár = terrorista” fogalomláncolatból indul ki, melynek pozitív ellenláncolatát Uvarov restaurációs triársa képezi: „önkényuralom + pravoszláv hit + népnemzet” vagy ennek analóg párja más nemzetek vagy felekezetek restaurációs törekvéseikor.

Csakhogy ez a beidegződés nem alakulhatott volna ki, ha ezzel szemben nem lett volna érvényes, hogy sok művelt orosz zsidó kapcsolódott be erőteljesen és szenvedélyesen a szélsőbalos, sőt terrorista szervezetek tevékenységébe. Amikor Borisz Szavinkov (1879–1925), a cári éra egyik legismertebb terroristája megírja Párizsban Voszpominanyija terrorista (Egy terrorista emlékirata, 1909) című művét, szinte minden terrorista tettestárs, akit önmagán kívül említ, zsidó nevű. Szavinkov ezt a zsidó vonalat nem hangsúlyozza különösebben, se pozitív, se negatív értelemben. Egyszerűen leírja a megszokott valóságot maga körül. Ám amikor a bolsevik puccs után 1917 novemberében az új hatalom magához ragadta a gyeplőt, mind a kormányban, mind a Vörös Hadsereg vezérkarában, mind a bolsevik pártszervezetekben, mind az új kulturális intézmények vezetésében is rengeteg zsidó tevékenykedik, és a változásokat, melyeket a bolsevikok hajtottak végre a társadalomban, s amelyek olyan radikálisan eltérnek a régi Oroszország rendszerétől, könnyen lehetett úgy értelmezni, mintha igazolnák a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvét*. Az olyan zsidó publicisták, mint az emigrációban kiadott *Rosszija i jevrejji* (Oroszország és a zsidók) szerzői, akik a másik oldalon állnak, hitvallást tesznek az orosz zsidó hazafiság mellett, és ugyan felszólítják bolsevizálódott hitsorsosaikat a megbánásra, hangjuk pusztába kiáltott szó marad.

A zsidók ördögi körben találták magukat. A régi Oroszország oroszosodásra kényszerítette a maga zsidóit, de nem hagyta, hogy teljes értékű oroszokká váljanak (a 19. század orosz kultúrájában és művészetében jóformán egyetlen zsidó sincs). Viszont sok zsidó szembefordult ezzel a régi Oroszországgal és bekapcsolódott egy új Oroszország felépítésének kísérletébe, melyről szubjektíve, saját pozíciójukból és tapasztalataikból kiindulva azt hitték, hogy igazságosabb és emberségesebb lesz, mint a régi volt. Objektíve azonban a rezsím társkiepítői lettek, mely a huszadik században a náci rendszer mellett a legádázabb és legdestruktívabb társadalmi kísérlettel nőtte ki magát, s a Dzsugasvili-Sztálin érában még saját embereinek zömét is likvidálta... És épp ez a társépítői funkció erősítette meg az antiszemitákat saját antiszemizmusukban.

Az ördögi kör folytatódik e történelmi korszak interpretálásakor is: a zsidóság szerepvállalásáról beszélni a bolsevik rendszerben, legyen bármennyire tragikus történelmi jelenség, magában hordozza a kockázatot, hogy az ilyesfajta beszéd implicit módon támogatja majd az antiszemitizmust: Szolzsenyicin *Kétszáz év együtt* című könyvében, mely rendkívül részletesen tárgyalja a zsidó forradalmiság és a zsidó bolsevizmus jelenségét, gyakran csap át tényleírásból valamiféle szemrehányóan szomorkás hangnembe, mely bizony gyakran késélen táncol. Csakis és kizárólag mentegetőzve beszélni róla pedig implicit módon a bolsevik rendszer elvetemültségének enyhítése lenne. Nem beszélni róla pedig azt jelentené, hogy lemondunk az orosz, európai, keresztény és zsidó szellem komplex megértését illetően.<sup>14</sup>

A kultúrtörténetnek a politológiával vagy a vallási intézmények történetével szemben megvan az az előnye, hogy kiléphet az ördögi körből – eltávolodhat a nagy koncepcióktól a konkrét tanúságtételek felé, melyeket a műalkotások tárnak elénk. Noha a 19. századi orosz kultúra szinte „zsidótlan”, a 19. század végén egyre jobban megnövekszik a zsidók részvételi aránya. Az elsők között honosodott meg a merengő orosz természet festőjének, Iszaak Levitannak a művészete (1860–1900) és Oszip Mandelstam (1891–1938) költészete, mely neoklaszszicista poétikáját összekapcsolta Szentpétervár képével és az orosz múlt mítoszaival, mint ha nem is lenne zsidó. *Zsidó káosz* című esszéjében, mely *A kor lármája* (1925) című sorozat része, mégis csak visszaemlékezett saját eredetére, családjá összetett nyelvi vándorlására a német, a jiddis és az orosz között. A bolsevik fordulat után a zsidó szerepvállalás ugrásszerűen megnőtt. Az orosz zsidó művészek konkrét sorsa, története és szövegei sokrétűbben ábrázolják az orosz–zsidó kapcsolatokat, de a vallás és a forradalom közti viszonylatokat is, mint az általános összefoglalások.

Még egyszer hadd idézzük Marc Chagallt. Noha alkotóként apolitikus, ő is elmeséli a bolsevik hivatalokkal való együttműködés egy epizódját. Rögtön a puccs után behívatta őt a kultúráért felelős komisszár, Anatolij Lunacsarszkij, akivel Chagall a háború előtt már Párizsban találkozott:

„A marxizmusról szóló ismereteim mindössze arra korlátozódtak, hogy Marx zsidó volt és hosszú, fehér szakállat viselt. És tudatosítottam, hogy művészetem valószínűleg nem igazán illik hozzá. Azt mondtam Lunacsarszkijnek: Először is, ne kérdezze, mért festem zöldre a kék eget, vagy hogy mért lehet látni a tehén hasában a borjút stb. Más hozzáfűzni valóm nincs is, ha Marx olyan okos, majd feltámad, és mindent megmagyaráz önnek.”<sup>15</sup>

Lunacsarszkij ennek ellenére kiküldi Chagallt szülőhelyére, Vityebszkbe, mint helyi, kultúráért felelős komisszárt – és Chagall hozzá is lát a „hivatali teendőkhöz”: összehívja a helyi csendéletfestőket és közli velük, hogy továbbra is fessenek képeket. A Szentírásban jártas ember nem tudja nem észlelni ebben a „puszta szóval való átváltoztatásban” Krisztus kijelentésének visszhangját, melyet a galileai halászoknak mondott: „Jöjjetek utánam, és én emberhalászokká teszek titeket” (Mt 4, 19). Hogy egy zsidó – aki akkor épp bolsevik komisszár – tudatában evangéliumi képek munkálnak, csak látszatra ellentmondásos. Chagall ugyanis egész életében foglalkoztatta Krisztus alakja, lévén, hogy az is zsidó (lásd a *Fehér keresztre feszítés* című képet 1938-ból, melyen Krisztus ágyékkötője nem más, mint egy imasál, azaz tálisz!) – és a kvázi vallásos pátosz szinte leválaszthatatlanul hozzátartozik a forradalmi retorikához.

Chagall számára a bolsevik komisszár pozíciója csak röpké, platonikus epizód volt, szerencsére időben és tartósan Párizsba költözött. Egy másik művész, az expresszionista prózaíró, Iszaak Babel (1894–1941) számára a zsidó, orosz és forradalmi identitás találkozása és egymásra találása egy életre szóló téma maradt. Elbeszéléseiben, melyek szülőhelyén, Odesszában játszódnak, bemutatta a forradalom előtti zsidók életét a „letelepedési vonal” mögött, akik a művelődés és a kultúra révén szeretnének felemelkedni a társadalmi ranglétrán. *Pincelakás* című művében egy gyötrelmes és durva családi vita groteszk jelenete játszódik le („Engem és Bobkát is zsidó átkokkal átkozott meg, és esküdözött, hogy kifolynak a szemeink, hogy a gyerekeink már az anyaölből rothadásnak és bomlásnak indulnak”<sup>16</sup>). Az elbeszélő, aki meghívta egy gazdagabb, integráltabb családból származó osztálytársát („Elsápadt és körülnézett. A zsidó átkozódásokhoz nem értett, de az ostoba orosz fenyegetőzéseket azt jól értette.”<sup>17</sup>) látogatóba, azzal szeretné elterelni a figyelmet, hogy elkezd szavalni egy Shakespeare-monológot. Ez tehát az ambíció, a pátosz és a zsidóság bezártsága a régi Oroszországban: Shakespeare egy nyomorult odesszai zsidó család pincelakásában...

Babel hírnevét elsősorban kvázi riportszerű elbeszélései alapozták meg a *Lovashadsereg* című ciklusból (1926, magyarul: 1957), melyhez akkor gyűjtött anyagot, amikor a Cseka (államvédelmi bizottság) propagandistája volt, és a Vörös Hadsereg Lengyelország ellen harcolt. Azokon a helyeken, ahol áthalad a „vörös lovasság” – és ezek a helyek az egykori lengyel–litván állam régi falusi zsidó telephelyei voltak, ott véres nyomot hagyott fehér és vörös egyaránt. Ezekből a helyekből és ezekből a nyomokból táplálkozik Babel expresszionista poétikája, tudatosan sarkítva helyezve egymás mellé a rettegés és az extázis ellentétét, a nyers rész-

leteket és az édes álmod, a halál naturalista vigyorát és a természeti vagy emberi szépség felvilágosításait. Illetve a zsidóságot és a forradalmat.

A *Gedali* című novella főhőse egy zsitomiri töpörödött öreg szatócs, aki túlélte a fehérek pogromját, és fájdalmasan kérdi, miért olyan erőszakos a forradalom:

„De a lengyel is lőtt, szerelmemes uram, mert ő az ellenforradalom. Maguk meg lőnek, mert maguk a forradalom. A forradalom pedig kellemes dolog. (...)Vajon ki mondja meg Gedalinak, hogy hol a forradalom és hol az ellenforradalom? Valaha tanultam a Talmudot, szerettem Rasi magyarázatait és Majmonides könyveit. (...) És íme, mi valamennyien tudós férfiak arca borulunk, és egy hangon kiáltjuk: Jaj nekünk, hol van a gyengéd forradalom? (...) Az Internacionálé? Jól tudjuk, hogy mi az Internacionálé, én a jó emberek Internacionáléját akarom, azt akarom, hogy minden lelket számba vegyenek, és első osztályú ellátásban részesítsenek. Na, lelkem, nesze: az élet nevében egyél annyit, amennyi csak beléd fér. Meg tudná-e mondani, elvtárs úr, mivel is eszik az Internacionálét? Puska porral, válaszoltam az öregnek, és a legjobb vérrrel fűszerezik...”<sup>18</sup>

(*Elbert János és Wessely László fordítása*)

A *rabbi fia* című elbeszélésben a forradalmár zsidó elbeszélő alakja lép fel főhősként, igaz, már holtan – az ifjú forradalmár, azaz a maradványai így szólnak:

„Volt itt minden egy rakáson: agitatori megbízólevél és a zsidó költő emlékirata. Lenin és Majmonides arcképe feküdt egymás mellett. Lenin koponyája göcsörtös vasból és Majmonides arcképe selyemre festve. Egy női hajfürt lapult a párt VI. kongresszusának határozatait tartalmazó kis könyvecskében, és a kommunista röplapok margóján óhéber versek kacskaringós sorai szorongtak. Bánatos és gyér esővel ömlöttek rám az *Énekek éneke* lapjai meg a pisztolytöltények.”<sup>19</sup>

(*Elbert János és Wessely László fordítása*)

Az elbeszélés szomorúsága nem a fiatal férfi halála miatti szomorúság. Annak az evidensen lezáruló pillanatnak a szomorúsága, amikor még úgy látszott, hogy létezhet kettős identitás. A bolsevik kritika helyesen értette meg, hogy Babel prózáinak hősei nem az „új emberek”, a bolsevik osztagok orosz katonái – akiket általában durvának és primitívnek mutat be –, hanem azok az emberek, akik nem képesek megtagadni kötődéseiket a régi zsidó szellem világához. A bolsevik rendszer második lépésben már egyértelműen kényszerítette zsidó híveit, hogy megtagadjanak mindent, ami a nem bolsevik zsidó hagyományokhoz köti őket. Dzsugasvili-Sztálin fokozatosan megszárolta le nem csak a zsidó kommunista előjárókat, hanem a zsidó (és valamelyest legalább kommunista) írókat is, mint pl. Babelt vagy a végképp nem kommunista, de zsidó Mandelstamot.

Ezzel összefüggésben a huszadik század második fele is kitermel egy orosz zsidó jelenséget: „a forradalomellenes forradalmiságot”. Más szavakkal: az orosz zsidók vagy a zsidó származású oroszok jelenlétét a szovjetellenes politikai és művészi emigrációban. Amilyen aránytalanul sok volt a zsidók száma az első bolsevikok között, olyan nagy arányban vannak a zsidó emigránsok. Ellenszernek a zsidó származású komisszárok és csekisták neveinek litániájára, kezdve az obligát Bronstein-Trockij nevével, melyet olyan szívesen citálnak az antiszemita, ott az ellenzéki, szamizdatos vagy emigrációs személyiségek litániája, köztük Jevgenyija Ginzburg (1906–1977), a Gulágról szóló egyik első memoár szerzője, és az ő fia, Vaszilij Akszonov (I. kép), Vaszilij Grosszman (1905–1964), aki *Élet és sors* című regényében (halála után jelent meg 1980-ban, magyarul: 2013) a *Háború és béke* modern párhuzamának megalkotására törekedett, és hőseit végigvezette mindkét típusú koncentrációs tábor borzalmain, Lev Kopelev (1912–1997), irodalomtörténész és disszidens, akit Szolzsenyicin ábrázolt *A pokol tornáca* (1968, magyarul: 1990) című regényében a Sztálin által bebörtönzött zsidó alakjában, aki ennek ellenére még mindig töretlenül hisz a forradalomban, Alekszander Galics (1919–1977), a „gitáros költő”, aki ironizálni mert Dzsugasvili-Sztálinon és az egész sztálinista rendszeren, Borisz Hazanov (1928), a *Zsidók a Szovjetunióban* című szamizdat folyóirat szerkesztője, a disszidens, zsidó származású keresztény teológusok, Alekszandr Meny vagy Anatolij Krasznov-Levityin (XIX. kép) és mások. Különleges fejezetet képez az orosz zsidó disszidensek történetében Andrej Szinyavszkij (1925–1997) író és irodalomtörténész esete, aki provokatív módon fordult szembe a zsidó nevek eloroszosításának tabuizált hagyományá-

val. Ő, noha nem volt zsidó, szamizdat szövegeit zsidó álnéven (Abram Terc) írta, miközben szamizdatos „bűntársa” és később elítélttársa Jurij Danyiel egy jeles jiddis drámaíró fia volt...

A nevezettek közül sokan eredetileg kommunista családból származtak. Mintha még egyszer szerették volna érvényesíteni ősatyáik hitét a messianisztikus boldog jövődöbben, melyet elődeik a cionista vagy forradalmi jövődö üdvhitévé konvertáltak át – azzal, hogy most a demokrácia boldogabb jövőjében bíznak, és ahogy ősatyáik és elődeik tették, nekik is mindent fel kell áldozniuk az ügy érdekében. Az életinterjú műfajában erről Pavel Litvinov beszél, a bolsevik külügyi komisszár, Makszim Litvinov unokája, aki egyike volt azon „nyolc becsületestnek”, akiknek sorsa drámai úton összefonódott a cseh kultúrával.<sup>20</sup> Néhány orosz kommunista zsidó közvetlenül be is lépett a cseh kultúrába – ők egy jellegzetes életrajzi szakaszukban nyelvi identitásukat oroszról csehre változtatták. Egy orosz zsidó „anabázisának” az egyik legfigyelemreméltóbb irodalmi tanúsága Stanislav Budín (1903–1979) *Jak to vlastně bylo* (Hogy is volt valójában, posztumusz, 2007) című memoárja. Stanislav Budín Kamjanyec Podolszkban született, a régi Katalin-féle „letelepedési vonal” egyik városában Bencion Baty néven. Az orosz kultúrában nevelkedett, elment Csehszlovákiába és elkezdett csehül írni, jelentős kommunista újságíró lett, életét pedig disszidensként, a Charta 77 aláírójaként koronázta meg. Hitét a forradalomban azonban megőrizte.

Közben Oroszországban más zsidók visszatértek a cionista hithez vagy az őseredeti valláshoz, a zsidó ortodoxiához. Az ő orosz, pravoszláv polgártársaik közül pedig néhányan visszatértek az „antiszemitizmus”<sup>21</sup> hitéhez (XIX. kép, Utószó). ■ ■ ■

## JEGYZETEK

- 1 Vö. Michal Téra: *Chazaři – stručný životopis jedné zapomenuté říše*, in Hanuš Nykl (szerk.): *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska. Vlivy a souvislosti*. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2006, 15–36.
- 2 Vö. M. C. Putna: *Bohdan Chudoba – Česko-španělský katolický historikof proti všem*. In: Bohdan Chudoba: *Vím, v koho jsem uvěřil a jiné eseje*. Brno: CDK 2009, 127–156.
- 3 Bohdan Chudoba: *Do třetí války*. Kézirat, Eva Chudoba magánarchívuma, Madrid, 22.
- 4 Vö. Heiko Haumann: *Dějiny východních Židů*. Votobia, Olomouc 1997.
- 5 Martin Gilbert: *The Atlas of Jewish History*. William Morrow and Co., New York City 1993.
- 6 Vö. András Gerő et al.: *Rakousko-uherská monarchie. Habsburská říše 1867–1918 slovem a obrazem*. Slovart, Praha 2011.
- 7 Chine Shmeruk: *Dějiny literatury jidiš*. Votobia, Olomouc 1996. A könyv ugyan lengyel szemszögből íródott, de lényegében ugyanezt az anyagot dolgozza fel.
- 8 Mark Chagall: *Můj život*. Odeon, Praha 1969, 135. (Magyarul: *Életem*. Gondolat, Bp., 1971)
- 9 Uo.
- 10 Vö. Arkagyij Podlipcszkij: *Vityebszkije adresza Marka Sagala*. Vityebszkij kraevedcseszkij fond imenyi A. Szapunova, Vityebszk 2000.
- 11 Vö. Zbyněk Vydra: *Židovská otázka v carském Rusku 1881–1906. Vláda, Židé a antisemitismus*. Univerzita Pardubice, Pardubice 2006.
- 12 *Protokoly Sionských mudrců*, F. Komrska, Královské Vinohrady 1926, újranyomás: in Janusz Tazbir: *Protokoly sionských mudrců – pravda nebo podvrh?* Votobia, Olomouc 1996, 6–7, 20, 30 és 31.
- 13 Vö. Janusz Tazbir: *Protokoly sionských mudrců – pravda nebo podvrh?* Votobia, Olomouc 1996, 86–88.
- 14 Hogy ez a téma milyen nehéz, és ugyanakkor mégis milyen könnyen kerül „szélsőséges helyzetbe” a kutató, azt bemutatja Petr Bakalář *Tabu v sociálních vědách* című könyve (Votobia, Olomouc 2003).
- 15 Mark Chagall: *Můj život*. Odeon, Praha 1969, 146.
- 16 Iszaak Babel: *Rudá jízda*. Lidové nakladatelství, Praha 1984, 203. (Magyarul: Lovashadsereg. Európa, Bp., 1974)
- 17 Uo.
- 18 Uo., 27–28.
- 19 Uo., 103.
- 20 Vö. Adam Hradílek (szerk.): *Za vaši i naši svobodu*. Torst – ÚSTR, Praha 2010, 79–111.
- 21 A legfrissebb szépirodalmi alkotások közül, melyek az oroszországi zsidóság és kereszténység kapcsolatára reflektálnak, mindenképp ki kell emelni Ljudmila Ulickaja *Daniel Stein, tolmács* című regényét (csehül: 2012, magyarul: 2009).

**Martin C. Putna** (1968): cseh irodalom- és kultúrtörténész, kritikus, esszéíró. Klasszika-filológiát, szlavisztikát és teológiát tanult. 1991-től a prágai Károly Egyetem oktatója, 2013-tól a kulturális antropológia professzora. Elsősorban kulturális antropológiával, vallás- és irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkozik, latin, görög, orosz, német és angol nyelvből fordít. Az első magyar fordításban megjelent könyve a *János nevében. Kereszténység és homoszexualitás: integrációs kísérletek* (Kalligram, 2015). Az itt közölt tanulmány legújabb kötetének egy fejezete, amely magyarul az idei Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál alkalmából jelent meg *Képek az orosz vallásosság kultúrtörténetéből* címmel, ugyancsak Csehly Zoltán fordításában.



# A KÖNYV MINT

William Morris kézműves esztétikája

# GÓTIKUS KATEDRÁLIS

## BEVEZETŐ

Amikor az épületek és a könyvek kapcsolata kerül szóba, legtöbb esetben azt a baljós jövődölést szokás felidézni, amelyet Claude Frolo főesperestől, *A párizsi Notre-Dame* egyik szereplőjétől hallunk: *Ceci tuera cela*. „Ez elpusztítja amazt.”<sup>1</sup> A jóslat szerint a hordozható, gazdaságosabb és egyre inkább hozzáférhető papíralapú Bibliákban megvan a lehetőség, hogy leváltsák a kőből emelt Bibliákat.<sup>2</sup> Isten igéje hatékonyabban átvihető az írott (és egyre inkább nyomtatott) szavakon keresztül, mint a faragott kő és az ólomüveg elavult médiatechnikai segítségével. Victor Hugo 1831-es műve a későközépkor ideológiai és valláspolitikai válságát a gutenbergi mediális eltolódásból eredezteti, miközben maga a regény is hasonló mediális átalakulás közepette jelent meg: az 1830-as években ment végbe az a papírgyártás-forradalom, amely szintén a könyv és olvasás újragondolásához vezetett.<sup>3</sup> Hugo regényében a könyv az építészetet meghaladó médiumként jelenik meg, és megírásakor a könyv médiuma ténylegesen a fénykorát élte. Amikor pedig ugyanennek az évszázadnak a végén a saját válságát éli, a csatornán túl a könyv éppen az építészethez, azon belül is a gótikus építészethez fordul segítségért.

William Morris, a viktoriánus kor hivatalos polihistora és felbujtója mindig is azt feltételezte, hogy építészet és könyvdizájn szimbiózisban élnek. Ahogy egy emblemikus szövegrészletben írja:

Ha megkérdeznének arról, hogy mi a Művészet legfontosabb alkotása, és az a dolog, amelyre leginkább vágyhat az ember, azt mondanám: egy szép Ház. Ha pedig további kérdésként meg kellene neveznem a fontossági sorrendben következő alkotást, és azt, amelyre ezt követően vágyhat az ember, azt mondanám: egy szép Könyv. A jó házak és jó könyvek önbecsülésben és tisztaságban történő élvezete számomra az élvezetnek az a végpontja, amelyre korunkban minden emberi társadalomnak törekednie kellene.<sup>4</sup>

Tapéták, faliszőnyegek, ólomüveg ablakok, textíliák, bútorok és betűtípusok tapasztalt dizájnereként, valamint a középkori kéziratok és épületek archeológusaként és oltalmazójaként Morris erre a két médiumra nem a (vallási) jelentés-előállítás és -továbbítás nézőpontjából tekintett, hanem inkább a *craft* és a *design* gyakorlatain keresztül. Kézműves jártassága anyagközponturn szemléletre kötelezte: azért, hogy képes volt (olykor virtuálisan, olykor a szó szoros értelmében) visszabontani könyveket és épületeket azok konkrét összetevőire, azaz tipográfiára, iniciáléra, dekorációra, pergamenre vagy papírra, tintára és kötésre, illetve kőre, fára és téglára, Morris ezekre az összetevőkre a múlt anyagi és tárgyi maradványaiként tekintett, amelyek a középkor különböző dizájntechnikáit foglalják magukban. Gyakorló kézművesként és autodidakta régész-történészként Morris sikeresen elkerül-

te a történeti vizsgálódások két fő bukratóját: vizsgálati tárgyát nem változtatta anyagtalán ideológiákká és üzenetekké, és nem maradt meg a fizikai tárgyak pusztá analitikus leírásánál. A középkor gótikus építészetéről és kéziratos kultúrájáról szóló írásai különböző kézműves gyakorlatokat és intézményi kereteket tesznek láthatóvá, és ezzel azt a mindennapi kultúrát tárják fel, amelybe mind a könyvek, mind az épületek be voltak ágyazva.<sup>5</sup>

A következőkben a kézművesség és dekoráció morrisi elgondolásait mutatom be, mindezt az építészet és könyvdizájn összefonódásain keresztül. A gondolatmenet három fő szempontjának mindegyike a *craft* és a *design* problematikus – pontosabban: Morrisnál problémaként megjelenő – viszonyát érinti. Az első a szerzőség kérdésével foglalkozik, a második a stílus és az építőanyagok viszonyával, míg a harmadik a helyreállítás (*restoration*) problémáját vizsgálja, majd annak javasolt alternatíváját, az újraélést (*reenactment*) vagy jelenlévővé tételt vázolja röviden. E három lépésön keresztül azt kívánom bemutatni, hogy Morrisnak a dekorálásról alkotott anyagközpontú képe miként befolyásolta azt, ahogy a történelemről gondolkodott, továbbá azt, hogyan körvonalazódik mindennek a háttérben a kézművesség morrisi esztétikája.

## SZERZŐSÉG: tervezők vs. építők

Erwin von Steinbach, a strasbourgi székesegyház egyik építőmesterének sírjánál tett látogatásakor Goethe leborult a „nagy építőmester” előtt, aki szerinte azon kevesek közé tartozott, akiknek megadatott, „hogy lélekben megalkossanak egy eszmét, méltót a bábeli toronyhoz”, miközben sikerült „ezer segítő kézre lelni”<sup>6</sup> álmuk megvalósításához. Goethe számára, aki ezt az imába hajló ajánlást 1773-ban írta, a gótikus katedrális a zseniális építész lelkéből származó látomásként jelenik meg: anyagi valósága csakis e látomás kifejeződéseként nyer értelmet. E logika szerint az építők fizikai munkája mindössze járulékosan viszonyul ehhez az eredetként értett eszméhez.

Nem meglepő, hogy a katedrális építési munkálatai vagy a tényleges külseje helyett Goethe a színpalak mögötti alkotó iránt érdeklődik. Mivel 1800 körül az irodalom befogadását egyre inkább a szerzőség intézménye határozta meg,<sup>7</sup> Goethe számára nem okozott nehézséget, hogy az építészetet is hasonlóképpen közelítse meg, hiszen ő volt az, aki önmagát a szerzőség új diskurzusának központi alakjává stilizálva „az első modern értelemben vett szerzővé”<sup>8</sup> vált. Igazodva az 1800 körül uralkodó olvasási gyakorlathoz, amelyben az irodalom írott vagy nyomtatott valóságát elnyomta a szöveg mögé „hallucinált” szerzői hang és a hang-

hoz társított szerzői portré,<sup>9</sup> Goethe figyelmen kívül hagyta az építőköveket, hogy azokon túl megláthassa a szerző alakjára mint anyagtalán eredetre visszavezetett kreatív látomást. Mi több, ezt a (később a romantikus hermeneutika bevett gyakorlatává váló) eljárást olyan tárgyon hajtotta végre, amely merőben különböző lejegyzőrendszerhez tartozott. Ez a szerzői szerep az irodalomban (médiá)történetileg ugyanis csak úgy jöhetett létre és válhatott uralkodóvá, hogy az írás és az olvasás korábban külön kezelt infrastruktúrája egy személyben egyesült,<sup>10</sup> a középkori szerzőség építészeti fogalma tehát ennek megfelelően csakis a tervezés és építés viszonyán keresztül értelmezhető. Goethe azonban rövidebbre zárta a kérdést azzal, hogy „modernizált” középkorképében a szerzőség egyedül a tervezés függvénye. Mivel azonban a gótikus katedrálisok építése nem egyszer évszázadokon ível át, és különböző céhek és mesteremberek kollektív munkájának eredménye, egy egyéni szerző vagy építő kijelölése még abban az esetben is teljesen elvétene a célját, ha (helytelenül) a konstrukció folyamatában csakis az emberi tényezőnek tulajdonítanánk cselekvőképességet (*agency*).<sup>11</sup> Azzal, hogy a modern szerzői szerepet visszavetítette a középkorra, Goethe figyelmen kívül hagyja azon maradványok lényegi idegenségét, amelyek a középkort múltként implementálják.

A viktoriánus Anglia két leghíresebb és legsajátosabb középkorászánál, William Morrisnál és mesterénél, John Ruskinnál teljesen eltérő állásponttal találkozunk. Ruskinnak a velencei gótikáról írt, „körül köre”<sup>12</sup> haladó, háromkötetes művében, a *Velence köveiben* a gótikus építészet a munkafolyamat olyan szerveződéseként jelenik meg, amelyre a szerzőség 1800 körül megszilárduló intézménye alkalmazhatatlanná válik.

A gótika hat fő jellemvonása közül, amelyeket Ruskin könyvének leghíresebb, *A gótika természete* című fejezetében taglal, az első kettő a vadság (*savageness*) és a változatosság (*changefulness*),<sup>13</sup> a tervezés és a kivitelezés viszonyát írja le. A vadság, azaz a hibázás konstrukciós elvé emelése,<sup>14</sup> valamint a változatosság, azaz a folyamatos eltérések generálta növekedés képzetének egysége kizárólag a *craft* és a *design* szimbiózisának köszönhetően jöhet létre.<sup>15</sup> E szimbiózis felismerése Ruskint arra ösztönzi, hogy újragondolja építés és építőmunkás viszonyát. Szerinte a gótikus építészet csakis úgy érthette el a maga esztétikai nagyságát, hogy az építőmunkások a munka rájuk eső részét szabadon végezheték, ami Ruskinnál annyit tesz, hogy a kivitelezés szintjén nem kötötte őket semmiféle klasszicista tökéletességszémény. A gótikus építészet ezzel elkerülte azt a hibás feltevést, amely mind a klasszicista (és mintája, a klasszikus) építészet, mind pedig a kortárs viktoriánus ipar alapjául szolgált, jelesül azt, hogy „az egyik ember gondolatai kivitelezhetők

és kivitelezendők egy másik ember keze által”.<sup>16</sup> A hagyományosan munkamegosztásnak nevezett képzetet Ruskin azzal cáfolta, hogy „valójában nem a munka az, amely megoszlik, hanem az ember”.<sup>17</sup>

Manapság mindig igyekszünk elválasztani a kettőt. Azt akarjuk, hogy az egyik ember folyton gondolkodjon, a másik pedig folyton dolgozzon, majd az egyiket úriembernek, a másikat munkásnak nevezzük. Míg a munkásnak is gyakran kellene gondolkodnia, a gondolkodónak pedig gyakran dolgoznia, és mindkettőnek úriembernek kellene lennie a szó legjobb értelmében. A dolgok jelenlegi állása szerint mindkettő úriemberhez méltatlan, az egyik irigylit, a másik lenézi testvérét: a társadalom pedig beteges gondolkodókból és nyomorúságos dolgozókból áll.<sup>18</sup>

E logika szerint egyik tevékenységet sem szabadna a másik figyelembevétel nélkül űzni: „[A] gondolkodás csakis a munka által válhat egészségessé, és a munka csakis a gondolkodás által válhat örömtelivé: a kettő nem választható el büntetlenül.”<sup>19</sup> Ami itt némileg homályosan a gondolkodás és munka különbségeként jelenik meg, az lényegében a *design* és *craft*, vagyis a papíron történő tervezés és az építőanyagokkal végzett kivitelezés viszonyát írja le. Mivel az építőknek nem kellett rendszerszinten előírt szabályt követniük, a rájuk eső munkafeladatban lehetőségük nyílt a két művelet összehangolására.<sup>20</sup> Emellett az egész konstrukciós folyamat a munkamegosztás olyan modelljéül szolgál, amely nem a viktoriánus (tehát modern) automatizálás Ruskin által megvetett logikáját követi: az építők különböző céheket, vagyis különböző mesterségeket képviseltek, amelyek kiegészítették egymás munkáját és technikáit. A gótikus épület, azaz a tervezés és kivitelezés „harmonikus együttműködés[ének] műalkotása”<sup>21</sup> esetében hasztalan egy „nagy építőmester” átfogó kreatív látomásai, rejtett jelentés, azaz *grand design* után kutatni, ugyanakkor nem is a szerző nélküli művészet modelljéről, hanem a kollektív és kooperatív alkotásfolyamatáról van szó: a *craft* és *design* összekapcsolódásáról az egyéni munkafolyamatban, valamint a hierarchikusan nem, feladatkörükben azonban eltérő kváziszerzők együttműködésében. A későbbiekben Morrisnál látni fogjuk, hogy a kézműves szerzőség azonban újabb ágens, a nem emberi építőanyag közreműködését is magával vonja.

Morris gótikus építészettről alkotott nézeteit Ruskin munkássága alapjaiban határozta meg. Később Morris magányomdájá, a Kelmscott Press *A gótika természete* fejezetet külön kötetben adta ki, és Morris előszava a „szerző egyik legfontosabb írásának” nevezte, „amelyet a jövőben a század nagyon kevés szükségzerű és kikerülhetetlen kijelentései között tartanak majd szá-

mon”.<sup>22</sup> Az, hogy ez a gazdagon díszített zsebkönyv maga is a gótikus *design* emlékműveként szolgál, nem véletlen, hiszen a könyv és épület összefonódására Morris életművében számtalan példát találunk.

Ahogy a materiális filológia képviselői felhívták rá a figyelmet, éppen a középkori kéziratok azok a médiumok, amelyek a leglátványosabban ellenállnak a tisztán hermeneutikai és szövegközpontú interpretáció műveleteinek, így nem véletlen, hogy a filológiai munka újragondolásának elkerülhetetlenségére is leggyakrabban a kéziratok irodalom apropóján reflektáltak.<sup>23</sup> A Gutenberg előtti idők „kötetei” és különféle írott dokumentumai a Ruskin és Morris által jellemzett gótikus katedrálisokra emlékeztetnek.<sup>24</sup> A katedrálisokhoz hasonlóan, amelyeket több generáció együttes munkája hozott létre, ezek az írásra használt felületek is folyamatos körforgásban voltak, amely újabb és újabb átalakításoknak vetette alá őket.<sup>25</sup> Nem egyszer gazdagon díszítették, illusztrálták és kommentálták azokat, sőt magát az írást is folyton lekoparták és megújították, hiszen a pergamen ritka és drága mivolta sajátos, „újrahasznosító” íráshasználatot tett szükségessé. Ezek a dokumentumok írnokok és illusztrátorok, miniátorok és rubrikátorok összehangolt munkájának az eredményeként jöttek létre, és fizikai artefaktumokként próbára teszik mind a szövegközpontú elemzést (hiszen az anyagi elrendezés és a gazdag ornamentika gyakran kijátssza az ún. írott tartalmat),<sup>26</sup> mind pedig a hermeneutikai interpretációt (hiszen a gyakran írástudatlan „szerzőkkel” képzetlenség dialógust létesíteni).

Morris számára, aki nemcsak avatott olvasója (és irodalomtörténeti örököse) volt a középkori mesék és románcok műfajának, hanem a bibliográfus tekintetével is bírt, a két aspektus – „az ornamentals és a történet iránti szeretet [the love of ornament and the love of story]”<sup>27</sup> – összefonódása egyértelműen megnyilvánult. A középkori kéziratokról tartott előadásaiban lehetetlen nem észrevenni a hangsúlyosan anyag- és tárgyközpontú szóhasználatot: írásaiban a kéziratokat a „szépség szembeűnő darabjaiként”,<sup>28</sup> „anyagi termékeként”<sup>29</sup> és „kézzelfogható tárgyakként”<sup>30</sup> említi. Ez a nézőpont még inkább uralkodóvá válik, amikor a korabeli könyvhasználatról ír:

Csakis a könyvek jelenkori bősége készíti a könyvek szellemi részének [spiritual part] kedvelőit arra, hogy irántuk érzett szeretetüket azzal mutassák ki, hogy úgy bánnak velük, ahogyan egyesek a legközelebbi cimborájukkal: hétköznapi durvasággal beszélnek hozzájuk, szeretetteljesen, mégis durván megfeddik őket minden apró hiúságukért, mivel úgy érzik, hogy túl jól ismerik egymást, és a közöttük lévő kötetek túl erős ahhoz, hogy azt az efféle külső bántalma-

zás elszakíthassa. Tanúja voltam, ahogy emberek éppen így ragadták meg hön szeretett könyvbarátjukat, [...] és addig feszítették hátra annak kötését, amíg bele nem roppant a gerince; látam, amint ismerős oldalait az öklükkel ütlegelték, számfűlesre hajtogatták, koszos asztalon arccal lefelé fordították, tintával foltot ejtettek rajta, majd azt a hüvelykujjakkal elkenték [...]. Ez a viselkedés talán megbocsátható, de csakis azon az alapon, hogy a silány munkák utilitarista termelésének áramlata, amely modern korunk átka, elsöpörte a könyvkészítőt, és manapság kevés könyv érdemel figyelmet a megjelenésbeli hibáin kívül.<sup>31</sup>

Ebben a – Morrisra egyébként nagyon is jellemző – kifakadásban a „könyvek szellemi része” és a „külső bántalmazás” viszonya a legfeltűnőbb: a két aspektust ugyan kategorikusan különválasztja, mégis összefüggést feltételez a közöttük. Adorno hasonló tematikájú – és hangnemében némiképp egyező – írásával<sup>32</sup> ellentétben azonban Morris elkerüli az Adornóra jellemző és ma már talán kissé meghaladott kultúrkritikai perspektívát. Adorno ugyanis a (könyv)tárgyak átalakulása mögött a bennük tárolt ideák, azaz a „szellemi rész” és végső soron az olvasás hanyatlását feltételezi. Morris ezzel szemben éppen azokat figurázza ki, akik – Goethe templomlátogatásához hasonlóan – csakis ezen anyagtalan ideák iránt érdeklődnek, és közben megfeledkeznek a közvetítő közegről: hiszen az anyag rongálása nem „szellemi” érdektelenségből fakad, hanem éppen e szellemi rész iránt érzett szeretetből, amelynek kimutatása a rongálás. De ami ennél is fontosabb, hogy az olvasásmódok történeti eltéréseinek feltárásakor Morris a viktoriánus és középkori könyvhasználat közötti eltéréseket a nyomdatechnikai sokszorosíthatóságra vezeti vissza: beszámolója szerint a könyvek „szellemi oldalának” előtérbe kerülését és dominanciáját – egyidejűleg külső „bántalmazásukkal” – a technikai sokszorosíthatóság idézte elő. Ezzel helyezi szembe a középkori könyvhasználatot, amely során a könyvtárgy mindenkor egyedisége nem csak az óvatos bánásmódot követelte meg, de egyben a szerzőségről is más képet mutat:

Amikor Oxenford lelkése „hús feketébe és vörösbe kötött könyvből” felemelt egyet, amikor az egyetem hallgatója gondos szertartással leemelte a kötetet a könyvespolcra, amely az irodalom közös készletét tartogatta, amikor a korai reneszánsz tudósa eladta a legjobb kabátját azért, hogy megvehesse a bálványozott klasszikus Vindelin vagy Jenson által nyomtatott kiadását, mindegyiküknek kézzelfogható műalkotással volt dolguk, amely tisztességes külsejével

[comely body] alkalmas volt arra, hogy élőhelyet [habitation] biztosítson a hozzájuk szóló halott embernek: a kézműves, az írnok, az illusztrátor és a nyomdász, akik előállították, közvetlenül, művészekként dolgoztak rajta, és nem legyártották, mint a kereskedő vagy a gépezet.<sup>33</sup>

Noha Morrisnál is hallatszik valamiféle szerzői hang, erre a „halott emberre” a könyv azonban nem sírként borul, hanem annak lakhelyeül (*habitation*) szolgál. Ezt a halott embert paradox módon eleve életben tartja „a kézműves, az írnok, az illusztrátor és a nyomdász”, akik létrehozták ezt a „kézzelfogható műalkotást”, amelyben ez az ember nem halottként nyugszik, hanem élőként *lakozik*. Ez a látszólag jelentéktelen szófordulat fontos belátást rejt: ebben az összefüggésben a megszólaló szerző életét nem az olvasói hangkölcsonzés vagy arcadás (azaz a megszólítás aktusa vagy a szerzői portré fikciója) biztosítja, hanem az élőhelyként szolgáló „természetes” *közeg*. Az előbbi perspektíva ugyanis annak következménye, hogy a könyv „szellemi oldalát” részesítik előnyben. Morris számára, aki gyakorló kézművesként egyaránt avatott ismerője volt a könyvtervezés, a tipográfia, a kalligráfia és az illusztrálás gyakorlatainak, ismeretlen volt az az előfeltevés, amely a „holt betű” / „élő hang” ellentétpárjában fejeződik ki.<sup>34</sup> A könyv tervező dizájnműveletek és kézműves gyakorlatok során előállított tárgysága az, amely a szerzői megszólalás lehetőségfeltételét egyáltalán biztosítja. Az írott mű szerzője így semmiképpen sem a műalkotás eredetpontjaként jelenik meg, hanem egy összetett hálózat cselekvőjeként, amely kölcsönös függésben áll más műveletekkel és azok végrehajtóival. Az élet lehetőség-feltételeként értett „kézzelfogható” médium pedig „gondos szertartással” használandó – más szóval az olvasás a könyvtárgy kézbevitelével kezdődik.

## A DEKORÁCIÓ ÖKOLÓGIÁJA: stílus vs. építőanyag

Ahogy Morris a könyv mint „természetes” *közeg* anyagi összetevőiről vagy a *craft* és *design* gyakorlatairól tanúskodó tárgyról ír, az sok tekintetben hasonlít arra, ahogyan magáról a dekorációról vélekedik. A könyvdizájn arany szabálya Morris szerint az, hogy „az ornamensnek legalább annyira a könyvoldal részét kell képeznie, mint magának a betűnek, [...] és *szervezetivé* [architectural] kell válnia”.<sup>35</sup> Az általa leírt dekoratív tárgyak hasonlóképpen képezik a tágabb környezetük részét. Ez az egyik oka annak, hogy Morris, noha elismeri pozitív oktatási értéküket, alapve-



tően szkeptikus a múzeumokkal kapcsolatban. Azzal, hogy a kiállított tárgyakat „darabonként” mutatják be, a múzeumok szerinte kiszakítják azokat az eredeti közegükből: „a múzeumot valamiféle melankólia veszi körül: felhalmozott darabkái micsoda történeteket mesélnek az erőszakról, a pusztításról és gondatlanságról”.<sup>36</sup> Morris a múlttal való találkozás alternatív útját szorgalmazza:

Néha lehetőségük nyílik arra, hogy a régi művészetet sokkal közvetlenebb [intimate], sokkal gyengédebb úton tanulmányozzák, a saját földünk emlékműveinek alakjában. [...] amikor kijutunk ebből a füstös világból, odakinn vidéken láthatjuk atyáink műveit, még életben a puszta természetben, amelybe *beleszótták* őket, és amelynek teljes mértékben a részét képezik: hiszen ha valahol, akkor az angol vidéken, azokban az időkben, amikor az emberek törődtek az efféle dolgokkal, *teljes szimpátia* volt az emberek művei és a föld között, amelyre építették azokat.<sup>37</sup>

A felvázolt kulturálisörökség-turizmus előnyben részesül a múzeumlátogatással szemben, hiszen a vidék emlékművei még fenntartják a szimbiotikus kapcsolatot azzal a közeggel, amelybe „beleszótták” őket. Morris számára a dekoráció sikere mindig az elért „szimpátia” mértékétől függ.

Morris ökológiai nézetei alapvetően anyagközpontú belátásokból erednek, vagyis az építőanyagok megkerülhetetlen affordanciájából<sup>38</sup> indulnak ki. Szerinte annak, hogy a viktoriánus építészek képtelenek versenyre kelni a régebbi korok építészeteivel, az az oka, hogy kizárólag a stílus absztrakt elveire összpontosítanak, és figyelmen kívül hagyják az építőanyagok jelentőségét.

Tudjuk persze – és ezt nincs értelmé tagadni –, hogy korunkban a stílus olyan kíváncsi, amelyre mindenki törekszik, és amelyet nagyon kevesen érnek el. Úgy vélem, hogy semmitől sem várható jobban, hogy ténylegesen élő stílushoz vezessen, mint mindenké elótt az anyag megfelelő használatának figyelembe vételétől – ez egyfajta elengedhetetlen előfeltétel. Ami azt illeti, nem látom, hogyan lehetnének képesek bármi másra, mint a múlt ilyen és olyan stílusainak örökös és eklektikus utánzására, hacsak nem kezdünk odafigyelni a minket körülvevő anyagokra.<sup>39</sup>

Morris szerint maga az építész is csak az építőanyagokon keresztül határozható meg: „Az Anyag nyilvánvalóan az építész alapja, és talán nem lenne nagy tévedés az építészetet a megfelelő anyagokkal végzett

megfelelő építkezésként meghatározni.”<sup>40</sup> A stílus (ami ebben a kontextusban felcserélhető a dekoráció és ornamentum szavakkal)<sup>41</sup> nem valami olyan, amit a munkafolyamat elótt kell rögzíteni, hanem magából az építőanyaggal való kapcsolatfelvételtől tör a felszínre: „ha [...] az épületek a kezdettől a befejezésig ezen az eleven módon épülnének”, akkor „ebből fakadna [arise] maga a stílus”.<sup>42</sup> Morris elveti a stílus és dekoráció hagyományos képzetét, vagyis azt, hogy a dekoráció természeténél fogva járulékos tényező lenne. Mint „az ember munka közben érzett gyönyörének kifejeződése”,<sup>43</sup> a dekoráció nem az elkészült termékre *alkalmazott* utólagos (vagy ahogy a stílus kapcsán láttuk: előzetesen kijelölt) művelet, hanem a *craft* folyamatából fakadó „testi és szellemi gyönyör”<sup>44</sup> megnyilvánulása. Ez a gyönyör azonban nem valami szubjektív érzet, amelyet a tárgyba vetít az adott szerző. Sokkal inkább annak a megosztott cselekvőképességnek az eredménye, amelyet egyrészt az építőanyagot aktívan alakító, kézműves munkát végző test, valamint ezt a testet egyidejűleg aktívan korlátozó építőanyag affordanciája határoz meg.

[M]inden anyag, amelyekből a háztartási termékeket kidolgozzák, előír bizonyos megkötéseket [limitations], amelyeken belül a kézművesnek dolgoznia kell. [...] Kezdetől fogva érteniük kell, hogy ezek a megkötések a különböző mesterségekben közel sem a szépség akadályai. Éppen ellenkezőleg, ezek elérésének ösztönzői és segítői, és akik terhesnek találják őket, nem születtek kézművesnek, és azok a korok, amelyek meg akarnak tőlük szabadulni, hanyatló korok.<sup>45</sup>

Ez az ösztönzés és gyönyör az anyag megkötéseiből ered, abból, ahogyan a kézműves keze a használt eszközökhöz, valamint a vele megmunkált anyaghoz illeszkedik. Az inspiráció és kompozíció Shelley-féle romantikus szembeállítására érvénytelenné válik Morris gyönyörrelvű kézműves esztétikája felől,<sup>46</sup> ahol a munka hajtóerejét elsősorban az idegen test ellenállása biztosítja. Nem véletlen, hogy az építőanyagokról tartott előadásában Morris már az elején kijelenti, hogy nem kíván azokról a (gipszhez hasonló) könnyen alakítható anyagokról beszélni, amelyek mindenféle építészeti „fineszt” lehetővé tesznek annak köszönhetően, hogy minimális ellenállást mutatnak.<sup>47</sup>

Mindez a dekoratív tárgy és közege viszonyában válik relevánssá. Ahogy a stílus a megfelelő anyag megfelelő használatából fakad, az épület akkor tesz szert eleven stílusra, ha „természetes” közegéből emelkedik ki, és annak részét képezi. Ez a szimbiózis azonban csak is a megfelelő helyi alapanyagok használatából eredhet: „A vidéket járva számos példát találni a pusztai vidéki alapanyagokból, gyakran a mező egyszerű köve-

iből épített minden tekintetben jó, közönséges vidéki épületekre, és igazán nagy élvezet látni azt a hozzáértést, amellyel ezeket fölépítették.”<sup>48</sup> Morris később hozzáteszi: „Ez kétségkívül azért alakulhatott így, mert az ezeket építő emberek a hagyománynak megfelelően elsajátították azon építőanyagok legjobb használati módjait, amelyeket szerencséjükre *kénytelenek voltak* használni [were forced to use]: az anyagokat, amelyek körülvtették őket a mezőn és az erdőben, amelyek között élték az életüket.”<sup>49</sup>

Az ezekhez hasonló szövegrészek alapján Morrist valamiféle naiv természetkultusszal vagy népi/vidéki romantikával szokás összefüggésbe hozni. Ezzel szemben fontosabbnak és célravezetőbbnek tartom felhívni a figyelmet a Morris által vázolt bonyolult összefüggésrendszerre környezet, alapanyag és *design* között. Amint írja, ezek az emberek „kénytelenek voltak” kimondottan ezeket a helyi alapanyagokat használni, környezetük tehát megkötésként (*limitation*) jelenik meg. Ebből két dolog következik. Egyrészt, ha figyelembe vesszük, hogy Morris kifejezetten a „gót” és „északi” népek iránt érzett szimpátiát, ahol a „durvaság” (*savageness*) nem csak a mindennapos munkavégzésben, de a zord időjárás és a nehezen megművelhető anyagok terén is az élet részét képezte, akkor látható, hogy a természetről alkotott képe bonyolultabb holmi természetkultusznál, amely az emberi és nem emberi probléma nélküli szimbiózisát feltételezné. A természetes (vagy nem emberi) közeg ellenállásként működik, azaz az ember ugyan részét képezi, de egyszerre le is válik róla.<sup>50</sup> Másrészt láthatjuk, hogy a közeg ellenállása éppen azt a szerepet tölti be, mint amelyet a mintatervezésben az anyagi és technikai megkötések: a szépség elérésének ösztönzését. Ha pedig a szépség nem más, mint a „munka közben érzett” „testi és szellemi gyönyör” kifejeződése, akkor a nehézség, az ellenállás és a megkötések a gyönyör forrásaiként szolgálhatnak. Ebből látszik, hogy Morrisnál a dekoráció a járulékos stílus hagyományos képzete helyett sokkal inkább olyan vitális energiaként íródik le, amely az erő kifejtés során tör felszínre. Nem véletlen, hogy a viktoriánus munkakörülményekről tartott szónoklataiban a gyönyörteli munka leírását éppen a dekoratív művészeteken keresztül, és annak szókinccsével adta: „el kell kezdenünk felépíteni az élet ornamentális részét [ornamental part of life]”,<sup>51</sup> vagyis a gyönyörteli munkán alapuló életet. Ezt máshol „állati élet [animal life]”<sup>52</sup> kifejezéssel illeti, ugyanis a munkában lelt gyönyör mintáját a létfenntartó tevékenységekben találja meg: az étkezésben, a testmozgásban és az utódnemzésben.<sup>53</sup> Társadalomképében tehát az „ornamentális” élet az élvezettel végzett munkán alapuló közösséget jelöli, miközben ez az élet a nem emberi tartományokra is kiterjed. Morris gyakran visszatérő szófordulata, az „élet szépsége [the beauty of life]”<sup>54</sup> pél-

dául a munka és a gyönyör viszonyát tágabb ökológiai kontextusba emeli:

Ez [a munka] a természet legnagyobb ajándéka, hiszen minden embernek, sőt, úgy tűnik, minden dolognak dolgoznia kell. Így nemcsak a kutya lel gyönyörre a vadászatban, a ló a futásban, és a madár a repülésben, de azt a gondolatot is természetesnek véljük, amikor elképzeljük, hogy a föld és maguk az elemei [*the very elements*] is örvendeznek, miközben a számukra kiszabott munkájukat végzik. A költők pedig már [régóta] beszélnek a mosolygó tavaszi mezőkről, a tűz örvendezéséről, és a tenger számtalan nevetéséről.<sup>55</sup>

A dekoráció tárgyát és környezetet összekötő szerepe megjelenik Morris középkori kéziratokról mint „kézelfogható műalkotásokról” alkotott nézeteiben is. Egy helyütt Morris megjegyzi, hogy ha a kora középkorból semmilyen műalkotás nem maradt volna fenn a kéziratokon kívül, akkor e kéziratok díszített oldalai alapján még így is a művészet nagy korszakának tarthatnánk.<sup>56</sup> Ezzel egyrészt azt állítja, hogy a díszített kéziratok önmagukban is kiemelkedő művészeti alkotások. Másrészt, ha összevetjük további szövegrészekkel, itt arról is szó van, hogy a díszített könyv milyen mediális visszacsatolási műveleteket képes lehetővé tenni, ami azt is sugallhatja, hogy a kéziratokon keresztül hozzáférhetővé válhat az elveszettnek hitt iparművészeti korpusz.

Tudatában annak, hogy ezek a kéziratok egy tágabb környezet részét képezték, Morris a dizájnról irányuló olvasás sajátos formáját szorgalmazza: „A [13.] század végén és a következő század elején, e rövid időszakban a Jelenések könyvéből számos másolat készült, amelyeket bőségesen illusztráltak képekkel, és amelyek a gótikus dizájn legjavára szolgálnak példákkal, és látszólag bemutatják számunkra azt, hogyan néztek ki a kor freskói Európa északi részén.”<sup>57</sup> Vagy máshol: „Ezek a díszített könyvek [...] külön jelentőséggel bírnak a zordabb és nedvesebb éghajlatokon, ugyanis megőrizték számunkra azt a dizájnt, amely valaha a templomaink és középületeink falát borította az érett középkor egész ideje alatt.”<sup>58</sup>

Ahelyett, hogy a középkori kéziratok „szellemi oldalára” helyezné a hangsúlyt, Morris az anyagi felszínre és díszítésre összpontosít, azaz a könyvtárgyat tágabb mediális- és dizájnökológia részeként kezeli, amely során a könyvlepről egyenesen a freskóra vagy a kőfalak ornamentikájára ugrik. Ez a dizájnorientált olvasás a médiaelmélet egyik alaptételét példázza: egy médium tartalma mindig egy másik médium.<sup>59</sup> A könyvoldal tehát nem reprezentációs vagy narratív, de nem is szemantikai elven tanúskodik a múlt-

ról: mivel ugyanolyan díszíthető felületként működik, mint a kőfal, képes a múltbeli dizájn (azaz az előállítás technikáinak és gyakorlatainak) közvetlen jelenlétére. Az építőanyagot keresztül végrehajtható a visszacsatolás egy tágabb közege.

## MINDENNAPOK: helyreállítás vs. újrarájátszás

Morris kézműves beállítottsága nyomot hagyott történeti gondolkodásán is. Ellentétben a történelemszemléletéről alkotott két leggyakoribb képpel – amelyek vagy a medieválisizmusból megragadt anakronisztikus idealistaként vagy protomarxista utópistaként ábrázolják – Morris történelemhez való viszonya elsősorban a dekoratív művészetek terén végzett tevékenysége, valamint a tárgyról alkotott nézetei tükrében értelmezendő. Számára a dekoratív művészetek történeti jelentősége alapvető fontosságú, hiszen ezek nemcsak „kapcsolódnak az egész történelemhez”, hanem „biztos tanítói annak”.<sup>60</sup>

A tárgyi leletek határozzák meg a történeti koncepciókat, hiszen ezek a tárgyak mind be voltak ágyazva a korabeli mindennapok kulturális gyakorlataiba. Amikor egyik előadásában a South Kensington (a mai Victoria & Albert) Múzeumban kiállított tárgyakról beszél – Morris egyébként tanácsadóként közreműködött a múzeum textilgyűjteményének beszerzési munkájában –, hallgatóságát arra kéri, hogy „vegyék figyelembe, hogy mik ezek a csodaszép tárgyak, és hogyan készítették őket: valójában nem túlzásból és nem is jelentés nélkül használom a »csodaszép« szót, amikor ezekről beszélek. Ezek a dolgok csupán a letűnt korok közös háztartási eszközei, és ez az egyik ok, amiért olyan kevés van belőlük, és olyan gondosan óvják őket. Közös dolgok – és nem ritkaságok – voltak a maguk idejében, amelyeket az eltérés és elrontás félelme nélkül használtak, mi mégis csodaszépnek nevezük őket.”<sup>61</sup> Ahogy az épületek és falvak kapcsán hangsúlyozta az eredeti környezetet, amelybe „bele vannak szőve”, úgy Morris a tárgyakról szólva sem siklik át a nekik közeget biztosító mindennapi kulturális gyakorlatok fölé. A középkori zoltároskönyvek olvasása során például külön felhívja a figyelmet arra, ahogy ezek a könyvek magukban foglalják a különböző kulturális gyakorlatokat, amelyekre használták őket, és amelyeket egyidejűleg feljegyeztek.

Ebben az időszakban, a teológiai és filozófiai értekezéseken, a herbáriumokon, bestiáriumokon és hasonlókon kívül a leggyakrabban azzal a könyvvel találkozunk, különösen a gazdagon

díszített alakjában, amely nem más, mint a zoltároskönyv, amelyet a templomokban használtak éneklésre, és amelyekhez általában járul egy kalendárium, és minden esetben a szentek litániája. Egyébként ez a kalendárium, mind ebben, mind a következő századokban szerfelett érdekes, hiszen betekintést nyújt *háztartási elfoglaltságokba*.<sup>62</sup>

Morris éles határt von a krónikákból származó írott történelem és a múlt tárgyi maradványaiban foglalt kulturális mindennapok történelme között – a kettő közül egyértelműen az utóbbi mellett teszi le a voksát. Ahogyan figyelmeztet: „Azt sem szabad elfeledniük, hogy amikor az emberek azt mondják, hogy pápák, királyok vagy császárok építettek ilyen meg olyan épületeket, az pusztán szokásmondás. Ha belepillantanak a történelemkönyveikbe, hogy megtudják, ki építette a westminsteri apátságot, a konstantinápolyi Hagia Szophiát, azok azt válaszolják, III. Henrik és Justinianus császár. Ők tették volna? Vagy inkább hozánk hasonló emberek, kézművesek, akik nem hagyták hátra a nevüket, sem mást, csakis a munkájukat?”<sup>63</sup>

A Történelem megszövegezőivel, vagyis a történetírókkal és krónikásokkal szemben Morris a könyvek anonim véseteit és a könyvek díszítését részesíti előnyben, amelyek az ezeket a tárgyakat létrehozó kézműves szakértelmét és jártasságát, tehát a nem konceptualizált (és ideologizált) technikákat jelenítik meg. Kézműves archeológiája arra törekszik, hogy felfedje a „valódi történelem mozgását, amely azóta is tart a vásári látványosságunk felszíne mögött”,<sup>64</sup> tehát a mindennapok anyagi kultúráját a viktoriánus kor – narratív és szövegalapú – historizmusának vásári látványossága háttérben. A múlt Morris-féle *korszerűtlen* megközelítését most két dizájnprojektje felidézésén keresztül mutatom be. Az első az építészethez kötődik, a második a könyvtervezéshez.

Morris alapító tagja volt az 1877-ben alapított és máig működő *Society for the Protection of Ancient Buildings*-nek (SPAB). A társaság megalapítását a viktoriánus Angliában a helyreállítás (*restoration*) építészeti gyakorlatának virágzása váltotta ki, amely tevékenységet a társaság hevesen ellenzett. Szemben a műtárgyak és műemlékek modern konzerválási eljárásával, amely leginkább apró javításokból, az „egyszerű és egyértelmű karbantartás”<sup>65</sup> műveleteiből állt, és amely a szóban forgó tárgy anyagi felszínét hivatott megőrizni, a helyreállítás viktoriánus gyakorlata leggyakrabban az épület feltételezett „eredeti” állapotának visszanyerését célozta, azaz az épület drasztikus átépítését jelentette.

Morris szerint a „helyreállítás” végzetes gyakorlata [...] több kárt tett a régi épületeinkben, mint az azt megelőző három évszázad forradalmainak erősz-

ka, (utilitarianizmusak nevezett) hitvány kapzsisága, és pedáns megvetése”.<sup>66</sup> Az épületek erőszakos átalakítása megszünteti azon szerepüket, hogy „mind a művészet, mind a történelem feljegyzései”<sup>67</sup> legyenek, azaz eltörzti az anyagi felületüket, amely palimpszesztként magán viseli teljes építészeti történetüket: „[E]zeket a régi épületeket évszázadról évszázadra változtatták és tetek hozzájuk, gyakran gyönyörűen és mindig történeti módon. A puszták értékük nagy részben ebben rejlett: szinte mindig el kellett szenvedniük az elhanyagolást, gyakran az erőszakot (mely utóbbi a történelem olyan része, amely közel sem érdektelen) [...]”.<sup>68</sup>

Ezen épületek történeti (vagy régészeti) értéke abban áll, hogy konkrét anyagi felszínük megőriz minden apró változást, legyen az a hagyományos értelemben történelmi (háború, rongálás) vagy mindennapi eredetű (karbantartás, elhanyagolás). Így tanúságtételük nem olyan szelektív, mint ahogy azt Morris az általa gyanúval kezelt krónikák vagy történelemlékek esetében feltételezi. A tisztán történeti szempontokon azonban túllép akkor, amikor a helyreállítás gyakorlatát a korábban már szóba hozott ökológiai szempontok szerint marasztalja el. Miként az épület és a környezete közötti szimbiózis kulcsfontosságú számára, Morris az éghajlati hatásoknak is lényegi szerepet tulajdonít abban a folyamatban, ahogy a régi épületek patinája keletkezik. Míg szerinte a helyreállítók számára „egy épület viharvert [weather-beaten] felszíne értéktelen, amelytől a lehető leghamarabb meg kell szabadulni”,<sup>69</sup> Morris ezt a „természetes eróziót [natural weathering] [...] csodálatosnak, elvesztését végzetesnek”<sup>70</sup> tartja. Azzal, hogy az épületeket egyaránt „a természet és a történelem részének”<sup>71</sup> tekinti, Morris a műemlékek *tisztán kulturális* státusát kérdőjelezi meg. Ha az épületek építőanyagukon keresztül lényegi kapcsolatban állnak az őket körülvevő közeggel, „történetüket” pedig az éghajlat és az emberi tettek egyaránt befolyásolják, akkor világos, hogy Morris olyan modellben gondolkodik, amely cáfolja a tizenkilencedik században uralkodó, és a modernségre alapvetően jellemző történelemfelfogást, mely szerint a történelem és kultúra kizárólag az emberi cselekvőképesség terméke, és szigorúan elválasztandó a tisztán természeti szférától.

Helyreállításra vonatkozó bírálatainak azonban van még egy oldala, amely inkább a *craft* és *design* már körüljárt szempontrendszer felől közelít. Morris felismerte a kapcsolatot a gyakorlat és az uralkodó ideológia között: úgy tartotta, hogy a helyreállítás a tizenkilencedik században uralomra jutó, „szinte egyfajta új érzékként”<sup>72</sup> fellépő történeti tudatból nőtt ki:

Hiszen a régóta hanyatló Építészeti kihalt, legalábbis populáris művészetként, éppen amint a középkori művészet ismerete megszületett.

A tizenkilencedik század civilizált világának így pedig nincs saját stílusa a különböző századok stílusainak széleskörű ismerete közepette. Ebből a hiányból és nyereségből együtt megszületett az emberek fejében a régi épületek Helyreállításának furcsa ötlete. Egy furcsa és igen végzetes ötlet, amely már a nevével is arra utal, hogy egy épületet lehetséges megfosztani történelmének ezen vagy azon részétől – vagyis az életétől – és ujjunkat egy tetszőleges pontra szegezhetjük, és mégis megtarthatjuk történetinek, élőnek, éppen úgy, ahogy valaha állt.<sup>73</sup>

A Morris-féle történelmi fejlődés logikája szerint a középkori művészet „ismerete”, vagyis a reflektív történeti tudat a populáris művészet halálával jött létre. A populáris művészet az, amelyet „a megfelelő anyaggal végzett megfelelő építésnek”,<sup>74</sup> vagyis az „ornamentális építkezés”<sup>75</sup> művészetének nevezett, ahol az ornámens a „munkában lelt gyönyör”<sup>76</sup> kifejeződése, amely gyönyört az építőanyag megkötései váltanak ki. Az így létrehozott épületek „egyszerűen csak felépültek anélkül, hogy az őket felépítő emberek szelleme és keze között bármiféle közvetítő lett volna”.<sup>77</sup> A megfelelő kézműves jártasság elvesztése az építészeti „pedáns” és „akadémiai”<sup>78</sup> vizsgálatát eredményezte, amely a stílusok vizsgálatára épült. Ez a stílusközponturnak megközelítés azonban képtelen meglátni a „valódi történelmet”, amely az építőanyagok használatában és a kézműves jártasságokban nyilvánul meg, mivel kizárólag az alkotó szellemre és a tervrajzként értett dizájnról összpontosít, ezzel történeti felfogása szükségszerűen statikus marad. Épületei kizárólag absztrakt elvekhez igazodnak, ezzel pusztán „utánzattá” silányulnak, amelyeket „egy tetszőleges pontra szegez[tek]”. Ennek eredményeképpen az épületeket a „tökéletesség eszmei állapotába”<sup>79</sup> visszaállítani kívánó helyreállítás elkerülhetetlenül kudarcra van ítélve, ugyanis a helyreállítók figyelmen kívül hagyják az anyagi történelmet és a kivitelezés eljárásait, azaz az építés kézműves dimenzióját. „Mármint a helyreállítók [...] azt képzelik, hogy manapság bármelyik eszes építész könnyedén és sikeresen megbirkózik a régi munkával, és hogy amíg minden más megváltozott körülöttük (mondjuk) tizenharmadik század óta, a művészet nem változott, és a munkásaink képesek a tizenharmadik században alkotottal megegyező művet előállítani.”<sup>80</sup> Máshol a helyreállítást sújtó bírálatát egyetlen kérdésbe sűríti: „Árulják el nekem tehát, hogy ettől a [viktoriánus nyomorban tengődő] embertől életének melyik szakaszában várható el, hogy nekilásson utánozni a tizennegyedik századi céhek szabad kézműveseinek munkáját, és minőségileg egyenrangú művet hozzon létre?”<sup>81</sup>

A múlt megközelítésének Morris-féle alternatívája tisztán kirajzolódik egy olyan dizájnprojektnél, amely

újabb kapcsolódási pontokat teremtett az építészet és könyvdizájn között. Morris sokoldalú életművének utolsó nagy vállalkozásáról, a Kelmscott Press nevű magánnyomdájában végzett kiadói és dizájneri tevékenységéről van szó.

A Kelmscott Press, amelyet egyesek a gótikus megújulás (*Gothic Revival*) alapvetően építészeti mozgalma utolsó állomásának tartanak,<sup>82</sup> a későviktoriánus könyvtervezés mértékadó vállalkozása volt. 1891 és 1898 között a korai nyomtatás technikáihoz visszatérő nyomdában Morris társaival közösen ötvenhárom gondosan szerkesztett, gazdagon díszített kötetet adott ki, köztük Shakespeare, Malory, Spencer, Keats, Shelley, Rossetti, valamint maga Morris műveit. Ezek közül került ki a viktoriánus könyvművészet magnum opusa, a *Kelmscott Chaucer* is, Chaucer műveinek egy kötetbe rendezett első összkiadása.

A kötet Morris élethosszig tartó *Arts & Crafts* tevékenységének végső, emblematikus kifejeződése. Négy évig tartó előállításra olyan technikák és a hozzájuk tartozó mesterségek megújítását ölelte fel, mint a kézi-sajtó és a gótikus betűtípus, valamint azokat a „megfelelő alapanyagokat”, mint a disznóbőrből készült kötés, növényi és állati eredetű tinta, valamint borjúbőrből készült pergamen (*vellum*), mely utóbbi beszerzésekor Morris érdeklentébe került a Vatikánban.<sup>83</sup> Mivel a kéthasábos elrendezés nem tette lehetővé, hogy a már korábban tervezett betűtípusaikat (*Golden*, *Troy*) használják, Morrisnak új betűtípust kellett terveznie külön ehhez a kiadványhoz, amely így nem véletlenül kapta a *Chaucer* nevet. A kötet előállítása minden szempontból kooperatív munka volt, ugyanis Morris tervezte a betűtípust, az ornamentikát, valamint az ő keze nyomát viseli az általános *design*, Edward Burne-Jones készítette az illusztrációkat, amelyeket aztán Robert Catterson-Smith „fordított le”<sup>84</sup> a fametszetnek megfelelő vastag körvonalú rajzokra.

Amikor a kötet elkészült, Burne-Jones egyenesen „zsebkatedrálisnak”<sup>85</sup> nevezte: az épület és könyv szimbolikus összefonódása, valamint Chaucer és Morris bonyolult viszonyát így egyetlen kifejezésbe sűrítí. Amikor a különböző Chaucer művek kötetbeli elrendezése merült fel kérdésként, Morris a kronologikus elrendezés helyett „tisztán szerkezeti [purely architectural]”<sup>86</sup> elvekre alapozva a *Canterbury meséket* helyezte a kötet elejére. Ez a mű maga is egy épület, a canterburyi katedrális előtt tett tiszteletadás: ez az a gótikus katedrális, amelynek szépségétől a fiatal William Morris extázisszerű állapotba került, amikor apjával oda látogattak,<sup>87</sup> és amelynek „helyreállító” munkálatai ellen felnőttként röpiratokat írt. Felmerülhet a spekulatív kérdés: a *Kelmscott Chaucer* testésítene-e meg azt a katedrális, amelyet Chaucer hősei a történetben sohasem érnek el?

Az efféle spekulációk helyett azonban jelentősebb, hogy a „zsebkatedrális” a kézművesség azon eszménye szerint készült, amelynek eminens megvalósulását Morris a gótikus építészet kooperatív munkafolyamatában látta. Ahelyett, hogy a szerző Chaucer hangját utánozná és irodalmi hagyománykövetője lenne,<sup>88</sup> továbbá ahelyett, hogy a szöveg eredeti változatát próbálná a kor filológiájának megfelelően *helyreállítani*, Morris azt a könyvészeti közeget, azt az „élőhelyet” alkotja újra, amelyben Chaucer szövegei egyáltalán megelevenedhetnek. Ez egyrészt azon „megfelelő építőanyagok” segítségével jöhet létre, mint a gótikus betűtípus és a borjúbőrpergamén, valamint a chauceri késői középgangol nyelvezet felelevenítése. Másrészt, ez annak a céhszerű könyvészeti műhelynek és a benne zajló kooperatív kézműves munkának az újrajátszását (*reenactment*)<sup>89</sup> is jelentette, amelyben a kötet mintájául szolgáló korai nyomtatott kötetek létrejöttek. A maga anyagi, mediális és mindennapi közegébe ágyazott múltbeli alkotás jelenlétévé tétele egyet jelent a létrehozását biztosító teljes *design* jelenet újrajátszásával. Ez a jelenlétévé tétel a tárgyak és technikák anyagi cselekvőképességéből (*agency*) és affordanciájából indul ki, így az azokat figyelmen kívül hagyó „helyreállítás” alternatívájául szolgál. Míg a helyreállítás minden esetben egy mesterségesen kijelölt időszak identikus rekonstrukciójára, azaz „pedáns” imitációjára törekszik, addig az újrajátszás mindig eseti, nem ismételtető egyszeri tett, amely a gyakorlatok és technikák színre vitelével újat alkot, a múltbeli tényezőket elemi idegenségét mégsem zárja ki sohasem a folyamatból, sőt a maga ösztönzésére fordítja azt. Ebben az értelemben pedig mindenképpen generatív folyamatot jelöl, amely nem teljes reprodukcióra törekszik, hanem a dekoráció praxisainak akár „tökéletlenül” kivitelezett újrajátszásával hozza létre a tudás és szépség új formáját.

## ÖSSZEZÉS

Morris szerint az építkezés és könyvtervezés gótikus modelljei tehát a *design* és a *craft* tökéletes ökonómiáját jelentik. A szerzőség szempontjából olyan modellel szolgálnak, amelyben folytonos az építkezésből a tervezésbe való átmenet, és fordítva. Az építőanyagok hangsúlyozzák saját anyagi valóságukat, ezzel nyilvánvalóvá téve környezeti és kulturális beágyazottságukat. Az időbeliség szempontjából pedig azért jelentősek, mert folytonos keletkezésben álló létmódjuk a rekonstrukció, a helyreállítás és az imitáció hasztalanságát szemlélteti. Ezek az itt művilég szétválasztott szempontok Morris írásaiiban összefonódnak: a kézművesség anyagi aspektusai például az imitáció akadá-

lyát is jelentik, ahogy a folyamatos keletkezésük az oka annak, hogy nem eredeztethetők egy egyéni szerzőtől.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy Morris, az auto-didakta középkorász és kézműves iparművész pályafutása során felismert valamit abból, hogy a középkori kultúra – szemben például a XIX. századdal, amely az újkori metafizika uralma alatt állt – közelebb állt a jelenlétkultúrákhoz, mint a jelentéskultúrákhoz.<sup>90</sup> Míg máshol ez például az eucharisztia katolikus és református szertartása közti különbségben nyilvánul meg,<sup>91</sup> hasonló belátásokra lelünk Morris azon szövegrészletében, ahol a középkori misztériumjátékokról ír. Ahogy írja, a misztériumjátékok alkotói és résztvevői „látták” az eseményeket és „hittek” abban, hogy a megjelenített Isten éppen úgy cselekedne, ahogy az számukra megjelenik.<sup>92</sup> A vallási szertartások és misztériumjátékok tehát még nem távolítják el a megjelenített eseményeket azzal, hogy tudatosítanak a közöttük lévő történeti/metafizikai távolságot, és ezzel reprezentációként fognak fel őket. Minden egyes esemény az adott rituálé vagy vallási történet testi és szellemi újrajátszása, tényleges jelenlevővé tétele. Túlzás lenne azt állítani, hogy Morris műtvonatköztatására problémamentesen ráhúzható lenne a gumbrechtli jelenlétfogalom, és ez nem is lehet a cél, az azonban feltűnő rokonság, hogy mindkét szerző úgy érvel a testi belebocsátkozás jelentősége mellett, hogy korának világképével a középkori kultúrát állítja szembe.<sup>93</sup> Ebből Morrisra vonatkozóan két következtetést vonhatunk le.

Egyrészt a vele kapcsolatban sokat emlegetett *anakronizmus* inkább nietschei *korszerűtlenségnek* tűnik. Azaz a viktoriánus mediealizmusban elfoglalt helye attól válik kitüntetetté, hogy nem historizálni vagy imitálni kívánta a középkori kultúra alkotásait, hanem – a *craft* és *design* gótikus egységén, az építőanyagok jelentőségén és a mindennapi gyakorlatokba való beágyazottságon keresztül – belátta, hogy a jelenlétkultúra eminens megtapasztalása leginkább testi gyakorlatok és technikák újrajátszásán, jelenlevővé tételén keresztül történhet, és nem a tizenkilencedik században intézményesült (és végső soron: értelmezésközpontú) történetírói műveleteken. Más szóval, a jelenlétkultúra leginkább a jelenlét effektusait mozgósító műveleteken keresztül ragadható meg.

Másrészt a Morris által propagált kézművesség ebből a nézőpontból válik jelentéssé. Morris számára a dekoráció kézműves gyakorlatai a múlttal való kapcsolatfelvétel elsődleges módozataiként jelennek meg. A dekoratív művészetek a történelem „biztos tanítói”,<sup>94</sup> vagyis az anyagi világba beágyazott gyakorlatokként megelőzik a történeti konceptualizálást vagy elbeszélést. A kézműves nem úgy végzi a munkáját, hogy előzetesen történeti munkákat búj, hanem az „öntudatlan értelem művészete”<sup>95</sup> szerint dolgozik, miközben „halott emberek vezetik a kezét, még akkor is,

amikor elfeledi, hogy azok valaha is léteztek”.<sup>96</sup> A dekoratív művészetek, és rajtuk keresztül a kézműves alakja így hasonló okokból kerül kitüntetett szerepbe Morrisnál, mint amiért napjaink kultúratudománya tanúsít növekvő érdeklődést a kulturális gyakorlatok iránt.<sup>97</sup> A dekoráció gyakorlatai, az építészetben és a könyvdizájnban egyaránt, olyan kulturális praxisokra utalnak, amelyek „kisebb művészetekként” éppen a mindennapok és a „magas” művészet határán állnak, és ezzel magát a határvonást kérdőjelezik meg. Olyan gyakorlatokat (*habitus*) jelölnek, amelyek végrehajtójuk „második természetévé” váltak<sup>98</sup>, és amelyek így a reflexív („akadémiai” és „pedáns”) történeti tudás alternatívájaként a performativitás logikáját követő implicit, testi tudást képviselik, következtetésképpen egy másfajta történeti tudás lehetőségét ígérik.

Ha pedig ehhez hozzátesszük, hogy ennek a kézműves munkának a hajtóereje az a testi és szellemi gyönyör, amelyet a tárgyak anyaga és a test találkozása határoz meg, akkor a múlttal való kapcsolatfelvétel „kézműves” módja eredendően esztétikai. Ez azonban nem a tizenkilencedik század előtt intézményesült normatív esztétikát, és nem is a hermeneutika által konceptualizált történeti tapasztalatot jelenti, amely a műalkotásokkal való szembesülések eseményeiben tárul fel, hanem talán inkább egy úgynevezett szómaesztétikai perspektívát körvonalaz, amelyben új, nem reflexív módon válik megkülönböztethetetlené az esztétikai élmény és a múlttal való találkozás.<sup>99</sup>

William Morris korszerűtlensége ugyan sok szempontból elidegenítette őt a viktoriánus kortól, a testi belebocsátkozás, tárgyak és anyagok cselekvőképességének, valamint az érzéki gyönyör szerepének hangsúlyozása azonban mind olyan szempontok, amelyek miatt életműve napjainkban különös érdeklődésre tarthat számot. Morris azonban nemcsak a viktoriánusok, hanem egyben a „moderne” kritikusa is volt: a modern haladáseszményen alapuló történelemképpel szemben egy jóval statikusabb modellben gondolkodott, amely mindemellett ökológikusabb is, hiszen az emberi és nem emberi (gyönyörteli) együttműködésén alapul. Ennek részletes kidolgozása lehet a következő feladat. ■ ■ ■

- 1 Victor Hugo, *A párizsi Notre-Dame*, Antal László (ford.) Európa, Bp., 1986, 200. Ld. még 202–236.
- 2 Ez a szövegrész továbbá az 1990-es évektől kezdve a digitális szöveg / nyomtatott könyv kapcsolatáról folytatott viták kedvelt hivatkozási pontja.
- 3 És amelyet Balzac *Elvesztett illúziókja* dokumentál. Vö. Lothar Müller, *Weisse Magie. Die Epoche des Papiers*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2014, 215–228.
- 4 William Morris, *Some Thoughts on the Ornamented Manuscripts of the Middle Ages* [1892] = *The Ideal Book. Essays and Lectures on the Arts of the Book by William Morris*, William S. Peterson (szerk.), University of California Press, Berkeley, 1982, 1.
- 5 Idősebb lánya, egyben művei összkiadásának szerkesztője, May Morris valószínűleg erre a múlthoz fűződő sajátos viszonyra utalt, amikor azt írta róla: „Sohasem tekintett magára régészként, mégis elképesztő tudással bírt a múlt mindennapi szokásairól; ösztön volt ez nála, második látóképesség.” May Morris, *Introduction = The Collected Works of William Morris 1 (The Defence of Guenevere, The Hollow Land)*, May Morris (szerk.), Longmans Green, London, 1910, xvj.
- 6 Johann Wolfgang v. Goethe, *A német építőművésztől* [1773] = *Irodalmi és művészeti írások*, Pók Lajos (szerk.), Európa, Bp. 1985, 271.
- 7 Friedrich A. Kittler, *Szerzőség és szerelem*, Zselér Anna (ford.), Prae 2014/4, 35, 41, 43.
- 8 Uo., 49.
- 9 Uo., 57.
- 10 Uo. 46. Ehhez vö. Kelemen Pál, *Mi volt előtte? Kittler filológiája*, Partitúra 2014/1, 11–18, különösen 14–16.
- 11 A szerzői szerepet Kittler még az 1800 körüli időszak szerzőközpontú irodalomfelfogásában is a működésben lévő lejegyzőrendszerek termékeként mutatja be. A szerző modern alakja mint a műalkotás létrejöttének egyedüli és tulajdonképpeni ágensét a kittleri perspektíva már a szerzőség „fénykorában” is megkérdőjelezi, miközben láthatóvá teszi azt a folyamatot is, amelynek során ezt a konstrukciót visszavetítették korábbi lejegyzőrendszerek termékeire. Vö.: „[A] kialakuló irodalomtudomány a 19. században abban volt érdekelt, hogy megkerülje ezt az érdektelenséget, és még ott is érdeklődjön a szerzők iránt, ahol a »szerző-funkció« történetileg egyszerűen nem létezett.” Uo., 35.
- 12 John Ruskin, *Preface to the First Edition = The Stones of Venice I.* [1851], *The Complete Works of John Ruskin IX*, E. T. Crook – Alexander Wedderburn (szerk.), George Allen, London, 1903, 4. Ruskin háromkötetes művének létezik egy századfordulós magyar fordítása: John Ruskin, *Velence kövei I–III.*, Geőcze Sarolta (ford.), MTA, Bp., 1897. Ez a fordítás azonban nem tartalmazza az idézett előszót. A továbbiakban minden Ruskin-passzust saját fordításban idézek.
- 13 Az építészeti mai szaknyelvében ez a két sajátos ruskini fogalom, mármint a *savageness*, és a *changefulness az imperfection* és a *variety* terminusának felel meg. Vö. Lars Spuybroek, *The Sympathy of Things. Ruskin and the Ecology of Design*, Bloomsbury Academic, London, 2016<sup>2</sup>, 39–41. Noha Ruskin egy életen át tartó vonzalom és tudós érdeklődés fűzte a gótikához, Spuybroek rendkívül eredeti kötetéig az építészeti elméleti diskurzus hagyományosan „diletánsként” utalt rá, és nem sok hitelt adott a szavainak. (Ehhez ld. Spuybroek, 2, 29.) Ennek az előítéletnek a kritikátlan átvételét még a legújabb magyar Ruskin-hivatkozásokban is feltehetjük: „Meg kell jegyeznünk, hogy Ruskin történeti állításait ma már talán egyetlen komoly művészettörténész sem ismerné el legitimnek, ahogy következtetéseit és próféciait is rendre megcáfolta az azóta eltelt idő.” Darida Veronika, *A nosztalgia művészete / A művészet nosztalgija*, Kijárát, Bp., 2015, 18.
- 14 Ruskin a hibázást mint a szépség eléréséhez vezető konstruktív műveletet a gótikában mind a *craft*, mind a *design* szintjén meglátta: a vad északi építők nem törekedtek a letisztult szimmetriára az ornamentika szintjén, ahogy az átfogó dizájn szintjén is megengedett volt a diszharmónia, amint arról például a chartes-i katedrális tornyai tanúszkodnak.
- 15 Ehelyett nem cél Ruskin gótikaképének részletes bemutatása. Ehhez ld. pl. Spuybroek, 1–51.
- 16 John Ruskin, *The Nature of Gothic = The Stones of Venice II.* [1853], *The Complete Works of John Ruskin XX*, E. T. Crook – Alexander Wedderburn (szerk.), George Allen, London, 1904, 200.
- 17 Uo., 196.
- 18 Uo., 201.
- 19 Uo.
- 20 Ahogy az építés Spuybroek érvel: „Amikor egy mai építész rajzot készít, annak minden részlete ki van dolgozva, azaz a rajz *preskriptív*: a különböző arányokról, elől- és hátulnézetekről és keresztmetszetekről készült rajzok geometriailag teljesen meghatározzák az egész tárgyat. Ezzel szemben a gótikus építésznek csak nemrégiben mondtak búcsút a tiszta mesterségnek [craft], ezért rajzokat nem csak papíron láthatunk, hanem fába vésve és kőpadlóba faragva egyaránt. A legtöbb rajzot papíron készítették [ . . . ] amelyek gyorsan megsemmisültek, de néhányuk fennmaradt pergamenen, és ezekből látszik, hogy nagyrészt átfogó tervrajzok voltak. Nem minden épült meg, ami a papíron szerepelt: a rajzok lényegükönél fogva *deskriptívek* voltak. [ . . . ] Találunk tehát rajzokat papíron, de bizonyos tekintetben a fában és a kőben is, és ezek közül minden technikát meghatározott csoport testesített meg, céhek a maguk törvényeivel és véleményükkel, és sem ezek a csoportok, sem a technikáik nem hierarchikusan illeszkedtek egymáshoz.” (Spuybroek, 7.) Más szavakkal: „Az az elképzelés, hogy a fizikai munka legalább annyira része a designnak, mint amennyire rajzolás és felvázolás része a vésésnek és a faragásnak: röviden a *munka benne van a designban, és a design a munkában* – a vadság tehát a változatosságban és vice versa. (Uo., 6.)
- 21 William Morris, *Gothic Architecture* [1889] = *Artist, Writer, Socialist I.*, May Morris (szerk.), Russel & Russel, Oxford, 1936, 266.
- 22 William Morris, *Preface to the Nature of Gothic*, by John Ruskin [1892] = Uő, *Artist, Writer, Socialist I.*, 292.
- 23 Ehhez ld.: Stephen G. Nichols, *Materiális filológia – mi végre?*, Vadas András (ford.) = *Metafilológia 2. Szerző, könyv, jelenetek*, Kelemen Pál – Kulcsár Szabó Ernő – Tamás Ábel – Vaderna Gábor (szerk.), Ráció, Bp., 2014, 456–483.
- 24 Önéletrajzi művében erre maga Ruskin is utal. „Hiszen az igazán szépen illuminált misekönyv maga a mesebeli katedrális tele festett ablakkal, amelyeket összefűztek azért, hogy az ember a zsebében hordhassa, és vele együtt a zenéjét és a benne található összes ima áldását.” John Ruskin, *Praeteria* [1885–1889] = *The Complete Works of John Ruskin XXXV*, E. T. Crook – Alexander Wedderburn (szerk.), George Allen, London, 1908, 491.
- 25 „Ezenkívül minden kézirat, különösen az illuminált, olyan előállítási helyet reprezentál, ahol különféle specialisták egymástól függetlenül dolgoztak, és mind képesek voltak arra, hogy megváltoztassák a szöveget vagy a kísérőanyagokat – mindegyikük különböző módon.” Nichols, 459.
- 26 Vö. Nichols, 477–479.
- 27 *Ornamented Manuscripts*, 2.
- 28 Uo.
- 29 Uo., 1.
- 30 William Morris, *The Woodcuts of Gothic Books* [1892] = *The Ideal Book*, 26.
- 31 *Ornamented Manuscripts*, 1.
- 32 Theodor W. Adorno, *Könyvészeti tücskök, bogarak*, Király Edit (ford.), Nappali Ház 1995/1., 12–18.

- 33 Uo., 2.
- 34 Ahogyan Morris költészete sem kizárólag a hang és írás viszonya felől válik jelentőssé, hiszen a modern költészet előfutáraként számos verse tipográfiai/kalligráfiai eseményként olvasható, amelyek költői teljesítménye abban nyilvánul meg, ahogyan a papír felületéhez viszonyulnak. Ehhez vö. Jerome J. McGann, *The Black Riders: The Visible Language of Modernism*, Princeton UP, Princeton, 1993, 45–75.
- 35 William Morris, *The Ideal Book* [1893] = *The Ideal Book*, 72–73. (Kiem. K. B.)
- 36 William Morris, *The Lesser Arts* [1877] = *The Collected Works of William Morris 22 (Hopes and Fears for Art. Lectures on Art and Industry)*, May Morris (szerk.), Longmans Green, London, 1914, 17. (Ahelyett, hogy az összkiadás adott kötetére hivatkoznék, minden esetben megnevezem az adott esszét/előadásszöveget a könynyebb visszakereshetőség miatt. Morris értékező művei megtalálhatók az alábbi honlapokon: [www.marxists.org/archive/morris/works](http://www.marxists.org/archive/morris/works), valamint [www.morrisedition.lib.uiowa.edu/diaries.html](http://www.morrisedition.lib.uiowa.edu/diaries.html))
- 37 Uo. (Kiem. K. B.)
- 38 Az affordancia fogalmához ld. James J. Gibson, *The Ecological Approach to Visual Perception*, Taylor & Francis, New York, 1986, 127–143. Morrisnál az építőanyagok anyagi tulajdonságainak hangsúlyozása még nem jelent szemelendő szubsztancializmust: sohasem azt jelenti, hogy bizonyos épületek csakis bizonyos alapanyagból épülhetnek, azt viszont igen, hogy ezek az anyagi tulajdonságok mindig befolyásolják az építés módját és eredményét.
- 39 William Morris, *The Influence of Building Materials upon Architecture* [1892] = *Collected Works 22*, 391–392.
- 40 Uo.
- 41 Arra, hogy ezeket a fogalmakat Morris felsejérelhetően használja, már Nicholas Frankel is felhívta a figyelmet. Ld. Uő, *The Ecology of Decoration: Design and Environment in the Work of William Morris*, *The Journal of Pre-Raphaelite Studies* 2003/12, 71.
- 42 *Building Materials*, 404. (Kiem. K. B.)
- 43 William Morris, *The Art of the People* [1879] = *Collected Works 22*, 42.
- 44 William Morris, *Useful Work versus Useless Toil* [1884] = *The Collected Works of William Morris 23 (Signs of Change. Lectures on Socialism)*, May Morris (szerk.), Longmans Green, London, 1915, 111.
- 45 William Morris, *Some Hints on Pattern-designing* [1881] = *Collected Works 22*, 181.
- 46 Erre korábban már Jerome J. McGann is utalt. Ld. *The Black Riders*, 46.
- 47 *Building Materials*, 392. A gumihoz és a pírmaséhoz hasonló „elasztikus” anyagok 19. századi elterjedése alapjaiban változtatta meg a designról és kézműveségről alkotott viktoriánus elképzeléseket. Ehhez ld. Glenn Adamson, *The Invention of Craft*, London, Bloomsbury, 2013, 75–89. Ennek a folyamatnak később Roland Barthes nyújtja a legpoétikusabb leírását a műanyagról szóló esszéjében. Roland Barthes, *A műanyag = Mitológiák*, Ádám Péter (ford.), Európa, Bp., 1983, 143–146.
- 48 *Building Materials*, 394.
- 49 Uo., 405. (Kiem. K. B.)
- 50 Ez persze nem más, mint a differenciálódás deleuze-i logikájának előszele, amely nem véletlenül vált az ökológiai elméletek kedvelt gondolatalkatává.
- 51 *Useful Work*, 111. „Fel kell építenünk az élet ornamentális részét – annak testi és szellemi, tudományos és művészeti, társadalmi és egyéni gyönyöreit –, amely a szabadon és szívesen vállalt munkán alapszik, azon a tudaton, hogy magunk és felebarátaink hasznára vagyunk.”
- 52 *An Unpublished Lecture of William Morris „How Shall We Live Then?”*; *International Review for Social History*, Vol XVI (1971), 11.
- 53 Éppen ezért szerinte a gyönyört sohasem a játékban vagy a szabadidős tevékenységekben (*leisure*) kell keresni, hanem a létfenntartó munkába kell beépíteni, azaz magát a munkát kell játékként üzni. Vö. *Useful Work*, 106–107.
- 54 William Morris, *The Beauty of Life* [1880] = *Collected Works 22*, 51. skk.
- 55 *The Art of the People*, 42.
- 56 *Illuminated Books*, 10–12.
- 57 William Morris, *Some Notes on the Illuminated Books of the Middle Ages* [1894] = *The Ideal Book*, 12.
- 58 *Ornamented Manuscripts*, 5.
- 59 Marshall McLuhan, *Understanding Media. The Extensions of Man*, MIT, Cambridge/Massachusetts, London, 1994 [1964], 305. Ld. még: Friedrich Kittler, *Optikai médiumok*, Kelemen Pál (ford.), Ráció, Bp., 21.
- 60 *Lesser Arts*, 8.
- 61 *Art of the People*, 40.
- 62 *Illuminated Books*, 10. (Kiem. K. B.)
- 63 *Lesser Arts*, 6–7.
- 64 William Morris, *Architecture and History* [1880] = *Collected Works 22*, 315. (Kiem. K. B.)
- 65 *Lesser Arts*, 19.
- 66 William Morris, *The Revival of Architecture* [1888] = *Collected Works 22*, 320.
- 67 *The Beauty of Life*, 69.
- 68 *Lesser Arts*, 19.
- 69 *The Beauty of Life*, 69.
- 70 Uo.
- 71 *Lesser Arts*, 19.
- 72 William Morris, *Manifesto of the S.P.A.B.* [1877] = *Artist, Writer, Socialist I.*, 109.
- 73 Uo., 109–110.
- 74 *Building Materials*, 391.
- 75 *Gothic Architecture*, 266.
- 76 *Art of the People*, 42.
- 77 *Building Materials*, 405.
- 78 Morris a „pedáns” és „akadémiai” jelzőket minden esetben elmarasztalóan használja azokra, akik elsiklanak az anyagok, technikák és mindezek kulturális mindennapokra való beágyazottsága fölött, és csakis az absztrakt elvek és stílusjegyek felől tudják megközelíteni a művészetet. Vö. *Architecture and History*, 297–299, 310, 315.
- 79 *Lesser Arts*, 19.
- 80 *The Beauty of Life*, 69–70.
- 81 *Architecture and History*, 313.
- 82 William S. Peterson, *The Kelmscott Press. A History of William Morris’s Typographical Adventure*, University of California Press, Berkeley, 1991, 6.
- 83 Uo., 109.
- 84 A fametszetek készítésében Morris a könyvdíszítés kooperatív jellegének legtitésőbb kifejeződését látta, „ahol a fa-metszőnek művésznek kell lennie, amikor a designer rajzát fordítja le” *Woodcuts of Gothic Books*, 38, ill. 38–40.
- 85 Uo., 164.
- 86 Idézi Peterson, 240.
- 87 Uo., 45. Az idézett levélben az épület megint csak az illuminált kéziratokkal kerül összefüggésbe: „Emlékszem, amikor ifjúként beléptem a canterburyi katedrálisba, azt hittem, hogy a mennyország kapui nyíltak meg előttem. Ugyanígy, amikor először láttam illuminált kéziratot; ezek a gyönyörök, amelyeket felfedeztem magamnak, erősebbek voltak mindennél az életemben.”
- 88 Noha erre is akad példa, ld. pl. Morris *The Earthly Paradise* című művét, amely a *Canterbury Mesék* szerkezetét imitálja.
- 89 Morris maga nem alkotott átfogó fogalmat annak a múltvonatkoztatásnak a megnevezésére, amelyet a nagyon is gyakran használt „helyreállítás” (*restoration*) helyett szorgalmazott. Ennek megnevezésére felváltva használok az újrajátszás és jelenlevővé tétel fogalmakat. Ezek az angol *reenactment* fogalmát jelölik, amely szó szerint újrajátszást, újraélesztést vagy újrajátszást jelent. Robin G. Collingwood *A történelem eszméje* című művének magyar fordításában a *reenactment* újraélelőként szerepel (nem következetesen), ez azonban a Collingwoodra jellemző eszmetörténeti perspektívát idézi, amely szerint „a történelem egyenlő a gondolatok történetével, s a történeti munka lényege a gondolatok újragondolása, jelenben törté-



- nő újraélesztésük és újraalkotásuk” (Erős Vilmos, *Az angol történetírás a 20. században*, Aetas 27. évf. 2012/3, 142.) Ennyiben a fogalom egyezik a collingwoodi alakkkal, azonban Morrisra vonatkoztatva semmiképpen sem gondolati újraalkotást jelöl, hanem tárgyak, technikák és testi gyakorlatok olyan újrajátszását vagy jelenlevővé tételét, amelyre a kortárs gyakorlatlani diskurzusban találunk példákat, ahol ez a gyakorlat a performativitást képviselve a reflexió el-lenpárjaként jelenik meg. (Vö. Kelemen Pál – Kulcsár Szabó Ernő – Tamás Ábel – Vaderna Gábor, *Előszó. További közelítések a filológiához mint kulturális gyakorlathoz = Metafilológia 2*, 9–16, különösen 12.)
- 90 Hans Ulrich Gumbrecht tipológiájához lásd Uő., *A jelenlét előállítása. Amit a jelentés nem közvetít*, Palkó Gábor (ford.), Ráció, Bp., 2010, 67–73. A bevallottan leegyszerűsítő tipológia alapján a (Morrisnál mindig „gótikus”) középkori ember elsődleges referenciapontja a test, és magát minden esetben a világnak a teremtés más lényével egyenrangú részének tekinti, és nem (az újkori szubjektum-objektum paradigmá-  
val kezdődő) külső megfigyelőnek. Ezzel egyidejűleg történelemfelfogása is eltérő, hiszen a romantikában tetőző historizmussal szemben, amely a jövő alakíthatóságát a múltból való tanuláshoz kötötte, a középkori világkép statikus, hiszen az emberi cselekvőképesség nem befolyásolta a világ alakulását, azaz a haladás képzelete ismeretlen volt. Ennek köszönhető, hogy a különböző szertartások vagy előadások során a megjeleníteni kívánt vallási, metafizikai, vagy történelmi valóságot nem reprezentációként, hanem ténylegesen jelenlevő, testet öltött valóságként fogták fel.
- 91 Uo., 30–31.
- 92 *Ornamented Manuscripts*, 4–5. A kijelölések Morrístól származnak, aki ezzel is hangsúlyozta a közvetlenség középkori fontosságát.
- 93 Persze állásfoglalásuk történetileg is eltér: Morris egyrészt a viktoriánus „akadémikus” historizmus és az abból kinövő „helyreállítás”, másrészt a viktoriánus kapitalizmus ellen szólal fel, míg Gumbrecht a nyugati metafizika dominanciája ellen, amely jelentésorientálttá tette az esztétikát.
- 94 *Lesser Arts*, 8.
- 95 Uo., 12.
- 96 *Architecture and History*, 300.
- 97 Ehhez ld. Kelemen Pál – Krupp József – Tamás Ábel (szerk.), *Filológiai közlöny 2015/2* (Mindennapi filológia).
- 98 Pierre Bourdieu, *A gyakorlat elméletének vázlatja*, Napvilág, Bp., 2009, 215.
- 99 Hans Ulrich Gumbrecht, *Hangulatokat olvasni*, Vársári Melinda (ford.), Prae 2013/3, 21. Természetesen a történelmi és esztétikai tapasztalat viszonya a hermeneutikában is kitüntetett helyet foglal el, ott azonban az esztétikai tapasztalatot eleve a történelmi tudás teszi hozzáférhetővé, valamint mindez feloldódik az ebből a tapasztalatból született „applikáció” reflexív ítéletében, bezárva ezzel az egész folyamatot a „tudat” és az „értelmezés” dimenziójába (ld. pl. Hans Robert Jauß, *Esztétikai tapasztalat és irodalmi hermeneutika*, Bernáth Csilla (ford.) = *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Osiris, Bp., 1999, 142).

**Keresztes Balázs** (1990): az ELTE Általános Irodalomtudományi Doktori Programja és párhuzamosan a WWU Münster Graduate School Practices of Literature doktori hallgatója. Disszertációját a késő viktoriánus irodalom és a designelmélet összefüggéseiről írja.



# PRÓFÉTA A KASZÁRNYÁBAN

**Sz**erelmem, Kondor. Végre a teljes mű, (ha igaz), és ráadásul nemcsak a kiakasztható képek, hanem végre a murálisok is, az indulástól a falra kerülésig az alkotás majd minden stációjával együtt. Ezért itt látható a *Szentek bevonulása a városba* című kép teljes pompájában – a murális, amit annak idején a megrendelő visszautasított, mert megsejtette, hogy a „szentek” – voltaképp lopók-csenők, a kép valójában rejtett satíra. Mindegy: most a Várkeri Testőrpalotájában (ami legyünk őszinték: voltaképp: díszes kaszárnya volt), a Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, a Magyar Nemzeti Galéria, a Szépművészeti Múzeum összefogásával, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával látható/átélhető lett ismét a közel múlt legnagyobb művészenek életműve. *Kovács Gábor* 2006-ban már bemutatott egy szép kis gyűjteményt, akkor az Andrássy úton lévő termeiben – úgy sejtem, Kondor neki is mániája, bár az akkori kiállítás – ahogy a mostani is – nagyrészt kölcsönzött művekből állt össze. Akkor is megcsodáltam. A mostani teljességből, a kétemeletnyi anyagból – csak önkényesen emelek ki darabokat, azokat a műveket, melyek fejbe vágtak eleven maiságukkal.

Tényleg döbbenet: ebben a nem kiállításnak épült, komor térben egyszerre csak fellobban a művész tragikus világképe. Ahogy belépek, mellbe vág a *Plébkrisztus* című hatalmas olaj/vászon alkotása (1964). Még sohasem léphettem ennyire közel hozzá – ha egyáltalán volt már kiállításon. A megfeszített-alak nemcsak a biblikus történet tragikumát, a kép a megkínzottakat idéz meg. Annyira, hogy nekem valahogy egy – a II. Világháborúban dívott büntetésmódra, illetve a „kikötött áldozatra” hajaz, emberi tragédiát látsz itt, szakrálisba transzponálva. A főalak mellett jobbra, egy férfi balra egy nő alakja – ikonográfiailag értelmezhető, ám Kondor „banalizálja” a szent történetet, ami mégis megmarad szentnek: az emberi szenvedés szentségének. Jó, itt magyarázatok, ám végül is nem tudom szavakba önteni, mi vágott ennyire fejbe. Csoda.

A kiállítás megpróbálja tematikus rendbe rakni az életművet (nem biztos, hogy szerencsés vállalkozás). Így találkozhat az „Kondor angyalai” szekcióban a festő titkos szerelmével a demitizált angyalábrázolásokkal. A kiállítás döbbenete: mert az angyal motívum, ami hol főtémaképp, hol járulékos elemként többször is visszatér Kondornál. Az első megrázó – mert politizáló – felbukkanása a „*Forradalom kis angyala*” (1959) című képének nőalakja: egy „civil angyalt” látsz, vörösbe tartott



Pléhkrisztus, 1964

képegeszen ugyan a széttárt szárny jelzi, hogy a köznap és a szentség határán járunk. De az asszony karján gyerek ül – amivel deszakralizálja, legalább is hétköznapivá teszi az angyalsorsot. Amin ámulsz: a kép – még a véres megtorlás idején – a forradalom áldozatainak állít mementót. A kortársak pedig emlékeztek az „anyák tüntetésére” a felkelés napjaiban. A kép szomorúsága, az angyal magánya tagadhatatlan.

Az angyal-téma szerintem a nem-politizáló Kondor szenvedésének kódja, a „bukás” fájdmának szakralizálása. Annyira így, hogy a későbbi ugyancsak a széttárt szárnyú angyal (a *Bukás* c. 1964-es képen) egyszerre több asszociációval tér vissza. A kép alcíme (*Szent Antal megkísértése*) –, ám ugyanakkor a néző Ikaroszra asszociál, a Napba repülni készülő, naiv ifjúra és annak bukására. Már csak azért is, mivel a kép felső harmadában Daedalus repked, míg a vászon átlóval elvágott alsó felének felületét a széttárt-lehanyatló két szárny a pusztulásra ítéltetést juttatja eszünkbe. Nekem olyan ez a kép, mintha kódolva idézné vissza a *Forradalom kis angyalának* sorsát – (gondolja a kor cenzurális viszonyaira, meg Kondor „túrt” státuszára). És mégis: a forradalom tragédiájának „jelenben tartása” ott bujkál a sokértelmű, sok asszociációt egyesítő képben. Ezért hiszem, hogy *A Forradalom kis angyala* és a *Bukás* tragikus „hőse” – időt átívelő módon – az egyik ’59-ből, a másik ’64-ből – párban állnak. A forradalomnak emléket állító – korai – kép sem optimista, a pusztulás jelei kezdik ki a „civil” asszony testét, amit nem ment meg a kitárt szárny utalása, vagyis hogy angyalok nem halnak meg... A későbbin, a *Bukás* című képen, az Ikarosz-téma fedi ezt az 56-os utalást, de hogy Kondorban – mint generációjának számos tagjában – a forradalom, és annak bukása ütötte seb dolgozik, az kétségtelen.

A vörös szárnyak egy meztelen férfitesthez illeszkednek, rajtuk áttörve segítségért kiáltó kezek nyúlnak az egekbe – reménytelenül. Ugyanakkor a szárnyak illeszkedése problematikus: olyan, mintha ruha lenne – a férfitestet borító köpeny,

mivel a szárnyak nem a lapockákból bújnak elő, hanem mintha a férfi-figura bele-gabalyodott volna e szerep-kellékbe. Nehéz dolog a próféta-ság.

A szárny alsó „tollazata” fura világra utal. Kondor jellemző „pálcika-emberei” tesznek-vesznek, veszekednek, csinálják a szomorú káoszt. Hajó úszik, egy pálcika-ember kötésig vízben áll, fohászra, vagy segítségért emeli karjait – mindez „miniben”: a lehulló szárny csücskén, kvázi a „való világ” közönyös rémségére utalva. Az egészben persze a keresztirányú kompozíció a döbbenetes: a vörös angyalszárny bal alsó saroktól a jobb felső képszélig uralja a vászon terét. És: a vörösön túl – ironikusan – a Daidalos (vagy Szent Antal?) bölcs hidegséggel figyel: groteszk tragikum itt is.

Az angyal-motívum másutt is visszatér: már a kezdet kezdetén (*Angyalpár*, 1958-ból) aztán nagyvonalúan *A repülés géniusza* (1964) című képén. Itt bár csak mellékesen „említve”, de ott a repülni akarás angyali modellje. Az angyal motívum „használatában” az a csodálatos, hogy Kondornál nem a „jó” metaforáit képviselik: vagy földiek, csak épp szárnyakat viselnek, vagy „technikusok” (mint a repülés géniuszában), vagy kifejezetten negatív szereplők. Igen, „gonosz” angyalok is vannak. Ld. pl. a *Szentek bevonulása a városba* című nagy murálisát, ahol már a sötét angyalokat láthatjuk – igaz, pálcika-figurákként, de ezek a sötét alakok a „város” rendőreiként fogdossák össze azokat a lakókat, akik menekülnének a „szentek” bevonulása előtt – legalábbis ahogy én lefordítom e figurák rohángzását. Az angyal-mítosz ilyen kétértelmű felfogása (ábrázolása) szerintem egyedülálló a festészetben. Mondanám

Bukás, (Szent Antal megkísértése) 1967





Szent Péter és egy nő I. 1967

Klee híressé vált képe után, hogy amivel Kondor dolgozik, az az „*angelus novus*” – egy fura égi-földi lény különböző transzformációja. (A Klee-kép szent és gonosz, vigyori és tragikus arcú figurája Walter Benjamin kedvence volt, hozzá gyártott történetfilozófiai enigmát...) És hát tudjuk – ha máshonnan nem, Madách művéből –, Lucifer is angyal volt egykor, szerintem ezt a státuszát „gonoszként” is megtartotta – csak így teljes a figura szakrális értelme. Kondor ezzel dolgozik.

Ámuldozom a *Szent Péter és egy nő* (1967-es, olaj, farost) c. képén: már a figurák elhelyezése is fura (groteszk, ironikus) – két egymástól különálló alak, házak előtt áll a szent, valami kerítésféle előtt ül a nő – meztelenül. Még csak fel sem kínálkozik, a Szent – feltehetően zavarában – kecses mozdulattal tanakodik, hogy most mit kell/lehet tenni? Belenéz a felettük kikerekedő Napba. Az én olvasatomban a Szent glóriája és a Nap kerekése a kép festői centruma. A kettejük közti házak – háttérként való – „beköszönése” Kondor szokásos deszakralizáló gesztusa. A kép azért is érdekes mert Kondornál alig – ha egyáltalán – fordul elő erotikus téma. Itt megjelenik – de teli groteszk (abszurd) kérdéssel. Nagyon tetszik.

Aztán itt van az ugyancsak megfejthetetlen: a *Darázskirály* című kép (1963, olaj, farost). Nem először állok vele szemben, és ma is csak annyit érzek, hogy lebilin-

Darázskirály, 1963



csele a jelentések polifóniája, de hogy miért szomorú ez a „király” (hisz már minden az övé, kivéve a „darazsat”); hogy egyáltalán miért király ez a figura, és hogy ebből mennyi az irónia – Kondor titkos képalkotó „fegyvere”) –, azt csak találgatni tudom. Mert ugye király ugyan, mindene van – mögötte a „város”, kvázi jelzi, hogy birodalma is van, de a kezében – igaz, két egymástól független kezet látsz – valami van, amit a „darázs”, úgy tűnik, megenni készül, vagy csak kisajátít. Egyszóval, hogy a király nézheti kezeit, mert ami benne van már a „darázs” karmaiban van. Ha igaz. (Nem lehet kivenni ugyanis, mi a csudát kaparint meg ez a darázs? Igaz, nem is lényeges, a fontos, hogy nem a király itt a főnök, hanem a darázs, melynek sok szárnya van, nem is igazi darázs, csak a képcím után nevezzük darázsnak. Szóval akár mennyit álldogálok a kép előtt, nem tudom megfejteni rejtvényét. De a nagy festészet lényege a „látható-láthatatlan titok”, a sokértelműségbe rejtett – csak átélhető, de nem magyarázható hatás.

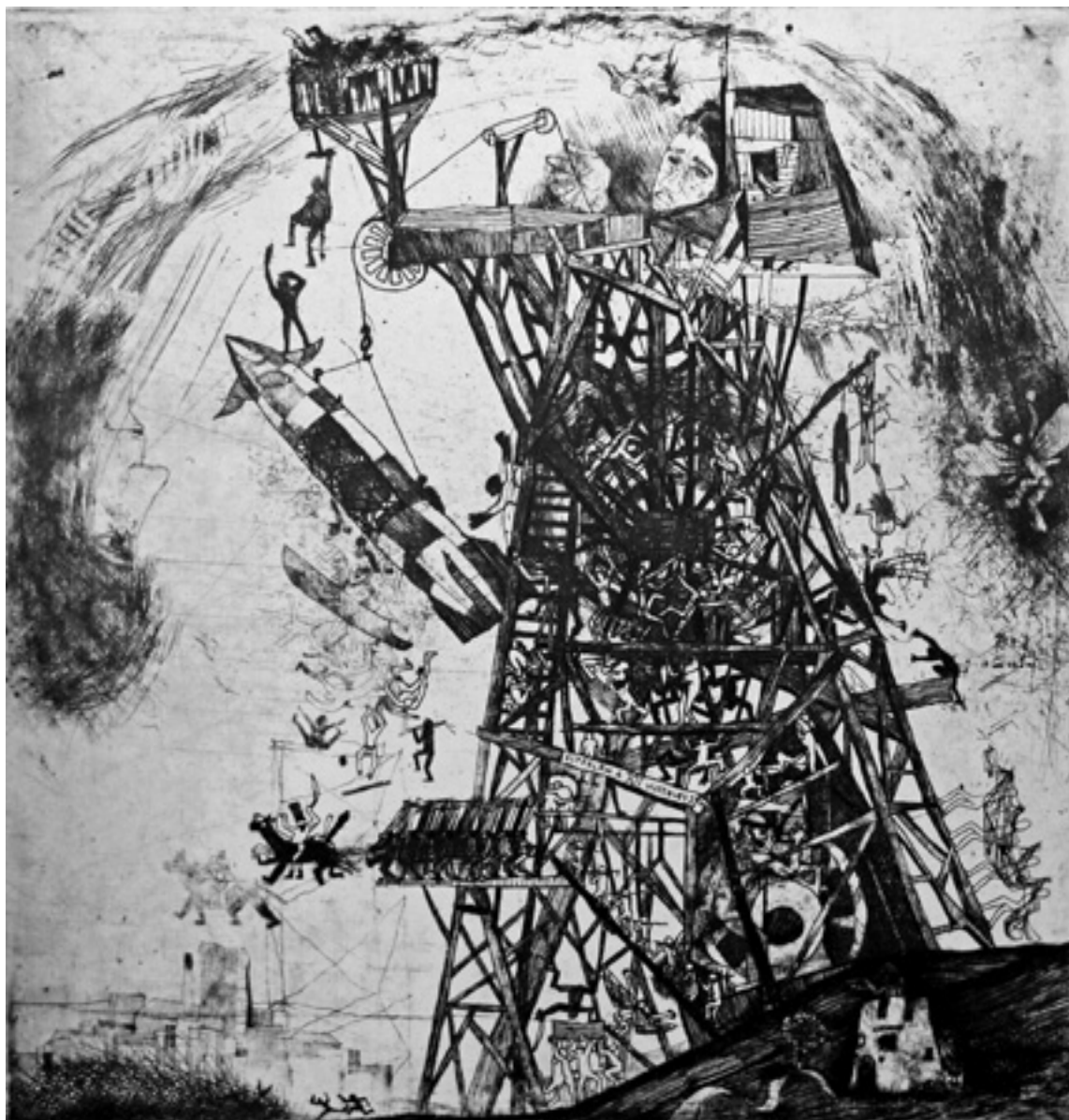
A kiállítás rendezése a „nagy teret” a festményeknek tartja fenn, a grafikai anyag a falakon sorakozik. Ezek közül most csak a *Bomba* című 1966-os rézkarcát (29×27 cm.) emelem ki: a gyilkos erőfeszítés hiábavalóságát/gonoszságát láthatod. És fenn, az kilövőtorony tetején talán maga a művész szomorú arca: mint ha próbálná magát keresztbe rakni e vállalkozásnak. Kondor itt igazi próféta volt, mert, hogy ma ugyanígy emelik itt-meg-ott ezt a vacakot, ugyanilyen állványzatok, szenvedő figurák dolgoznak a végpusztuláson. Jó pár félórát el lehetne tölteni ennek és a többi rézkarcnak bámulásával-megértési kísérletével: Kondor a nagy elrejtő-megmutató művész, grafikája gondolati labirintus. (Csak idézni tudom Rényi András híres írását a *Szent Antal megkísértés* c. képről: vonalról vonalra – a titkok erdeje bomlik ki elemzésében.)

A grafikai gyűjtemény bemutatása egy nagy kérdést is hoz magával: Kondor Béla festő volt, vagy grafikus?, netán grafikai elemekkel dolgozó festő? Mi a szerepe a hangsúlyos vonalaknak festményeiben? Kondor persze nevetne ezen a butuska kérdésen: rézkarcai – és azok sokszoros rejtvényei – legalább olyan mélyen ásnak az ember-mítosz belsejébe, mint fali képei. Festményei a legnagyobb természetességgel dolgoznak vonalakkal, grafikai elemekkel, és színekkel. Ennyiben is unikális nagyság. Szóval: a kérdés – törölve.

Ha már itt, hadd említsem, hogy az életművet összefogó *Szentek bevonulása a városba* című kép a nézőtől távol került. Tán térhiány miatt, jóval a néző feje felett látható. A megoldás végül is érthető, hiszen a kép óriási felületet igényel – gondold meg, mérete: 176×376 cm. Nos, itt, a kiállításon a terem felső harmadába került, olyan helyre, ahonnan a néző legfeljebb távcsővel veheti ki a kép „trükkös” megoldásait (pálcika-emberekre gondolok, meg a kétszer is szereplő „gondolkodó”-figurára, vagy a Jónás-utalás részleteire) – mindez szabad szemmel, a parketten állva nem fogható fel. Így aztán a kép hihetetlenül talányos és groteszk rejtvényyszerűsége nem tud érvényesülni. Pedig ez a mű valóban egy élet és egy életmű összefoglalása: befejezése után a művész örökre letette a palettát.

Örülünk a kiállításnak, Kondor él és élni fog, s közben újabb és újabb titkaira lelhetünk minden új kiállításon. Ahogy ezen a mostani gyűjteményesen is. ■ ■ ■

**Almási Miklós** (1932): Az ELTE és a Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet professor emeritusa. Kezdetben dráma (színház) és filozófia határozta meg életét, Lukács György tanítványaként sajátította el a szakmát, valamint a holisztikus gondolkodást. Első könyveit ez az észjárásbeli habitus határozta meg. 1990-től kezdte érdekelni a gazdaságfilozófia, egyáltalán az ökonómia (finánckapitalizmus), amiben sokat segített az a kétszer egy év, amit Amerikában töltött: e rendszer működésének testközeli élménye határozta meg további tevékenységét. Attól kezdve véli úgy, hogy a világ folyását e tőkeformák globális – és radikálisan új – működése (és diszfunkciója) határozza meg. Szerelme azért az esztétika maradt, oktatóként, kritikusként, esszéistaként a művekkel való bibelődés, a hermeneutika és elemzés tölti ki életét. 1987-ben választották akadémikussá, 2004-ben kapott Széchenyi-díjat. Könyvei a Kalligramnál: *A szerelem lehetetlensége* (2012), *Bevezetés a 21. századba* (minisszék, 2015).



Bomba (rézkarc) 1966

Kondor Béla gyűjteményes kiállítása. Várkeri Bazár.  
Megtekinthető: 2017. július 2-ig.

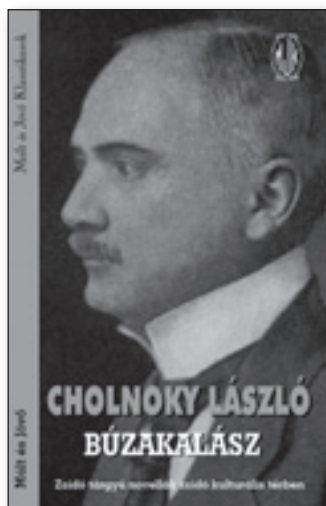
A cikk eredeti változata az Art7.hu művészeti portálon jelent meg.  
Link: <http://art7.hu/kepzo-es-iparmuveszet/kondor-bela/>  
Itt némi kiegészítéssel adom közre.



# MAGYAR, ZSIDÓ, EGYÜTTÉLÉS

A Múlt és Jövő Klasszikusok 2006-ban indult sorozatának legújabb kötete egy elfeledett szerző eddig publikálatlan szövegeiből nyújt pazar válogatást. Cholnoky László (1879–1929) írásművészete leginkább Krúdyéhoz hasonlítható, de annál jóval csekélyebb terjedelmű és egyetlenebb minőségű. Elvértve belefuthatunk egy-egy róla szóló tanulmányba vagy anekdotába, de regényein és fontosabb elbeszélésein kívül életművének nagy része korabeli folyóiratokban lappang, illetve a hagyatékban vár az újrafelfedezésre.

Kőbányai János ennek a szövegkorpusznak egy jelentős részét tette most hozzáférhetővé. Válogatásának érdekessége a rétegzettség, hiszen a zsidó szereplőket központba állító novellák után a zsidó irodalommal és sajtóval kapcsolatos, vaskos sztereotípiákra építő publicisztikai írások olvashatók, amelyet a hagyaték néhány kapcsolódó megjegyzése követ. A válogatás mélyrétegét (a vélhetően nem közlésre szánt „tudattalant”) ezek a hagyatékból kibányászott szövegek alkotják, amelyekből Cholnoky antiszemizmusára vagy antiszemita retorikájára is rálátást kapunk.



Cholnoky László: *Búzakalász. Zsidó tárgyú novellák zsidó kulturális térben.*

Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta Kőbányai János. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2016.

A válogatás minden szövegegysége ambivalens, kettős képet mutat. A novellák zsidó szereplőit minduntalan negatív felhang (de legalábbis erős szkepszis) kíséri a szövegter szerzői részéről, miközben a narrátor jól láthatóan rokonszenvez velük. A publicisztikák durvább értelemben a korabeli irodalom „zsidótlanításáról”, finomabb értelemben a zsidókkal való, mindkét félnek (a zsidóknak és a keresztényeknek is) ideális irodalmi együttéléstől szólnak, miközben mindegyik itt közölt szöveg zsidó lapban volt olvasható jórészt 1907-től kezdődően a szerző 1929-es haláláig, majd az ezt követő években egészen 1937-ig.

Cholnoky László két, egymással összefüggő szempontból mindenképpen alulértékeltnek nevezhető. Meglepő módon nem az ismert művek színvonala, hanem írásgyakorlata és publikációs praxisa jogán érdemelne markánsabb reflexiókat. A plágiummal és önplágiummal gyakran (és jogosan) megvádolt szerző soha nem rendelkezett tartós munkahellyel, tulajdonképpen egész életében az írásai közléséért kapott honoráriumokból élt. Ez a gyakorlat az első világháborúig viszonylag jól működött, de a jól ismert katasztrófák, illetve az írásoknak helyet adó sajtóhálózat teljes újrászervezése a szerzőre nézve súlyos következményekkel járt. Minél gyorsabb idő alatt minél több szöveget kellett előállítania (majd különböző lapokban el-

sütnie), ezt a problémát pedig leggyászasabban csak etikusnak nem nevezhető módszerekkel tudta áthidalni. Noha Cholnoky sokszor lebukott (kötetterveit, elbeszéléseit visszautasították), hosszú éveken át működőképes volt a gyakorlat, amellyel kapcsolatban persze a kezdeti évek sikerei is erősíthették: szerzőnk első világháborúig írott összes megjelent szövegének csak mintegy tíz százaléka nevezhető – klasszikus értelemben – eredetinek.

A kötet szerkesztője egy rendkívül izgalmas kontextusba, a „magyar–zsidó kulturális erőtér” működésébe enged bepillantást, így a válogatás nemcsak a Cholnoky László-kutatás, de a századforduló irodalmával kapcsolatos vizsgálatok szempontjából is hiánypótló, izgalmas munka. Az erős szövegcsokor egyértelmű olvasási viszonyulásokat kényszerít ki, főleg a kötet második részében. Ugyanakkor a novellákat figyelmesen olvasva leleplezhető a bekezdéseit újrashasznosító („vágólapozó”) szerző is, azaz a kötet ezt a Cholnokyra jellemző, mai, poszt-posztmodern szemmel rendkívül tanulságos metódust is bemutatja.

A Reményben, a Múlt és Jövő „ifjúsági mellékletének” számító, de önálló formátumú lapban 1923-ban négy folytatásban megjelenő *Zengedi története* egyértelműen kompiláció. Második része a *Csodaelixír* című szöveg variánsa (1920-ból), a harmadik rész pedig *Hemzsegi csödjé* címen 1910-ből a Független Magyarországból kereshető vissza. Hasonló elven a kötetben olvasható *Haereditas ab intestato* és a *Sámson haja* szintén egymás variánsai. Cholnoky előszeretettel vándoroltatta szövegeit a zsidó lapokban: a *Csodálatos emberke* (1908) az Egyenlőség után 1923-ban *Téli éjszakák* címen a Reményben, az 1920-as *Pour acquit* (Egyenlőség) *Fizetve!* címen négy évvel később ugyancsak a Reményben jelent meg. A kötetben a Múlt és Jövőből beemelt *Efraim Lüttke* (1926) és *Az útitárs* (1937) szintén olvashatók voltak a Remény 1924-es folyamában, míg az egy 1930-as antológiában megjelent *Ők ketten* szintén újraközlés, szerzője először a Reményben publikálta két évvel korábban. Különösen bizarr *A Göncöl szekere* esete, amely a Remény mellett a zsidóság melletti részrehajlás-

sal éppenséggel nem vádolható Magyar Irredentában is megjelent. Cholnoky László esetében az sem egyedi eset, hogy regényeinek egyes részleteit, fejezeteit is külön publikálta: a kötetben *Búzakalász* címen olvasható két szövegből a második eredetileg a *Régi ismerős*ből (1923) lett kimásolva, amelynek rövidített verziója két évvel korábban egyébként *Mefisztófelesz vendége* címen jelent meg.

Kőbányai János maga is említi az utószóban, hogy Cholnoky 1915 előtti tevékenysége „nagyobb kutatói energiát igényel” (509.), hiszen a szerkesztőségeknek leadott és megjelent publikációkat naplózó füzetek csak ettől az évtől indul. Bár a jelenlegi kutatásokból teljesen megbízható adatok még nem szűrhetők le, az már most bizonyos, hogy Cholnoky nem csupán harminchét lapnak dolgozott, ahogyan ezt a kötet szerkesztője sejtí (495.).

Eddig több mint 300 egyidejű időszaki kiadványból sikerült Cholnoky-szövegeket felgyűjtenem, igaz, az még kérdéses, hogy hány laphoz került szöveg a szerző beleegyezésével, azaz ténylegesen hány lappal, és milyen kapcsolatban állt a szerző. Feltételezhető ugyanis, hogy a zavaros jogi helyzet kikapuit több lap is kihasználta, és például névtelen szöveggént publikált már megjelent szövegeket. A *Búzakalász* nem próbál filológiai értelemben rendet vágni ebben a totálisan zűrzavaros szövegekpusztában, de már a pusztá közzététel aktusával óriási segítséget nyújt az ezzel kapcsolatos munkálatokhoz. Mindazonáltal a szövegek – mivel nagy részben itt olvashatók először folyóiratbeli megjelenésük óta – új aspektusokkal gazdagíthatják a szerzői portrét, Kőbányai utószava pedig a Cholnoky László-recepció fontos lenyomatának tekinthető.

Cholnoky László az Egyenlőségben, a Múlt és Jövőben és a Reményben, a kötet szövegeinek helyet adó fő folyóiratokban közel száz – mint korábban láthattuk, nem eredeti – szöveget publikált, a kötetben ezeknek mintegy fele olvasható. Talán a tömör formátummal magyarázható, hogy a válogatásból kimaradtak a vizsgált folyóiratokban álnéven vagy névtelenül megjelenő szövegek, de bizvást remélhető, hogy a kötet esetleges folytatásában ezek is helyet kapnak majd, tovább árnyalva a Cholnoky és a korabeli irodalom(politika) viszonyáról festhető részletes tablót.

■ **Wirágh András** (Hatvan, 1982): irodalomtörténész, az MTA BTK ITI tudományos segédmunkatársa. Az utóbbi időben a Cholnoky testvérek publikálási praxisával, a korabeli magyar sajtó hálózatával foglalkozik.

## FEKETE I. ALFONZ

# Triolás tizenhatodnyi fájdalom

Rumpli regénye nem adja meg magát. Dübörögve köröz a gyanútlan olvasó felett, az általa keltett eszelős zajfüggönyben ide-oda rebben, megtéveszti és felőrli azt, aki leemeli e fekete borítójú könyvet. Maró, fanyar akasztó-fahumorával és látszólag ütemtelenül váltakozó narratívareszleteivel tálalja a szlovák rendszerváltozás környékére datálható családrégényt és tárgyalótermi drámát, kiemelt szerepet kap az élet banalitása, a traumákkal való szembenézés és maga a death metál, mint esztétizáló elem.

A történet a zavarbaejtő logikusság és az elborultság csimborasszója között egyensúlyoz. A főszereplő E/1-ben meséli az életét, többször ugrál térben és időben, hol a gyerekkorából emleget fel egy emléket, hol pedig arról beszél, hogy nemsokára be kell mennie

Jaroslav Rumpli: *Gabonakörök*  
Fordította György Norbert,  
Typotex, Budapest, 2016.

a rendőrségre tanúként. Időről időre felszínre bukkanak érzései is, amelyeket ügyel-bajjal próbálna titkolni szerelmének alanya elől, valamint barátai is helyet kérnek az elmondandók között. Ezekhez vissza-visszatérve mégis a narratíva főbb támpontjaként a következő jellemzők funkcionálnak, amelyek egytől egyig a regény szereplőire életformáló hatást gyakoroló pozíciókba helyeződnek: a diszfunkcionális család, amely kőkemény héjat képez a főhős köré; az igazság, amelyet jog szempontjából vizsgálnak és próbálnak újra kreálni, ugyanak-

kor az Egyetemes Igazság is fontos sarkköve a narratívának, noha Rumpli az utóbbi után való kajtatást kellő humorral kezeli, így a didakticizmus elkerülhető; a fel- és aláköroző, szemmel alig követhető labda röpte, amely a tempót határozza meg; a gabonakörök, amelyek felesleges misztikummal ködösítenek; az állandó balesetek, szerencsétlen halálok, amelyek morbitást kölcsönöznek; valamint a pincékből előmorajló death metál.

A szerző a populáris műfajokon keresztül igyekszik megközelíteni az elbeszélhetőség kérdését. Ezt többféle módon ragadja meg a kötet: a death metál, a zsonglörködés és sajátos konyhafilozófiát bocsátja narrátora segítségére, hogy ezek által élje túl és próbálja értelmezni a tapasztaltakat. Az elbeszélőre telepedő rezignált távolságtartással együtt a *Gabonakörök* meglehetősen szokatlan stilisztikai alakzatot hív életre. Egyfelől tehát ott van a death metál jellemzőjeként értelmezhető eszképzimus-ellenesség valamint a memento mori hagyomány túlhangsúlyozása. E kettősség folytán a halál újra és újra felbukkan a szövegben, mint egy kiszámíthatatlan irányból visszatérő labda, amelyet előzőleg



egy mutatványos lökött fel a levegőbe. Másfelől a repkedő gombócok monoton, egyszer fenn, egyszer lenn mozgása kondenzcsikókként húzzák maguk után a szöveg éppen arra hivatott darabjait. Emiatt pedig a kronológiailag még csak-csak működő, de a logikai sorrendet teljesen sutba dobó, eset-szerűen összeöltött korpuszt midcultot idéző röppentyűkkel – „Az életet nem lehet megtölteni azzal, ami meghaladja” (451.) – tömi degeszre az író. Az így létrejött regényben nemcsak a követhetlenség, hanem egy, a szöveg felett folyamatosan lebegő iróniafelhő is nehezíti a tájékozódást, amelyből egyszer sem keveredhet ki az olvasó. Vagyis e három elem segítségével való elbeszélhetőség kísérlete a végtelenségig erodálódik, maga után hagyva egy szinte élőhalott ígéretet, amely kétségtelenül nóvum, bár inkább trükk.

Nem hat meglepetésként, hogy a szöveg temérdek regiszttert mozgat és lifteztet. A gyakran előkerülő orvosi zsargon különösebb összejördülés nélkül bukik át a metálmagazinokból ismerősnek tetsző argóból érkező képzelettársításokon, mint például – repülnek a horzsoló riffek. Hozzá nem értőknek ezeket a zenére vonatkozó részeket a narrátor igyekszik minden esetben közelebb hozni: „próbáljátok meg összekeverni a hidraulikus prés zörgését a fogfájással, a középfülfő-gyulladás, egy kettős infarktussal, majd mindezt szorozzátok be hatszázhatvanhéttel” (239.). Ennek a nyelvi kevercsnek további összetevőjét alkotják még a jogból származó kifejezések, amelyekkel becsatornázzák a tárgyalóteremben folyó dráma állomásait.

Ha nem is szorosan kötődik a *Gabonakörök* nyelvi megformáltságához, de fontos említést tenni a mindent elösrő fekete humorról és csekélyebb mértékben az egzisztencialista nihilizmusról is, amely az egész kötet atmoszféráját meghatározza. Ilyentén olvasható az is például, amikor a köznyelvi seggfej metaforát az író egy jóképű ügyvéd esetében szó szerinti alkalmazza. A férfit kedvelt szabadidős elfoglaltsága, gombászás során egy medve támadott meg és letépte a fél arcát. A karakter nem ijedt meg, a macskótól elhalászta az arca megmenthető maradványait, majd kosarába pakolva, a városon át leballagott a helyi kórházba, hogy építsék vissza az arcát. Azonban elegendő felhasználható szöveget nem lévén, a fenekéről távolítottak el húsdarabokat, hogy helyrehozzák a bundás négy lábú okozta károkat. Ugyanakkor, és itt kanyarodik vissza a death metal esztétikája és köthető össze a nihilizmus még nem tapasztalt magasságaival, a zene ezen ágát játszó karakterek valóban az extrémításokig mennek, hogy a memento mori elképzelésrendszerét átültessék kortárs viszonyokra, erre pedig jobb közeget nem is találhattak volna, mint a halál metál.

Ritkaságként tudom csak kezelni Jaroslav Rumpli regényét. Egyfelől

nagy leleménnyel létrehoz egy szerkezeti elmozdulást, amely segítségével lesz abban, hogy a kötetet teljesen más irányba terelje és elfeledje a kronológiát, azonban ezek mégsem hatnak zavarónak olvasás közben. Ha hozzáveszem még azt a tényt is, hogy mindehhez egy olyan ideológiai hátszelet hoz a death metálból, amely lehetővé teszi, hogy a más esetekben magát a történetet adó borzasztó és undorító esetek adják a szereplők hétköznapi gerincét, akkor mindenképpen ünnepelehetem ezt az érzékletes változást. Másfelől mégis ott lapul a családottság is bennem. Egyetlen midcultfricska és a rizómaszerűen szerteágazó kulturális utalásrendszer sem tudja elhitetni velem, hogy pótolni képesek magát a történetet. Érthető, hogy a *Gabonakörök*nek bizalmat szavazott a Typotex kiadó, elvégre előzmény nélkül áll meglátásom szerint, nemcsak a szlovák irodalomban, de magában a kortárs közép-kelet európai, kortárs irodalomban.

■ **Fekete I. Alfonz:** prózaíró, kritikus. 1986-ban született Szabadkán. Budapesten és Szegeden végezte egyetemi tanulmányait. Fantasyvel, tündérmesékkel és gyerekirodalommal foglalkozik.

KERBER BALÁZS

## A JÁTÉK BŐSÉGE

Korpa Tamás második kötete igen szervelesen építi tovább az első, 2013-as *Egy híd térfogatóról* című könyv poétikáját, de a szövegek érdeklődése a struktúrák sokféleségének és építési lehetőségeinek, a tér hajlatainak textuális megképződésének kérdésé- től mintha arrébb mozdulna. A tér itt is gubancos, forgácsokból építkező, azonban sokkal inkább az ingerek, ingerületek textualitása és ösz-szejátszatása válik kérdésessé, vagyis a szövegen átütő anyagi, érzéki lé- meny lehetőségei.

Korpa Tamás: *Insomnionia* Kalligram, 2016.

A kötet szövegein úgy „üt át” a kép, hogy annak nyelvi megjelenítése sem marad háttérben, hanem épp a lendület, a szenzuális hangzás nyomán tel- jesedik ki vizualitása. Korpa versnyel- ve tudatosan provokálja a színek és szóalakok érintkezését, melyek foly- ton egymásba türemkednek, és így a textus felületi finomsága, a nyel- vi kifejezés linearitása magába sűríti

a térben többféle mozgó intenzív látványhatást: *a paplak / püspökli la balkonján R fut tova. / (R élete 2.)*. A képi inger át- meg áttör a verseken, miközben a megjelenített vizuális elemek egymástól és egymáson is elmozognak, játékba hozva az érintéseket, a nyelv/kép jelenségek ütközéseken és simításokon át aktiválódó természetét.

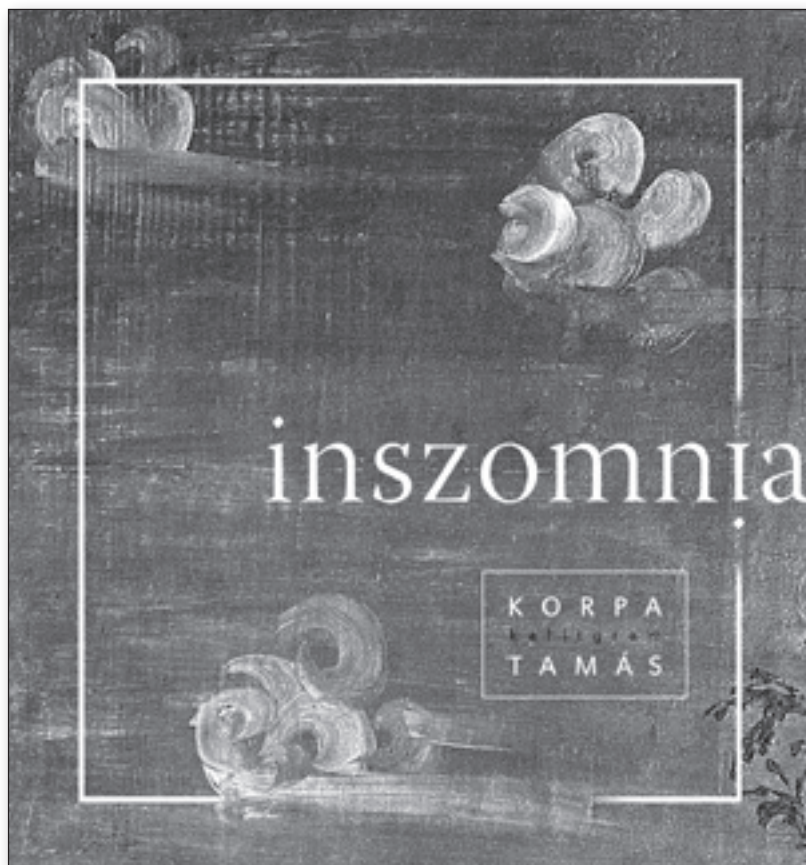
Épp az érintkezés, az érintés az, ami az *Inszomnia* képi működését mozgásba hozza, ezzel egyszerre szétfeszítve és ismét egységbe is hozva a verset. Mert az adódó vagy váratlan elmozgások, ütközések eredményezik azt a variálódó iránypályát, melyen a különböző (alkotó)elemek az útkukat keresik: *komlóbokor... jellemes Bulvár, / spontán Vicc / (R élete 1.)*. A felvetődő motívumok olykor találkozó forgácsok, olykor viszont egy lánc részei: egyszerre érzékelések tervezett (vagy legalábbis következetes) egymásra vetítései, illetve a mozaikot véletlenszerűen kiegészítő elemek. A szövegeket valamiféle nyugtalan kristályosság jellemzi: úgy tartanak egybe, hogy közben megvan a szétmozgás minden esélye, vagy inkább úgy egységesek, hogy szeretik színre vinni saját szétesésüket.

Talán a kötet izgalmas párvers-konceptiója (mindig két azonos című szöveg felel egymásra, kivéve az utolsó hármas „párt”) is a versképződmények „se itt, se ott” preferenciájának az alátámasztására szolgál. Egyrészt az azonos című szövegek befejezett egységekként jelennek meg egymás mellett, ugyanakkor épp a címbeli azonoság utalhat egy hátsó, alaki tisztázatlanságra: mintha az adott címhez egyetlen vers szertehagyott két nyúlánya tartozna, vagy mintha a két vers az egyetlen szöveg hiányának kettős megjelenítése lenne, két változat a nem létező formáról. Így a párok tagjainak belső kiegyensúlyozottsága megint veszélybe kerül, a belső biztonság mögött felmerül egy nagyobb egység vonzása, mely felé a versegységek mint alakzatok tartanak. Ez pedig húzza és széthúzza a párokat.

A Marno-költészet hatásának tekinthető, hogy a versek alakjának váltakozását gyakran a figyelem és a reflexió térré szervesülése adja. A külvilág zezugossága kint-bent játékba kezd a tudattal, melynek során nem

az válik igazán hangsúlyossá, hogy a szubjektum konstruktívan fogadja be környezetét, hanem épp fordítva: a „külvilág” térelemei, építőkövei csak metaforái egy teljesen autonóm, belső mozgásnak. Az érzékelt képek csak egyfajta kapaszkodói a figyelem leírásának, melynek valójában önmagával van dolga: *kisodródik figyelme peremére, mint egy párkányra. (kivette hálóját 2.)* Az idézett versben az ablak és a párkány motívuma, az ottidőzés, és főképp az odasodrottság, a kényszerűen választott nyugalmi állapot élménye szintén Marno szövegeire emlékeztetnek. Ebből adódik az is,

*dául a pálya, / melyet a tudat utasít a szörnyű geometriára, / (veterán játékosok emlékére 1.)* A verspár első szövege arra is reflektál, hogy a tudat által alkotott kép mennyi egyéb körülménnyel nem számol, hiszen e mulasztás nélkül kép sem lehetne: *elvész, hogy a csatár dugóban koccant, ütközött / reggel, hogy a kapus brazil, és még éppen nőtlen, / hogy a lelátó élő organizmus: / (veterán játékosok emlékére 1.)* Emiatt magának a versnek is újabb képekre kell átgyűrűznie, de így nem lesz teljes kép, ahogy teljes vers sem: *mert nincs ez a költemény. (veterán játékosok emlékére 1.)*



hogy a reflexió egy kívül eső vagy szorongatott pontból, talán épp a kisodrottság okán, indul el, hogy továbbgyűrűzzön.

Korpánál ennek a mozgásnak az ellentéte is megtalálható, például a *(veterán játékosok emlékére)* szövegpárban, ahol épp az aktív rendezés, a befogadás valóban nyitott formája dominál. Itt az érzéletek inkább hálónak szövődnek, és nem a magába sodródott figyelem metaforái: *halmaz pél-*

A tűnékenységet feledhetővé vagy épp tapinthatóvá teszik a játék alakzatai, melyek ebben a két szövegben a konkrét versszituáció, a foci-merközés szintjén is jelen vannak: *két környilik lassú szirmokat bontva / a középkezdés után, két komfortos centrum. / te tudod, melyikben vagy, és melyik a másik? / [...] / egymás szavába vág lebegő sorfal és kapus. / (veterán játékosok emlékére 2.)* A tűnékenység, az elemek egymást érintése és elmozgása az ele-

gancia képzetét hívja elő, a fantázia eleganciáját. A képösszeérések mintha mind ilyen szírombontások, furcsa „előbújások” lennének. A lelátó félig állat, félig egy tetovált, öreg isten / műve [...] (veterán játékosok emlékére 2.). A pálya identitásváltozásában tájékozódni próbáló beszélő igyekszik bemérni és egymásra vonatkoztatni a látottakat, de az eredmény maga a tájékozódás folyamata lesz, mint ahogy bármilyen egység is csak képek sorozataként értelmezhető. És ahogy nincs ez a költemény, úgy a tájékozódási próbák is csak a szituáció feloszlásához vezethetnek. Ami eleve nincs, annak is vége szakad: *aztán hazamész – itt sem voltál –, átaludni a délutánt. (veterán játékosok emlékére 2.).*

A kötet mozgásaiban, irányváltásaiban a kulturális utalások (pl.: Bach és Wagner zenéje vagy a kötet címet inspiráló Dante Gabriel Rossetti költszete) egyfajta morzsalékként jelennek meg, közelítve egymáshoz a hangot, a tapintást és a jelentést. Néha a látás és a tapintás ereje nem kíván egyéb, szorosabb összekötő elemeket, és a szöveg szinte egészében egy érzéki tapasztalat illúzióját kelti: *s akár a hiúz, vadászni indul benne a puhaság – / egy kirakat dizájnüvegén végül a göndör völgy / tanulsága: havazik. (slavia él 2.).* Rossetti tapintható, látatató versei, a foszlányok és vágyak játéka, vagy a jellegzetes, kiugró árnyalatokkal dolgozó preraffaelita színvilág erősen inspirálhatta az *Insomnia* látásmódját.

De, ahogy Rossetti *Insomnia* című versében is, az érzéki tapasztalatok illúziója inkább tapasztalatok sorából keletkezik, mintha különböző optikák, tapintás- és látásemlekek rakódnának egymásra. A hiúz, a puhaság, a göndör völgy és a havazás felkeltik a konkrét érzékelés pillanatát, de közben annak materiális érzetét megőrizve mégis absztrakcióvá gyúródnak. Az álom és éberlét közti váltakozásnak vagy köztes mezőnek, ami a kötet egyik fő színtere, megfelel a lebegésnek és a fotószerű anyag emlékeknek ez a kettőssége. A versek azonban *álomszerűvé* mégsem válnak, hanem a kötet címéhez híven inkább az éberlétből nyitnak a szakadozottan bekövetkező álom elmosottabb, játéksze-

rűbb világa felé, így az álom feldúsítja az éberséget.

Az álom beszüremkedését szinte mindig a játék alakzatai jelentik; úgy tűnik, az álom Korpa számára mindig valami szellemi összekapcsolódást, távoli asszociációt jelent. Ilyenkor fantáziatérük lép a szövegbe: *koronád csillog, / mint egy dulakodás, a tengerből sarkán. / (beültetett szerek emlékére 2.).* Az álom másik megjelenési formája a nyelvnek, nyelvi kategóriáknak és a tapintásnak állandó összeérése, ütköztetése. Ennek során mindkettő felveszi a másik minőségét, de a találkozás sosem válik teóriává, nem marad egy átlátható rendszer, hanem csak az egymásba fonódó tagok, nyúlványok bizonytalanságát érezzük: *nyugodtnak tűnt, mint a nulla, kímélve / magát, hogy elöntse klímájával egy név. (A pátriárka környéke 1.)[...] fehér zárójel egy fekete erdőben. (A pátriárka környéke 2.).* A rendszer és a rendszertelenség viszonyosságát mutatja, hogy bár a viszonyok sosem tisztázódnak, és a versek áradászerű egymásra következősében csak az értelem, viszonyok kalimpálását, egymáshoz érését tapasztaljuk, épp ez a hajladozás kelti a szövegek egyensúlyi állapotát, azt a szemcsés világot, melyben a beszélő létezik.

Gyakran a nyelvi és az anyagi minőség, miközben egybeolvad, erősen szembe is kerül, párba állítva a kategória szilárdságát és a nyüzsgést: *ahol fészket bont a szapora kolónia: / kiüríti a kérdést, és idő kerül a szóra. (slavia él 2.).* A kötet utolsó, *(a hazugságról)* című, háromtagú versében ez a kettősség egyfajta lépéssorrá, felvonulássá dúsul; a gyakori ismétlődések, a kép és a nyelv találkozásának hangsúlyozása izgalmas, dübörgésre emlékeztető befejezést ad a kötetnek, amit a baljós cím is alátámaszthat. Ezekben a szövegekben már nem annyira a keveredés, inkább a nyugtalan érzetek, előérzetek egymásmellettsége érdekes, azonban valamiféle harmónia utóhatása érezhető a simulásban, ahogy az elemek követik egymást. A hármas ciklus első darabjának felütése pedig érdekes érintkezési felületet talál Kasák és Weöres költészete között: *irdatlan árnyékot vet egy énekesmadár csőre szavak (a hazugságról 1.).* De a cik-

lus egészéből is érezhető egyfajta produktív elegyítése a kassáki avantgárdnak és a Weöres-féle ritmikus, táncos érzékletnek.

Vers és zene erős kapcsolatát a szövegekben mutatja az Alexander Siloti által átdolgozott Johann Sebastian Bach-mű kottájának kötetbe emelése is, valamint Györffy Ákosnak a kötethez komponált műve. Az előbb említett *(a hazugságról)* című ciklus technikája ellenére Korpa verseiben a zene mégsem a ritmus evidens módján van leginkább jelen, hanem az ötletek váltakozása, a játék rejtettebb alakzatai, a képek furcsán kicsúcsosodó összeérései révén, melyek nem annyira a zene hallható minőségét, hanem absztraktabb működését idézik fel, ahogy a zene egyes részei, egy-egy újabb térként, asszociációkat, együttállásokat teremtenek. A játék, az eljátszás motívuma az egész kötetben ezen a metaforikus síkon működik.

Az ötletek mozgása néhol felveti a kötet nagyobb struktúrájának kérdését, hogy hol fonódhatnak össze, ha összefonódhatnak, a különböző szálak, illetve hogy végül mivel állnak össze a sokféle induló folyamatok. A kötet egyes részeiben az építkezés, a kontextusok keresése talán túlsúlyba kerül a könnyedséggel szemben, a játék ilyenkor a kelletnél tudatosabb jelleget kap, és a rétegek egymásra rakódása, olvasása is kissé nehezebb. Azonban a végső összeszalazhatatlansággal egyáltalán nincs baj: az *Insomnia* bátorsága éppen abban áll, hogy meri vállalni az áradást, mert a beszélő tudja, hogy az messzebbre vezet a szigorú alakoknál, alakzatoknál. A játéknak nincs szüksége igazolásra, mert önmagában is komoly és jelentésszerű.

■ **Kerber Balázs:** 1990-ben született Budapestén. A József Attila Kör tagja, az ELTE olasz doktori programjának hallgatója. Első verseskötete *Alsom rendszertelenül* címmel jelent meg a JAK-füzetek sorozatában, 2014-ben.



# A BOLDOGTALAN ZSARNOK

A 33. SZÁMLA

**M**iniszoknyát is alig fellibbentő fuvallatokban, könnycseppnyi felhők alatt, a tavasz és kora nyár egyelőre még hihető ígéretei közepette bandukolok törzskocsmám irányába, és közben SOMLYÓ ZOLTÁN, a méltatlanul elfelejtett, legfeljebb KOSZTOLÁNYI DEZSŐ novelláiban a SÁRKÁNY név alatt felbukkanó bohém költő kellemesen frivol, *Örök körhinta ringarája* című szonját dúdolom magam elé, miszerint:

*Mentél már így koratavasszal  
a langyos József-körúton  
a színes plakátok alatt?*

*A gázvilág, e bűvös fürdő  
ferde sugárban széjjelömlik  
s a habja: új remény.*

*És bandukol a láb s a szív is.  
S a sok-sok békésajkú civis,  
megannyi lenge báb.*

*Mosollyal és ápolt bajusszal  
vörösborot inni megy szelíden  
s rajt vastag óralánc.*

*S te arra gondolsz, hogy e lények  
már reggel óta állnak, élnek  
s te most bújtál elő.*

*S míg ők terített asztal mellett  
a dús fűszerekkel betelnek;  
terád nem vár a nő.*

*Terád nem vár. De vársz te rája.  
S örök körhinta ringarája  
altatja bús szíved.*

*S az Oktogon felől a szellő  
beszól a bordáid alá:  
az új tavaszban bízz, majd eljő...*

És ettől felvidámodom, noha a József körúton nem színes plakátokat, hanem különféle gazemberek által különféle gazembereket különféle gatzettekkel vádoló plakátokat láthat bárki, aki arra bandukol – én magam is, akire tényleg nem vár már nő, ellenben igenis várnak a törzsbejzlimben teremtményeim és képzeletbeli publikumom, melynek már évek óta adósa vagyok a Magyar Mámor történetéről, illetve a Magyar Bohém alakváltásairól szóló előadás-sorozatammal (és úgy tervezem, ezt hamarosan kibővítem a Magyar Gyomor történetéről szóló felolvasásokkal), de sajnos eddig mindössze a mindezekhez alapul szolgáló gyűjteményt, a Mámor Kiskönyvtára névre hallgató, igényes ízléssel összeállított kollekción sikerült létrehoznom kispolcomon, melyhez egy újabban beszerzett kötetet cipelek most a hónom alatt, nevezetesen JÉKELY ZOLTÁN *Bécsi bolondjá-*

rás című 1963-as, a közönség által fájdalmasan elhanyagolt regényét, valamint egy valódi könyvritkaságot, azaz a MÉLYACSAI álnéven író jeles jogtudós, KASSAY ANDOR *Pohárköszöntések. Minden rendűek és rangúak számára* című 1894-es évjáratú tósztgűjteményét, mely szinte az összes társasági összejövetelre vagy ünnepi alkalomra kínál mintabeszédeket.

De kit tudná méltó módon ábrázolni meglepetésemet, amikor belépve a kocsmaszobába azt kell látnom, hogy ma aligha fogom tudni megközelíteni kispolcomat, mivel kezében pohár borral az üdvözlésemre siető FIZETŐPINCÉR a szinte már megszokottá vált ótestamentumi panaszolkodással fogad, miközben a terem közepére mutat: – „Mindnyájatokat kérek, ti járókelők: tekintsétek meg és lássátok meg, ha van-é oly bánat, mint az én bánatom, amely engem ért, amellyel engem sújtott az Úr az ő búsult haragjának napján!” (*Jeremiás sirámai*, 1 :12). FILOLÓGUS uram, állítsa meg ezeket az örülteket, színházat rendeznek be a kocsmámban, noha nálam csendben és okosan kellene beszélgetniük, és már azt se bánám, ha a TÁLTOS uram és a SZTAREC a szokásos delíriumig inná magát e cirkusz helyett, melyen félek, még az úgynevezett média is képviseltetni fogja magát, ha ugyan inkognitóban már most nincs itt néhány úgynevezett újságíró, másként szólva hazugságterjesztő alak, különféle alantas forrásból származó bérek tollnoka!

– De hiszen nincsen ebben semmi örütség – kotyog bele NEMETSCHÉK – mindössze arról van szó, hogy a VÁNDORFILOZÓFUS előadhatja az ókori XENOPHÓN *Hierón, avagy a zsarnokságról* című filozófiai párbeszédét, melyet SZIMÓNIDÉSZ, a költő és bölcs (aki bizonyos értelemben maga is vándorfilozófusnak nevezhető), valamint HIERÓN, a zsarnok dialógusát tartalmazza mintegy 2000 évvel korábbról...

– ...és amely az általam fordított és némiképp átpofozott verzióban legkivált arról szól – veszi most át a szót a maga ötletétől szinte megifjodott VÁNDORFILOZÓFUS –, hogy ki a boldogabb, az átlagember vagy a zsarnok, pontosabb görög szóval: a *türannosz*, melyet szigorúan el kell különítenünk a *deszpotesz*, azaz a mai értelemben vett zsarnok vagy kényúr fogalmától, de erre most nem térnék ki részletesebben. A téma, mint bizonyára kegyed is elismeri, nem teljesen érdektelen az önök országának mai viszonyai közt még 2000 év távlatából sem. Vagy annál inkább.

– Jól mondja, hogy annál inkább – NEMETSCHÉK, aki képtelen visszafogni magát –, mivel nem messze innen éppen most zajlik a nevezetes kávézás a viselkedő tenyerű mélyhunok egyik vezére és a – jobb híján – civileknek nevezhető civilek között, mely békes összejövetel politikai idiotizmusát jól ellensúlyozza a mi előadásunk. Ha nem tévedek.

– Nincs ínyemre az ilyen lapos aktualizálás. Mert, ha én sem tévedek, a jelenlegi magyar miniszterelnököt célozza a szatíra nyíla – mondom kedvetlenül, azzal egy hajtásra kiiszom a fröccsöt, noha a legkevesébé sem érzem, hogy ma fröccsös nap lenne. De hogy milyen, azt még csak nem is sejtem.

– Á! – kiált fel szinte kéjesen a VÁNDORFILOZÓFUS. – Remek, hogy BERTRAND RUSSELL határozott leírások elméletét alkalmazza. Aki CERVANTES helyett azt mondja: a *Don Quijote* szerzője. Szellemes, FILOLÓGUS uram! Mivel, felteszem, annyira megveti a mai Magyarország vezetőjét, hogy ki nem mondaná a nevét. Nos, ha úgy tetszik, valóban a jelenlegi magyar miniszterelnök a fő célpont. De annál talán egy kicsit több is. Ennek demonstrálására szerveztem be barátainkat, amint az kegyed is tisztán láthatja. Mert nézzék csak, hölgyeim és uraim – fordul a kávéházat zsúfolásig megtöltő közönségéhez világfias lendülettel –, terem közepén egy kised emelvényen görög tógában, fején babérkoszorúval a TÁLTOS ül mint SZIMÓNIDÉSZ, mellette, kissé díszesebb tógában a SZTAREC, aki HIERÓN szerepét adja, és mögöttük, a bájos idomait előnyösen kiemelő lepelben, kezében, elismerem, kissé anakronisztikus laptoppal SZABÓ ERVINNÉ áll, aki a sűgő szerepet tölti majd be. De elég a bevezetőből, kezdődjék a játék! – azzal beint és a TÁLTOS, azaz SZIMÓNIDÉSZ belevág.

SZIMÓNIDÉSZ Hierón, elmagyaráznál nekem valamit, amit nálamnál bizonyosan jobban tudsz?

HIERÓN Ugyan mi is lehetne az, amelyet jobban tudhatnék nálad, aki a bölcsök közt is az egyik legbölcsőbbnek számítasz?

SZIMÓNIDÉSZ Senki sem előtt titok, hogy egyszerű magánembernek születtem, most pedig türannosz vagy. És mivel szerint mindkét életformát megtapasztaltad, te tudod a legjobban, miben tér el a zsarnok élete a közemberétől.

HIERÓN Te még most is magánember vagy, akkor hát miért ne idéznéd emlékezetedbe az egyszerű átlagember életét?

SZIMÓNIDÉSZ Hát én úgy látom, hogy a magánemberek a dolgokat az érzékszerveik révén érzékelik. A fülön, a szemem, az orron át.

HIERÓN De mivel nem látom, hogyan lehetnének a türannosznak más egyéb érzetei is, nem tudom, miben különbözhetne a mi zsarnoki életünk a magánemberétől.

SZIMÓNIDÉSZ Abban feltétlen különbözik, hogy az érzékszervei révén sokkalta több élvezetben és jóval kevesebb gyötrelemben van része, mint a közembernek.

HIERÓN Élénk tévedés, kedves barátom. Éppen ellenkezőleg áll a helyzet. Mert sokkal kevesebb gyö-

nyör éri a türannoszt, mint az átlagos polgárt, ám annál több kín és szenvedés.

SZIMÓNIDÉSZ Mit nem mondasz! Mert ha igaz lenne, akkor miért áhítanak olyan sokan a türannosz székét, ráadásul éppen azok, akik semmiben sem szenvednek hiányt?! És akkor miért irigyli mindenki a türannoszt?

HIERÓN Mert nem ismerik a dolgok valóságos állását. A tömegeket megtéveszti a hatalom fénye. És csodálkozom, hogy téged, aki nagy bölcs vagy, ugyancsak megcsal a látszat csillogása. Ámde... Ámde...

SZABÓ ERVINNÉ (*súg*) Hagyjuk most a testi élvezeteket...

HIERÓN Igenigenigen..., jól mondja a Melinda, vagyis rosszul mondja, mert miért hagynám a testi élvezeteket, meg ezt a jó bort, de ha egyszer ez a szöveg... Szóval, hagyjuk a mesés bort és a vodkát, a fenséges lakomákat, engedjük el a buja nők és ínycsiklandó fiúcskák szerelmét. Utóbbi már azért is, mivel az egyszerű polgár rögtön bizonyosságot szerezhet arról, hogy valódi vágyból származik-e a gyöngédség, amikor a szerelme a kedvére tesz, viszont a hatalom birtokosa soha nem lehet bizonyos abban, hogy tényleg szeretik vagy csak érdekből dörgölöznek-e hozzá. Mert hát tudjuk, hogy a félelemből fakadó becézgetések megtévesztően hasonlítanak a szeretet megnyilatkozásaira. És a zsarnokok elleni összeesküvések legtöbbször éppen azoktól indulnak ki, akik a legnagyobb szeretetet színlelték. Átölelnek, és a szabad kezükkel átvágják a torkodat.

SZIMÓNIDÉSZ Akkor hát a zsarnok nem is bízhat senkiben?

HIERÓN Természetesen nem. És itt megint láthatod, miféle szenvedések jutnak osztályrészül nekem. És akkor most visszakérdezek, bölcs barátom. Mert akinek kevés vagy szinte semmi nem jut a bizalomból, nem éppen a legnagyobb jóban szenved-e hiányt? Mert lehet-e kellemesen felhőtlen bármiféle érintkezés, amelyből hiányzik a bizalom? Mit ér a szolga vagy az alárendelt miniszter, ha nem bízhatunk benne? Még az ételben és italban se bízhatunk, mert félünk, hogy meg van mérgezve. Ennyit a mesés lakomák és dorbézolások örömeiről.

SZIMÓNIDÉSZ Elismerem, hogy elég gyászos és hitelesnek tűnő képet festettél a zsarnok életéről, mely ekként egyre kevésbé lehet vonzó a magánember számára. De ha ilyen tökéletesen átlátsz a helyzeteden és a téged körülvevő embereken, akkor miért nem teszel ellene valamit?

HIERÓN Ugyan hogyan is tehetnék? (Legfeljebb legurítok még egy pohárka vodkát...) Hiszen helyzetem egyik legrettenetesebb vonása éppen az, amire céloztál. Én is, mint az összes zsarnoktársam, könnyen felismerem, ki a bölcs, ki az okos, ki a tiszt-

séges ember. De ahelyett, hogy tisztelnék és megbecsülnék őket, inkább szorongunk tőlük mi, zsarnokok – hiszen mindig ott a hátsó gondolat, hogy ellenünk tesznek: a bátor ember szabadságért kiált, a bölcs terveket sző, a tisztességes pedig megkedvelti magát a tömegekkel, akik vezérüknek választják és vakon követik, hogy megdöntsenek engem. Ha aztán a félelmeink miatt megszabadulunk az ilyen emberektől, akkor kik maradnak mellettünk? Csak silány söpredék. A gazemberek, a gyávák és a cselédlelkűek. A gazemberekben azért bízhatom, mert ők is félnek, hogy egyszer elveszítem a hatalmat, és akkor a bosszú őket is eléri, a gyávák felett ellenállás nélkül uralkodhatom, a szolgálkűektől meg azért nem kell rettegnem, mert azok ők magukat sem tartják arra méltónak, hogy szabadok legyenek. Vége, Melinda?

SZABÓ ERVINNÉ Nem, még van egy monológ. Most pedig...

HIERÓN De, kedves Melinda, miért van nekem ötször annyi szövegem, mint az urának? Ez disznóság. Előbb iszom, aztán folytatom.

Most pedig..., most akkor elmesélem neked, miféle örömöket élveztem, amikor egyszerű közemberként éltem. Sokszor ittunk együtt és csevegtünk a barátaimmal, és csak akkor fejeztük be, amikor a lelmem feloldódott a dalban, a táncban, és amikor már ágyba kíváncsoztam én is meg a társaim is. Most viszont meg vagyok fosztva mindettől, mert pajtások helyett cselédek a társaim, és a jóindulatnak szikráját sem fedezem fel bennük. Gyötrelmes sors ez, ugye? Az ivást és az alvás kerülöm, akár a lelkiismeretétől kintzott gonosztevő. Félek a tömegtől félek a magánytól, félek, ha nincs mellettem testőr, félek, ha mellettem van, lelkeket megbénította a rettegés. A türannosz éjjel és nappal úgy kénytelen élni, mint egy silány-sága miatt mindenki által halálra szánt gazember!

– Mert az is, nemdebar? Csak attól szenved, amit megérdemel! – kiáltja közbe szinte forradalmas hangon NEMETSCHÉK. Mire felcsattan a tapsvihar a nézők soraiból.

SZIMÓNIDÉSZ Hát akkor, kérek, Hierón, magyarázd meg nekem, hogy ha te ilyen irtóztató csapásnak véled a hatalmat, miért nem szabadulsz meg tőle minél előbb? Hogyan lehetséges, hogy se neked, se másnak eddig még nem jutott eszébe, hogy önként lemondjon róla?

HIERÓN Az a legbizonyosabb az egész zsarnokságban, hogy még csak megszabadulni sem lehet tőle! Hogyan is fizethetné vissza egy türannosz mindazt a pénzt, amivel becsapta embertársait? Hogyan tölthetné le a börtönbüntetéseket, amelyeket ő rótt ki másokra? Hogyan kínálhatna fel elegendő emberéletet kárpótlásul mindazon életékért, melyeket tönkretett? Ha előny származna abból, ha a zsarnok felakasztaná magát, az csakis a türannosz lehetne, hi-



szen egyedül neki nem éri meg sem elviselni, sem megszűntetni eme kínokat!

SZIMÓNIDÉSZ Hát, ha ennyire előnyösnek érzed az önakasztást, akkor mi lenne, ha te magad lennél az első e téren? Nem kellene jó példát mutatnod jelenkori és eljövendő zsarnoktársaidnak, te disznó!? A kötélen ringatózó, kilógó nyelvű hulládat látva bizony elmenne a kedvük holmi türannoszkodástól!

– Elég, elég! – kiáltja SZABÓ ERVINNÉ. – Ez nincs benne az eredeti szövegben! Megbolondultál? Mit hülyéskedsz!

Mire a TÁLTOS a földhöz csapja babérmagát, és belebög a terembe: – Ez nem hülyéskedés! Ez maga az igazság!

A SZTAREC ugyancsak kiugrik a szerepéből, és ezt kiáltja: – Ugyan, kérem! Ez csak vágyképzet! Előbb hagyom én abba a vodkázást, minthogy a maguk jelenlegi vezetője felszámolja magát! Gyerünk, igyunk, elég ebből!

A VÁNDORFILOZÓFUS kétségbeesetten látja terve részleges felbomlását, de a poharazási kedvet már nem lehet megállítani. Mindenki, a színházra gyűlt látogatók is nyakló nélkül vágnak neki a piálásnak, a hangulat egyre emelkedik. Én meg kis sé kajánul veszem elő MÉLYACSAI kötetét, fellépek az immár elhagyatott színházi deszkákra, és felütöm a 212-ik tósztnál, és már olvasom is a nekiszilajodott gyülekezetnek:

„Oh, mily boldognak érzem magamat e mai napon, a melyen részt vehetek tisztelt barátim víg és kedélyes társaságában, a hol az ember feledve a múltat, a jelen léleknemesítő perczeit élvezheti. Olyan e nap reám, mint a nap hevétől elfonnyadt növényre a jótékony eső, mely azt felfrissítvén, új életet önt bele. Lelkem elveszett izgékonyosságát érzem visszatérni; a barátság nyilvánulási bűverőt gyakorolnak reám. A mostani prózai korban, az anyagosság világában, hol az irigység, önzés, érdekeltség foglal helyet – hol az őszinte

barátok oly ritkák, oly jól esik a mai napon az ellenkezőről meggyőződöm, arról, hogy vannak még jó barátok is, a kiknél a baráti szeretet szilárd, és a kik őszinte rokonszenvet tudnak táplálni lelkükben jó barátaik iránt. – A mai nap, megvallom, forduló pontot fog képezni életemben, mert elfásult szívemet újra felmelegíti, s azon reményeim, hogy vannak még jó barátaim, a kikre az élet súlyosabb körülményeiben számíthatok, újra feléleszti. És midőn önök engemet eléggé meg nem becsülhető barátságukkal halmoznak el, legyenek meggyőződve, hogy én is hasonló érzelmeket táplálok keblemben önök iránt; mert azt most, midőn már a kiállott fájdalom éles ekéje szívemet felszakgatta, a vigasztalás édes magvát hinti keblembé, és ez meg fogja teremni az önzetlen baráti szeretet gyümölcsét, mit szívvéremmel öntözve terebélyes fává növesztendek, a melynek árnyékában a sors küzdelmei ellen menhelyet találok. Vegyék tehát forró köszönetemet szives barátságukért, a melyet életem legnagyobb kincsének tekintek. Ne vonják meg tőlem ezután se kedves barátságukat. Isten éltesse önöket!”

Élénk taps és derűtség kíséri szónoklatomat, melyhez még kajánul hozzáfűzöm: – És hogy még jobban meggyőződjem eltökélt barátságukról, kérem, helyeztessék el ez a számla, e nemben a 33-ik, a kedves botcsinálta színházrendezőnk, az egyebekben nagyszerű szellemi tulajdonokkal bíró VÁNDORFILOZÓFUS asztalán! ■■■

**Bán Zoltán András** (1954): irodalmár. Csont András néven zenei írásokat is publikál. Korábban a *Beszélő* és a *Magyar Narancs* szerkesztője. Legutolsó kötete: *Giccs*, Kalligram, 2016.